KAPİTALİZMİN DÜĞÜMLERİ

★

COŞKUN ADALI

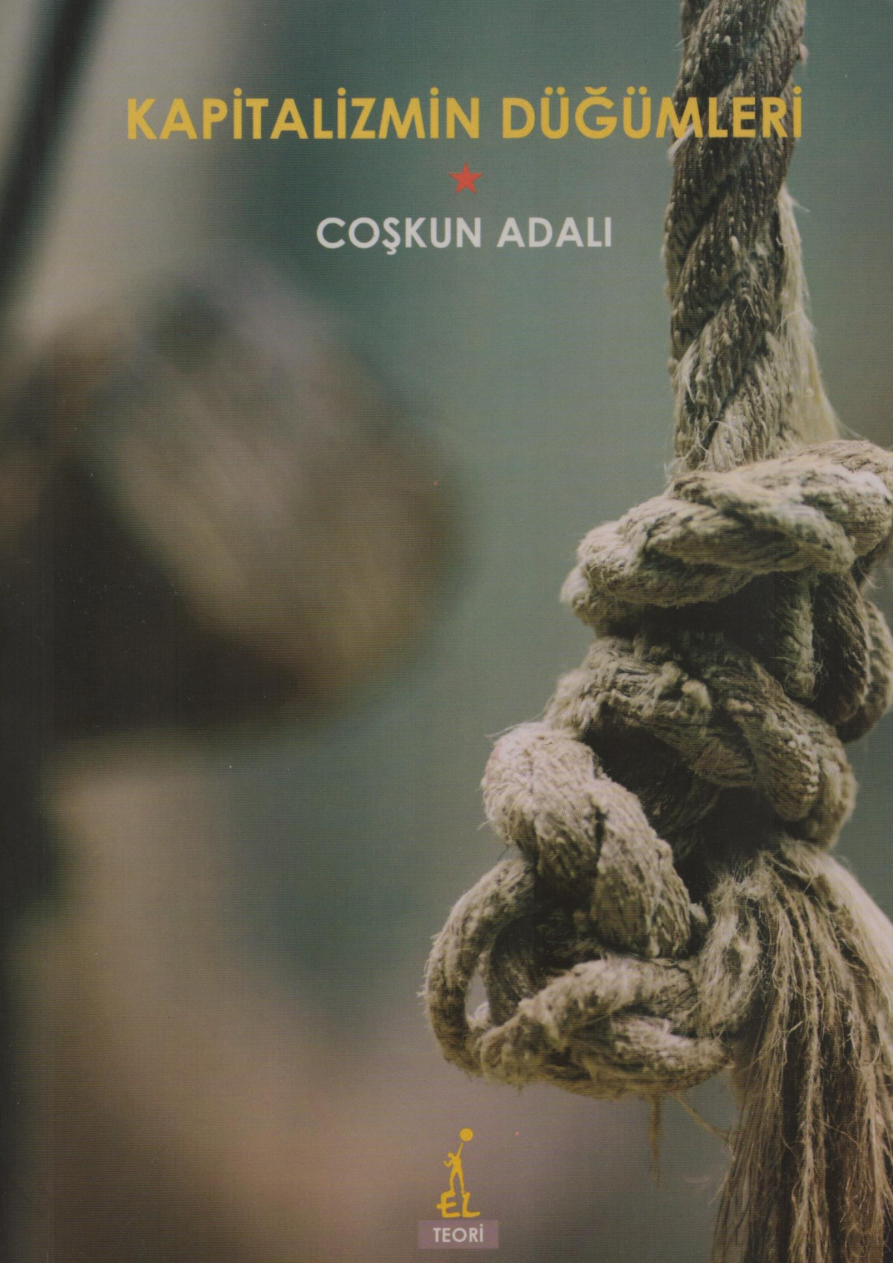

TEORİ

Yüz Fikir Kitaplığı

Düşünce ve davranış birbirinden ayrılmaz

Sinan'a...

★

KAPİTALİZMİN DÜĞÜMLERİ

COŞKUN ADALI

Coşkun Adalı

12 Eylül 1980 tarihli askeri faşist cunta döneminde siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklandı. Cezaevinden tahliye edildikten sonra yurt dışına çıktı. 1987-88 yılında Paris Üniversitesi'nden "Türkiye'de Devletçilik" başlıklı çalışmasıyla tezli yüksek lisansını yaptı. Akademik çalışmalarını aynı üniversitede sürdürerek 6 yıllık eğitimle ekonomi politik doktorasını elde etti. Paris Üniversitesi'nde 2000-2011 yılları arasında, 2. ve 3. sınıflara İktisadî Tarih adı altında dersler verdi. Sağlık sorunları nedeniyle üniversiteden ayrıldı. Sonrasında tercüman olarak çalışmaya başladı ve halen de devam ediyor.

Yayımlanmış çalışmaları:

- *Kapitalizmin Düğümleri,* Sorun Yayınları
- *Emperyalizmin Ortadoğu'ya Müdahalesi,* Sorun Yayınları
- *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine,* Sarmal Yayınevi
- *Çıkış Hattına Doğru,* Sarmal Yayınevi

Katkıda bulunduğu kitap:

- *Sosyalizmin Sorunları Üzerine Açılım Tartışmaları,* Sorun Yay.

C. Adalı'nın günümüz dünyasındaki gelişmeleri, olguları, süreçleri kavrayıp yorumlamak maksadıyla yazdığı son dönem makalelerinin okunması ve takibi ve de kitapları için, *"... oysa önemli olan onu değiştirmektir."* şiarıyla oluşturduğu şu bloga bakılabilir: https://network23.org/coskunadali/

Günümüzün egemen kapitalizm-emperyalizm sistemi, insanlığı barbarlığa doğru sürüklüyor. Ülkeler, sınıflar, halklar ve inançlar arası eşitsizlik her geçen gün daha da artıyor. Her türlü sömürü ve baskı katmerli bir hal alarak insanı, doğayı ve yaşam alanlarını tahrip ediyor. Dili, tarihi, kültürü bozarak kanlı ve karanlık bir geleceğe mahkûm ederek sultasını sürdürüyor.

Ancak, bu gidişata ve maruz kalınan bu düzene, insanlık mecbur değildir. Otuz yıl önce çıkarılan bu kitabı yeniden yayımlamamızın maksadı ve muradı, kapitalizmin birbirine dolanan iki düğümünü -hegemonya krizini ve ekonomik krizi- işlemesi ve açığa çıkabilecek devrimci imkânların devrimci bir çıkışla buluşmaya ışık tutmasıdır. Sağlam bir teorik temel üzerinden olgulara bakan, olguların hangi imkânları barındırdığına işaret eden, değişimi devrimci bir perspektifle ele alması yönüyle de zihin açıcı bir nitelikte olması nedeniyle tekrar tekrar okunmayı fazlasıyla hak ediyor.

KAPİTALİZMİN DÜĞÜMLERİ

COŞKUN ADALI

YAYINLARI

EL YAYINLARI: 76

Yüz Fikir Kitaplığı

◆

Kapitalizmin Düğümleri
Coşkun Adalı

◆

Birinci Basım
Şubat 2020

◆

Kapak Calışması
Kenan Sözer

◆

Düzelti
İsmail Hardal-Veli Aydın

◆

Basım ve Cilt İşleri
Deren Matbaacılık
Beylikdüzü Osb Mah. Orkide Cad.
No: 9/Z Merkez Köyü/Merkez Bucağı-Beylikdüzü
Sertifika No: 34011

◆

ISBN 978-975-8674-
Sertifika No: 41453

◆

EL YAYINLARI
Kocatepe Mh. Tavşan Sk. 18/3
Beyoğlu-İSTANBUL

Tel: 0538 891 01 91

e-posta: elyayinlari2001mayis@gmail.com

web site: www.elyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Yeni Basım İçin Önsöz 9

Önsöz 13

Bölüm I: POLİTİK KONJONKTÜR

I.1. Tarihsel Dönemi Belirleyen İki Ana Süreç 18
I.2. Politik Konjonktürün Temel Çizgisi İstikrarsızlıktır 22
I.3. İstikrarsızlık ve Emperyalizmin Saldırganlığı 25
I.4. İstikrarsızlık ve Tırmanan Gericilik 35

Bölüm II: DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNDE HEGEMONYA KRİZİ

II.1. Dünya Kapitalist Sisteminin Genel Çizgileri 40
II.2. Emperyalizmin Egemenliği 44
II.3. Dünya Kapitalist Sisteminin Evrimi 48
II.4. ABD'nin Zayıflayan Hegemonyası 55
II.5. Hegemonya Krizi ve Ortadoğu Savaşı 60
II.6. Hegemonya Krizinin Önemi 65

Bölüm III: KAPİTALİZMİN KRİZİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

III.1. Kriz Terimi 68
III.2. Marksizmde Kriz Kavramı 69
III.3. Krizin Olabilirliği 69
III.4. Krizin Gerekirliği 70
III.5. Dünya Kapitalist Sisteminde Kâr Oranları Bağlamında Kriz 72
III.6. Krizin İşlevi ve Kapitalizmin Tarihsel Sınırlılığı 74

EK 1: Ortalama Kâr Oranı 81

EK 2: Ortalama Kâr Oranının Eğilimsel Düşüş Yasası 85

Bölüm IV: YAŞANAN KRİZİN AMPİRİK DÜZEYDE ANALİZİ

IV.1. Krizin Üretim Sürecinden Görünüşü 91
IV.2. Krizin Dolaşım Sürecinden Görünüşü 108

Bölüm V: KAPİTALİZMİN UZUN DALGALARI VE KRİZ

V.1. Uzun Dalgaların Dönemleri ve Tanımlayıcı Kriterleri 116
V.2. Bir Uzun Dalgadan Diğerine Geçiş 118
V.3.İkinci Dünya Savaşı Sonrası Genişleyen Kapitalizm 122
V.4. Son Depresif Dalga 128

Bölüm VI: OLANAKLAR VE TEHLİKELER

VI.1. Ekonomi İçi Etkenler 144
VI.2. Yeni Pazarların Kapitalizme Soluk Aldırma Potansiyeli 146
VI.3. Kâr Oranını Yukarı Sıçratacak Temel Politik Etkenler 149
VI.4. Kapitalizm İnsanlık Dışıdır 158

Kaynakça 163

Dizin 166

YENİ BASIMA ÖNSÖZ

Bu kitap(*) basılalı neredeyse 29 yıl oldu, kitabın ilk çalışmalarına başlayalı ise 30 yılı aştı. Çıktığında devrimci kamuoyu ve bazı yayın organları tarafından olumlu bulundu. Bu kadar yıl sonra unutulmadığına ve bugün de yararlı olacağı düşünüldüğüne bakılırsa kitabın yeni basımı için birkaç söz söylemek yerinde olacaktır.

Kitabın önce diline bakalım. Metinde yer yer takır tukur devrimciliğin kaba saba üslubu var. Dünyayı bağımsız olarak kullandıklarını sandıkları merceğin altında incelemeyi yeğleyen akademisyenlerden farklılığımı vurgulama kaygısıyla, yani taraf olduğumu vurgulama kaygısıyla aşırıya kaçmışım. Devrimcilerin bu konudaki hoşgörüsünü yer yer zorlamışım.

İçeriğe geçersek, yine bu noktaya bağlı olarak, tarafsız değil taraf olduğumu vurgulamak için, adeta 'çıkmayan candan ümit kesilmez' misali, Sovyetler Birliği'nin yıkılışının daha yavaş olacağını, kuruluşunda ve işleyişinde biriken ve tarihsel boyutlar alan sorunların, eksiklerin ve yanlışların kapitalizme geri dönüşü de yavaşlatacağını düşünüyordum. Aslında bu bir öngörü değildi, hüsnüniyetti. "Zaten yıkılacaktı, öyleyse bir an önce yıkılsın gitsin" gibi bir anlayış, taraf olanın anlayışı olamazdı.

Sovyetler Birliği, yeryüzünün meteor yağmuru altında yok olmasını önleyen Jupiter gibi, toplumsal ilerlemenin nesnel şemsiyesiydi. Sovyetler Birliği'ni yöneten iradeden ve niyetten bağımsız, nesnel bir şemsiyeydi. Yani SBKP'nin oportünizminden ve revizyonizminden bağımsız bir şemsiyeydi. Bunun böyle olduğu bugün bütün çıplaklığıyla görülmektedir. İşte bu yüzden dünya devriminin önündeki en büyük engelin Sovyetler Birliği'nin siyasi varlığı olduğunu düşünen devrimci hareketler ve partiler, bu "engel" ortadan kalktığı halde, o "engelin" aslında nesnel bir şemsiye, devasa maddi bir güç olduğunu göremedikleri için, şemsiyesiz geçen son otuz yıl içinde

(*) Kitabın ilk baskısı Ekim 1991 yılında Sorun Yayınları tarafından yapılmıştı.

devrim yapamadı. "Engelsizlik" durumundan yararlanamadı. Bırakalım devrimi, bulundukları ülkelerin siyasi yaşamında eskisinden daha iyi bir yer bile tutamadı.

Kısacası, kitabın Sovyetler Birliği'nin o günkü yakın geleceğine ilişkin yorumları ve varsayımları bir kenara atabiliriz, önemli değildirler, çünkü işin özü değişmemiştir: ABD'nin Vietnam savaşını kaybetmesiyle zayıflamaya başlayan hegemon konumu, Sovyetler Birliği'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle dünya kapitalist sisteminin hegemonya krizine dönüşmüştür. Bugün artık sistemin bir hegemonya krizi içinde olduğu yaygın kabul gören bir görüştür, hatta o günkü saptama bugün daha da ileriye götürülmüş, bundan böyle artık tek hegemonlu bir sistemin olamayacağı ortaya atılmıştır. Ki bu görüş yanlış bir görüş değildir.

Kitap kapitalizmin birbirine dolanan iki düğümünü, hegemonya krizini ve ekonomik krizi anlatmaya çalışıyor. Hegemonya krizi şiddetlenerek sürüyor. Dünya ABD, Avrupa ve Asya/Pasifik bölgesi olmak üzere kabaca üç alt sistemli bir hegemonya krizi içindedir. Ancak o günkü Çin bugünkü Çin değildi. Küresel kapitalizme diğer eski sosyalist ülkeler gibi doğrudan entegre olması beklenen bir ülkeydi. Onun için kitapta hegemonya krizine ilişkin cümlelerin bugün daha anlamlı olabilmesi için Japonya'nın üstünü çizip yerine Çin yazabiliriz. Çin dünya kapitalist sisteminde ABD hegemonyasına ortak olmuştur.

Kitabın konusu olmamakla birlikte şunu belirteyim: Bugün Çin'in olağanüstü "başarılı" bir aşamaya gelmiş, emperyalistleşme noktasına ulaşmış bir NEP politikası izlediğini düşünüyorum. NEP, başka bir çare olmadığı için, bir uçta küçük üretime dayalı yaygın bir birikimin politikası olabileceği gibi diğer uçta tekelci emperyalist birikime dayalı bir politika da olabilir. Söz konusu ülkenin tarihsel-toplumsal koşullarına bağlı olarak... Tarihsel pratik bugün bunun olabilirliğini kanıtlıyor. Özü her durumda elbette kapitalizmdir. Bir milyar iki yüz milyon insana küçük kapitalist üretim yaptırtamazsın, onları ancak acımasızca tekelci yapı içinde sömürürsün. Öte yandan, Çin Komünist Partisi bir taraftan büyük emperyalist güç politikası izlerken diğer taraftan üstyapıya ve parti diktatörlüğüne küçücük bir çizik bile attırmıyor. Şu anda Çin'de klasik emperyalist-kapitalist üst-

yapıdan çok farklı bir üstyapı söz konusudur. Bir zamanlar NEP'in Sovyetler Birliği'nde nereye varacağı ve ne kadar gidebileceği bilinemezdi. Yükselen faşizm ve Hitler Sovyetlerin NEP'ine son verdi. Bugün de Çin'in NEP'i ne tür bir üstyapı altında nereye ve ne kadar götürebileceği bilinemez. Komünizmin nesnel maddi koşullarını sürekli ve hızlı bir şekilde hazırlıyor olması NEP'in Çin'i komünizme götürdüğü anlamına katiyen gelmez. Çünkü komünizme gidiş toplumsal bilinçle ilgilidir, "şeylerle" değil... Üstyapı tarihin garip labirentlerinden geçerek Çin Komünist Partisi'ni, tıpkı Rusya'daki gibi, bir Çin oligarkları partisine dönüştürebilir veya çok partili bir sisteme geçilebilir... Ve ortaya burjuva demokratik devrimini yaşamamış, sivil toplum örgülenmesi olmayan ve milyar insana dayanan korkunç bir emperyalist güç çıkabilir. Ama Çin işçi sınıfı devrim yapıp üstyapının hazırladığı maddi koşullar sayesinde ülkeyi komünizme de yöneltebilir. Ancak bu konuda bugünden spekülasyon yersiz ve gereksizdir. Çin'in kaderini tayin etmede ÇKP'nin gücü neyse Çin işçi sınıfının da gücü odur. Biri reel, diğeri potansiyel... Geleceği yine öznel faktör ve sınıf savaşı belirleyecektir.

Ekonomik krize gelince, kitap 2008 krizinin bir habercisi olarak da görülebilir. O kitapta kapitalizmin depresif dalgadan çıkabileceği söylenmiştir ve gerçekten de dünya 1990'lı yılların ortalarına doğru depresif dalgadan çıkmıştır ve olağandan kısa da olsa bir genişleyici dalga yaşamıştır. Bu genişleyici dalganın kısalığının nedeni ayrı bir çalışma konusudur. Sonunda 2008 kriziyle birlikte, yeni bir depresif dalga gelmiştir. Ve bugün bu depresif dalgadan dünya çapında devasa bir değer yıkımı olmaksızın çıkış görünmemektedir. Bu depresif dalga belki de kapitalizmin son dalgasıdır. Kitabın ekonomik krizle ilgili bölümlerini bunu da düşünerek okumak yararlı olur. Elbette rakamlar eskidir. O veriler nesnel gerçekliğin o günkü durumunu somut olarak kavramak için kullanılan verilerdir.

Konuyu özlü bir şekilde işlediği için krizin teorik çerçevesini inceleyen bölümünü bugün de yararlı buluyorum. Ayrıca, kapitalizmin krizini, Marx'ın *Kapital*'in üçüncü cildinde getirdiği perspektifi militanlara yararlı olacak şekilde kullanarak ve matematiği basitleştirerek anlatıyor olmasını da önemli buluyorum. Nihayet, uzun dalgaları krizle ilişkilendiren bölümün okurun ilgisini her zaman çekebilecek bir bölüm olduğunu düşünüyorum.

Son olarak da iklim krizine değineyim. Son olarak değiniyor olmam, değinilmesi sanki usulen gereken bir ayrıntıymış gibi bir anlama gelmiyor. Konuya kitapta son bölümün en son alt bölümünde sadece bir paragrafta değinilmesi kitabın en büyük eksiğidir. O gün iklim krizi henüz yaygın bir toplumsal farkındalık ve bilinç yaratmıyordu ve doğa ve iklim için mücadele hâlâ genel devrimci mücadelenin dışında, toplumsal ilerlemeye yabancı bir olguymuş gibi düşünülüyordu. En azından Türkiyeli devrimciler öyle düşünüyordu. Kitabın bu konudaki eksikliği bu anlayışın ürünüdür ve ileride başka çalışmalarda düzeltilecektir.

Kapitalizmin satacak hayallerden ve yalanlardan başka bir şeyi kalmadı. Bu tükenmişliği kalıcıdır, dünya büyük bir hızla komünizme koşuyor. Dünyanın aynı hızla komünizmden uzaklaşmaması için bugünkü siyasi çaresizliğin geçici olduğunu bıkıp usanmadan anlatmak gerekiyor.

*

Kitabın yeniden basımını öneren ve bir emek zinciri oluşturarak üstlenen yayıncı kardeşim Veli Aydın'a, İsmail Hardal'a, Alkan Arslan'a, Duran Yıldırım'a, Coşkun Selim İnce'ye ve Umut İleri'ye teşekkür ediyorum. Okuyan herkesi de içtenlikle selamlıyorum.

Coşkun Adalı
Eylül 2019

ÖNSÖZ

Kapitalizm düğümleniyor. Bir yumak oluyor. Bir taraftan dünya kapitalizm sisteminin hegemonya krizi, geçici bir süre hafiflemekle birlikte sürüyor. Bu kapitalizmin sistem krizidir. Öte yandan kapitalizmin ekonomik krizinin derinleşmesi devam ediyor. Bu da kapitalizmin, çok uzun bir süredir çözemeden biriktirdiği sorunlar temelinde yapısal krizidir. Yani iki farklı kriz var.

Bu iki krizin hareketi, bu iki süreç, emeğin aradan çekildiği bir istikrarsızlık konjonktüründe yürüyor ve kapitalizmi tarih içindeki dönemeç noktalarından birine yaklaştırıyor. Bu noktada düğüm yumağı ya bıçakla kesilecek, ya da düğüm düğüm çözülecek.

Bu kitapta günümüzde kapitalizmin ulaştığı noktayı irdelemeye çalıştık. Kapitalizmin çifte krizininin hareket biçimlerini, teorik, ampirik ve tarihsel çerçevedeki dışavurumlarıyla anlamaya çalıştık.

Büyük sosyalist dalga çekilirken geriye karman çorman bir dünya bıraktı. Dalga, gelirken yaptığı gibi, çekilirken de yeryüzünü derinden sarsıyor. Bu sarsıntı, kapitalist ülkelerin kendi iç çelişkilerinin politik yansımalarıyla da birleşince ortaya politik istikrarı kaybolmuş bir dünya çıkıyor. Sosyalizmin çöküşüyle başlayan karşı-devrim dönemi, şimdilik global istikrarsızlık şeklinde dışa vuruyor. Dünya kapitalist sisteminin orta derecede gelişmiş ülkeleri, bu global istikrarsızlık ortamından yararlanmaya çalışacaklardır. Irak, bunun ilk örneğidir. Ortadoğu'da son yaşananlar, yarın Latin Amerika'da, Güney Asya'da, örneğin bir Hindistan, Doğu Avrupa'da da yaşanabilir.

Açılan bu istikrarsızlık ve belirsizlik konjonktürünü, politik düzeyde istikrarlı ve dayanıklı bir karşı-devrimci yapıya dönüştürmek, emperyalizmin en önemli sorunu. Bu nedenle emperyalizm, yeni bir uluslararası düzenin kurulmasını global gündemin birinci maddesi olarak görüyor. Hegemonya krizinin sürdüğünü kendisi itiraf ediyor.

Karşı-devrim dönemini yaşıyoruz. Aşırı geciken dünya devrimi, bir anda zıddına, karşı-devrime dönüştü. Kapitalizmden sosyalizme geçiş çağında, 'dünya devriminde gecikme dönemi' şeklinde

adlandırılabilecek bir dönemden, 'karşı-devrim' dönemine geçildi. Tarih, dünya işçi sınıfını devrimini geciktirdiği için cezalandırdı. Bu karşı-devrim döneminden devrimci çıkış vardır. Bu devrimci çıkışın **gerek şartı**, proletarya enternasyonalizmini bilince çıkarmaktır. Proletaryanın devrimci örgütlülüğü ve eylemliliği de **yeter şartıdır**. Sınıfın bu şartları ne ölçüde yerine getireceği, tarihsel planda son yıllardaki kayıplarından çok daha belirleyici olacaktır.

Hegemonya krizinin işçi sınıfı için önemi, yaşanan ekonomik krizle üstüste düşmüş olmasıdır. Üstelik bu iki kriz, kapitalizmde olası yeni bir dönemin açılacağı bir noktada kesişiyor.

İşçi sınıfı açısından, ekonomik krizin geldiği anı doğru saptamak, gelişimini izlemek ve şiddetini ölçmek önemlidir. Politik araçları ve eylemi belirlemede kritik bir rol oynar. "Kriz varmış yokmuş bize ne? Biz var gibi davranırız" denemez.

Krizi bir sermaye içi manevra gibi düşünmek yanlıştır. Karşı-devrimi bir dış komploya indirgemeye benzer. Kapitalizmin sorunlarını sermaye olgusunun kendisi yaratır, ama etkileri sermayeyle sınırlı kalmaz. Sermayenin salt iç sorunu diye bir sorun yoktur. Sermaye ve işgücü, yani metalaşmış emek, karşılıklı olarak birbirini tanımlar. Birinin olmadığı yerde öbürü de yoktur. Sermayeyi etkileyen her nesnel durum, emeği de etkiler. Kriz ve krizden çıkışla ücretler, sömürü oranı ve işsizliğin düzeylerindeki değişmeler arasında yakın bir ilişki vardır. Krizden çıkış, emekle sermayenin karşılıklı yeni konumlarını tanımlar.

Kriz, kapitalizmin kendi iç çelişkilerinin işçi sınıfının sırtında tersinden çözüldüğü andır. Bu anlamıyla krizin çözümü, darda kalan sermayenin emeğe karşı, varoluş içgüdüsüyle gerçekleştirdiği nesnel bir saldırıdır. Her saldırı gibi içinde başarısızlık olasılığını taşıdığı için, saldıranın yok edilme olasılığını da taşır. Bunun için kriz deyince burjuvazinin aklına "anarşi", bizim aklımıza devrim gelir. İki taraf da, durduğu konum açısından krizin ne anlama geldiğini, "tehlikeleri" ve olanakları, "olanakları" ve tehlikeleri iyi görür.

Bu iki krizin farklı krizler olduğunu vurgulamak ve herbirinin kendi başına ele alınabilmesini kolaylaştırmak istedik. Bölümlerin, kitabın bütünselliğini bozmayacak bir şekilde birbirinden bağımsız

okunabilmesi için, bazı noktalarda tekrarlar yaptık. Sayısını az tutmaya çalıştığımız bu tekrarlar bir redaksiyon hatası değildir, böyle bir amaca hizmet ediyorlar.

Realiteye sınıfsal bir yorum aradık. Bu yorumun iç bütünlüğünü korumaya çalıştık. İşçi sınıfı için ve nesnel toplumsal konumları gereği işçi sınıfının yanında duranlar için yazıyoruz. Dünyaya bakıp işçi sınıfı yerine "dünya halklarını" gören, somuttan çok soyutta varolan bu kategorinin arkasında durup popülizm yapan küçük burjuva devrimcileri için yazmıyoruz. "Dünya halkları" söylemi, dünya işçi sınıfına güvensizlik ve inançsızlık temelinde yükseliyor. Bizim söylemimiz ise tam tersine işçi sınıfına güven ve inanç temelinde yükseliyor. Her soyutlama düzeyinde, nesnel olarak, tarihsel olarak, sosyal olarak anahtar işçi sınıfının elindedir. İçinde yaşadığımız zaman kesitinde işçi sınıfının geçici bir politik gerileme içinde olması anahtarın başka ellere geçtiğini göstermiyor. Küçük burjuvazinin kendisine bu saatten sonra tarihsel misyonlar biçebileceğini hiç göstermiyor. Tarih onun önünü çoktan kapamış. Unutmayalım, işçi sınıfının bir gerilediği yerde "dünya halkları" iki geriler. Geçmişte bu halkların bir ilerlemesi de, işçi sınıfı aynı zaman kesitinde iki ilerlediği içindir.

Temel amacımız, işçi sınıfını kendi bilimine duyarlı kılmaktır. Yaşadığı dünyayı, bu bilimin yöntemiyle irdelemesine, kendisini en yakından ilgilendiren konuyu, kapitalizmi daha iyi anlamasına yardımcı olmaktır. Avcı avını tanımalıdır.

İşçi sınıfının burjuvaziye karşı bilimsel bir sınıf tavrı geliştirmesini istiyoruz. Türkiye'de küçük burjuva devrimcilerinin çoğunun ciddi bir cehalet içinde olmaları işçi sınıfının lehinedir. Çünkü işçi sınıfı hareketi geliştikçe, küçük burjuva devrimcilerinin bu cehalet düzeyi, sınıf bilincinin bulanmasına giderek yetmez olur. Tekelci düzene karşı duyulan kör bir nefreti dile getirmekten başka bir işe yaramayan tekerlemeler giderek işçi sınıfının "canını sıkmaya" başlar.

*

Marksist yöntemde 'son tahlilde' belirleyici olanı, yani altyapıyı, çözümlemelerimizde temel aldık. Konuları farklı soyutlama düzeylerinde, ama bu düzeyleri birbirine karıştırmadan vermeye çalıştık. Bazı bölümlerde ekonomik süreçlerin marksist çözümlemesini belki

biraz basitleştirdik ama temelde bir hata olmadıkça bu durumun teorik bulanıklığa yol açmayacağına inanıyoruz.

Somut takvimlerden ve programlardan değil, olasılıkların değişim yönlerinden konuşuyoruz. Bir de teorik olasılıkla bu olasılığın reel bir olasılık haline gelmesi arasındaki farkı vurguluyoruz. Güze doğru yağmurların arttığı, bilimsel nedenleri olan ve yüzlerce senedir pratikte kanıtlanmış teorik bir olasılıktır. Önümüzdeki güz günlük güneşlik, kuru geçebilir, bu durum teorik olasılığın gerilediğini göstermez. Bu güz için reel bir olasılık olarak gerilediğini gösterir. Bu türden arka arkaya daha birçok güzler geçebilir. Bu eğilim tarihsel anlamı olan bir süre devam ettiğinde, ilk teorik olasılığı açıklayan bilimsel nedenlere geri dönüp bir açıklama ararız. Önümüzdeki güz günlük güneşlik değil, teorik olasılığın önerdiği gibi bulutlu geçebilir. Bu güzün bir gününde bütün göğü kara bulutlar kapsar. Yağmurun hâlâ yağmama ihtimali vardır. Ama, bu noktada artık yağmur yağması reel bir olasılığa dönüşmüştür.

★

Bu çalışmada hatalar ve eksikler mutlaka vardır. Ayrıca, yazdıklarımız, söylenmiş ya da söylenebilecek son sözler değildir. Karmaşık bir realitenin anlaşılmasına, en azından önümüzü görecek kadar anlaşılmasına bir katkıdır. Ne ölçüde faydalı bir katkı olduğunu zaman gösterecek. Ama şimdiden iyi bir katkı olduğunu düşünerek bu kitabın basımını üstlenen SORUN Yayınlarına ve bütün SORUN çalışanlarına, özellikle bu yazın sıcağında dizgisini ve basımını yapan işçilere teşekkür ediyorum.

Coşkun Adalı

Temmuz 1991

BÖLÜM I

POLİTİK KONJONKTÜR

Bu bölümde kapitalizmin çifte krizinin, yani sistem krizinin ve ekonomik krizin, hangi tarihsel süreçlerin etkisi altında hareket ettiğini, krizlerin hareketinin politik çerçevesini ve politik dışavurumlarını inceleyeceğiz.

5 Nisan 1990 tarihli bir yazımızda dünya çapında, emek-sermaye çelişkisinin geri plana kaymasıyla birlikte emperyalistler arası çelişkinin ön plana çıktığı, bu nedenle de dünyanın tehlikeli bir konjonktüre açılma eğiliminde olduğunu saptamıştık. Ortadoğu'daki kriz ve savaş böyle bir konjonktürde doğdu ve bu eğilimi derinleştirdi.[1] Şiddet dünya çapında birikmeye devam etti. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerden sonra, Yugoslavya'nın parçalanmanın eşiğine gelmesi bu tehlikeli konjonktürün göstergeleri oldu.

Bu konjonktür kendi içinde, kapitalizmin düğümlerini giderek daha fazla sıkıyor.

---

1) C. Adalı, Tehlikeli Bir Konjonktüre Doğru, *Sorun BSD* Sayı: 16 Mayıs '90. Bu yazıda:
"Açılan dönem, bir 'barış-demokrasi-özgürlük' dönemi değildir.
"Temel çelişki, emeğin devletler düzeyinde ve dünya çapında örgütlenmiş olması sayesinde, emperyalistler arası çelişkiyi sımsıkı yakalamıştı, acımasız bir kurt kapanında tutuyordu. Şimdi bu kapan çok gevşedi. *Emperyalistler arası çelişki kapandan sıyrıldı. Büyük bir hızla keskinleşiyor. Ve bugün artık dünya, yavaş yavaş bir savaş konjonktürüne doğru gidiyor. Evet, yaklaşan konjonktür bir dünya savaşı konjonktürüdür"* demiş, bu konjonktüre gidişin bugün için görünen eğilim olduğunu; karşı güçlerin bu eğilimin önünü kesebileceğini; her savaş konjonktüründen bir savaş doğar, diye bir kuralın olmadığını; ve nihayet, savaş konjonktürünün kendisinin bile devrimci açılımlara gebe olduğunu da vurgulamıştık.

I.1. Tarihsel Dönemi Belirleyen İki Ana Süreç

İçinde yaşadığımız tarihsel dönem karşı-devrim dönemidir. Bu dönemi, ikincisi birincisine bağlı olarak ortaya çıkan iki ana süreç tanımlıyor. Emeğin gerilemesi ve sermayenin iç çelişkilerinin keskinleşerek ön plana geçmesi.

Dünya çapındaki emek/sermaye dengesi, emek aleyhine geri kayıyor.

Kapitalizmden komünizme geçiş, uzun bir tarihsel süreci kapsar. Bu geçiş sürecinin her kesitinde, emekle sermaye arasında bir denge vardır. Dünya çapındaki bu denge oynaktır, geçicidir. Emek ve sermayenin yine dünya çapındaki karşılıklı güçlerine göre, emek lehine ileri ya da aleyhine geri bir noktada kurulabilir.

Bugün emek/sermaye dengesi emek aleyhine çok geri bir noktaya kaydı. Çünkü proletarya kazandığı mevzileri büyük ölçüde kaybetti. Sermayenin saldırısı altında yıllar önce dağılıp giden dünya komünist hareketi, büyük gürültüyle çöken sosyalist sistem, Sovyetler Birliği'nin içine girdiği süreç, emeği çok ciddi bir biçimde geriletti. Kapitalist ülkelerde de işçi sınıfı, İkinci Dünya Savaşından beri kazandığı hakları birer birer burjuvaziye kaptırıyor. Ulusal kurtuluş hareketlerinin birbiri ardısıra sönmesi de, son tahlilde emeğin gerilemesiyle bağlantılı bir olgudur.

Bu gerilemenin sürdüğünü kanıtlayan son somut göstergeler, Nisan 1991'de Varşova Paktı'nın, Haziran 1991'de COMECON'un hukuken de lağvedilmesi, Arnavutluk'ta da iktidarın kaybedilmesidir. Emperyalizmin Ortadoğu'ya askersel olarak müdahale edebilmesi de bir başka göstergedir.

Ortadoğu krizi ve savaşı da aynı yönde etki yaptı, emeğin gerilemesini hızlandırdı. Krizin patlamasıyla birlikte bütün ülkelerin burjuvazileri, fırsattan istifade, kendi işçi sınıflarına karşı saldırıya geçti. Ekonomik gerileme Ortadoğu krizinden önce başlamıştı. Hükümetler, "kemer sıkma politikalarını işçi sınıfına nasıl dayatırız, ücretlere nasıl saldırırız" diye düşünüp bir bahane ararken, kriz patladı. Türkiye'de işçi sınıfına saldırının boyutlarını biliyoruz. Hukuki bir gerekçesi bile olmadan, milli güvenlik gerekçesiyle, yüz bini aşkın

işçinin grevi ertelendi. İşten çıkarmalar ise hızlanarak sürdü. İşçi mahalleleri ve sol örgütler kuşatmaya alındı. Kriz ve savaş metropol burjuvazisinin de çok işine yaradı. Örneğin Fransa'da ve İngiltere'de, 'Sosyal Güvenlik' örgütlerine cepheden bir saldırı başladı. Diğer birçok ülkede kazanılmış hakların sorgulanması ve sosyal harcamaların kısıtlanması hızlandırıldı. Göçmen işçilere yeni bir saldırı başladı.

Ortadoğu savaşının, bu kadar büyük çapta bir haksız savaşın *çıkabilmesi* bile, dünyada emeğin ne denli gerilediğini gösteriyor. Sovyetler Birliği'nin giderek zayıflaması, emperyalizmi pervasız kıldı. Krizi savaşa dönüştürmeye cesaret edebildi. Savaş, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu politik gerileme sürecinin hangi aşamaya vardığıyla ilgili bir durum değerlendirmesiydi. Sovyetler Birliği'nin uluslarası güç kaybının bugün ulaştığı noktayı tanımladı.

Kısacası, Ortadoğu krizi ve savaşı, hem emeğin gerileme sürecinin bir göstergesidir, hem de bu süreci bir süre için hızlandıran bir olgudur.

Bu gerileme geçicidir. Ne kadar geçici olduğu, hâlâ başta Sovyet işçi sınıfının gücüyle bağlı bir olgudur. Er veya geç durdurulacaktır. Bir zamanlar Stalingrad önlerinde nasıl durdurulduysa yine durdurulacaktır. Unutulmaması gereken nokta, bu geri kayışın ***tarihsel*** bir sınırının olmasıdır. Dünya hiçbir zaman 1917 Ekimi öncesine dönemez. İsterse Sovyetler Birliği yok olsun, isterse yeryüzünde bir tek komünist kalmasın. Bu nesnel olarak böyledir. Ekim Devrimi tarihin en önemli eylemidir. Tarihin en keskin niteliksel dönüşüm anıdır. Sanki böyle bir eylem hiç olmamış gibi bir duruma geri dönülemez. *Ekim devriminin en derin anlamı ve geri kaybedilmesi nesnel olarak imkânsız olan tarihsel kazanımı da burada yatıyor.* ***Yani yapılmış olmasında yatıyor.***

Emperyalistlerarası çelişki keskinleşiyor.

Emek/sermaye dengesi emek aleyhine geri kayarken, bu dengenin altındaki emek/sermaye çelişkisi de derinlere gömülüyor.

Emeğin sermaye üzerinde hafifleyen baskısı, ne zamandır derinlerde yatan bir başka çelişkiyi, sermaye içi çelişkiyi yüzeye çıkar-

dı. Düne kadar emek/sermaye çelişkisinin -uzlaşmaz devlet sistemlerinde de ifadesini bulan bu temel çelişkinin- belirleyici olduğu, ekonomik-politik-sosyal-kültürel ya da askersel planda en ufak bir gelişmenin veya olgunun bile altında kızıl bir şerit gibi yattığı bir dünya vardı. Bugün ise, devletler arası düzeydeki gelişmelere damgasını vuran ve bu gelişmelerin yönünü belirleyen çelişki emek/sermaye çelişkisi değil. Belirleyici olan çelişki, emperyalistler arası çelişki. Uluslararası plandaki bu geçici durum, iktidarlar geri alınıncaya, devrimlere kadar sürecektir.

Emperyalistler arası çelişkiyi dünya çapında askersel düzeye yansıtmak, burjuvazi için ateşle oynamak demekti. İki dünya savaşından da burjuvazi zararlı, işçi sınıfı kazançlı çıktı. Birincisinden sonra devrimini yaptı, ikincisinde ise faşizmi yıktı ve kendi devletler sistemini kurdu. Sosyalizm güçlendikçe emek/sermaye çelişkisi, devletler düzeyinin de belirleyici çelişkisi olmaya devam etti. Sosyalizmle yan yana yaşama zorunluluğu, emperyalistler arası çelişkiyi arka plana itti. Emperyalistlerin koz paylaşımında yöntem seçme özgürlüğüne nesnel bir set çekilmiş oldu.

Özetle, emek/sermaye çelişkisi, burjuvazi tarafından bir süre için *tersinden* çözüldü. İşçi sınıfı, mevzi mevzi ve kalıcı bir biçimde *düzünden* çözemediği için... Bu çelişkinin tersinden çözümü hem *geçicidir*, hem de gelecekteki düzünden çözümü bir üst düzeye, sermaye için daha *öldürücü* bir düzeye sıçratır. Örneğin, geçici bir tersinden çözüm olan faşizmin yıkılması, düzünden çözümü bir üst düzeye sıçrattı, sermaye yeni mevziler kaybetti.

Sözünü ettiğimiz yazımızda, burjuvazinin bu tersinden çözümü, büyük bir şiddeti açığa çıkaracaktır, diyerek bu genel teorik çerçeveyi noktalamıştık. Bu çerçeveyi bugün de savunuyoruz. Çünkü dünyadaki politik gelişmelerin başka türlü anlaşılamayacağına inanıyoruz.

Ortadoğu savaşı, aynı zamanda emperyalistler arası çelişkinin keskinleştiğininin bir göstergesiydi. Bir ısınma turuydu, ileride açığa çıkabilecek şiddetin boyutları hakkında bir fikir verdi.

Ancak, Ortadoğu savaşı tek gösterge değil. Önemli bir gelişme daha var. Uluslararası ticareti düzenleyen GATT (Gümrük Tarifleri

ve Ticaret Genel Anlaşması) görüşmeleri battı.[2]

1990 Aralık ayında, dört yıldır süregelen GATT 'Uruguay Raundu'nun nihai görüşmeleri bir sonuç alınamadan sona erdi. Brüksel'de, 107 ülkeden gelen 2000 delegenin katılımıyla yapılan toplantı sırasında, dünyanın dört bir yanından gelen 30 bini aşkın çiftçi Brüksel'i savaş alanına çevirdi. Tarım sübvansiyonlarındaki indirimlere karşı eylem koydu. Bu toplantı, ABD ile Avrupa'nın en ciddi ekonomik kapışmasıydı. ABD, Kanada, Avustralya, bazı Latin Amerika ülkeleri ve geri kalmış fakir tarım ülkeleri, ülke içi tarım sübvansiyonlarında %75 indirim, ihracatı teşvik için verilen sübvansiyonlarda, on yıllık bir sürede gerçekleştirilecek şekilde, %90 indirim talep etti. Ayrıca gümrük duvarlarının önemli ölçüde indirilmesini istedi. Avrupa Topluluğu bu önerileri reddetti. Talep edilen indirimler kabul edilirse, en az 4 milyon Avrupalı çiftçinin topraklarını ve tarımı terkedeceğini ileri sürdü. Tarım sübvansiyonlarında ancak %30'luk bir indirimi, onun da 10 yıla yayılması şartıyla, kabul edebileceğini söyledi. Ayrıca, ABD'nin, pazarların karşılıklı olarak açılması önerisi de reddedildi. Bu durumda, dünya ticaretinde korumacılığın alıp başını gideceğinden korkuluyor.

Bu korku bir ölçüde haklı, ama asıl korkması gerekenler fakir üçüncü dünya ülkeleridir. Çünkü korumacılıkta birbiriyle yarışabilecek güçte olan metropol ülkeler, doğal olarak, ekonomisi korumacılıkla yaşayamayacak durumda olan fakir ülkelerin pazarlarında kapışacaklardır. Böylece emperyalistler arası çelişki metropolden periferiye taşınmış olacak, ama etkileri metropolü vuracaktır.

GATT görüşmelerinin sonuçsuz bitişi, emperyalistler arası rekabetin, yani çelişkinin keskinleşmesinin önünde duran uluslararası bir üstyapı engelinin çökmesi demektir. Görüşmelerin çıkmaza girdiği günlerde Bush, Latin Amerika ülkelerine, Kuzey ve Güney Amerika'nın tümünü kapsayacak bir serbest ticaret bölgesinin oluşturulması çağrısı yaptı. Bu çağrı, Avrupa Ortak Pazarına ve Japon-

2) GATT (Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması), 1 Ocak 1948'den beri yürürlükte olan ve sözleşmeye imza koyan 84 ülkeyle, bunların dışında kalan 31 ülke tarafından uygulanan uluslararası bir sözleşmedir. Bu sözleşme, dünya ticaretinin %90'ına yakın bir bölümünü kapsar ve uluslararası ticarî değiş tokuşlar için geçerli tek bir global kural belirler. Görüşmeler, 'Raund' denilen dönemlere ayrılır ve o dönem görüşmelerin ilk başladığı ülkenin adını alır.

ya'ya bir rest çekmektir.

Öte yandan Doğu Pasifik bloku da Japonya'nın öncülüğünde örgütleniyor.

GATT'ın kendi içindeki önemini fazla abartmak da istemiyoruz. Emperyalist ülkeler birbirlerinin topraklarında da üretim yapıyorlar ve ürettiklerini o ülke içinde satıyorlar. Bu süreç ilerliyor. Bazıları için bu tür dolaysız yatırımlardan elde edilen kârlar, aralarındaki ticaretten daha önemli. Ayrıca GATT görüşmelerinin iflâsı geçici olabilir. Ama bugünkü durumuyla bir şeyi, emperyalistler arası çelişkinin keskinleşmekte olduğunu gösteriyor. Hem de, çözümsüzlüğün sürmesi, bu keskinleşme sürecini hızlandırıcı bir etki yapıyor.

Dünya kapitalist sistemi, yavaş yavaş, emperyalist ülke gruplarından oluşan üç büyük alt-sisteme bölünüyor. Bu gruplaşmalar, genel olarak emperyalistler arası çelişki temelinde yükseliyor. Gruplaşmaların hızlanmasıyla çelişkinin keskinleşmesi arasında bir paralellik var. Çok değil daha beş sene önce AET'ye öldü gözüyle bakanların sayısı az değildi. Şimdi bütün Avrupa ülkelerinin ilk gündem maddesi AET'dir. Bir bakıma, bu gruplaşmalar sayesinde dünya kapitalist sistemi, emperyalistler arası çelişkiyi bir üst düzeye taşıyarak tersinden çözüyor, bir süre için rahatlıyor. "Düzünden" çözüm emperyalistler arası savaştır. Bir gün o da gündeme gelebilir.

I.2. Politik Konjonktürün Temel Çizgisi İstikrarsızlıktır

Ortadoğu krizi ve savaşı, temel çizgisi *istikrarsızlık* olan bir politik konjonktürde patladı. İstikrarsızlık belirsizliği doğuruyor. Bu konjonktür, emek/sermaye dengesinin emek aleyhine geri kaydığı ve bunun sonucunda emperyalistler arası çelişkinin keskinleştiği tarihsel dönemin bir *kesitidir.*

İstikrarsızlık kavramına yakından bakalım.

Emek/sermaye dengesi emek aleyhine bozuldu. Ama bozulmanın hızı, sermayeyi gafil avladı. Daha yavaş işleyen süreçler üzerine hesap yapan emperyalist ülkeler, yarım yüzyıldır izleyegeldikleri dış politikaları bırakıp yeni politikalar oluşturamıyorlar. Ekonomik durum ise, yeni dış politikalar oluşturabilme ve bunları izleyebilme

kapasitesini düşürüyor. Bunlar emperyalizmin en önemli politik sorunlarıdır.

Önce Sovyetler Birliği'nin durumu var. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler dünyayı yerinden sarsıyor. Sosyalist altyapı duruyor. Üstyapıdaki belirsizlik de duruyor. İktidar hâlâ boşta. İşçi sınıfı hâlâ iktidardan vazgeçmiş değil. Militan karşı-devrimci Boris Yeltsin bile, 'kapitalizme geçiş' sloganını kullanmaya cesaret edemedi, Rusya Başkanlık seçim kampanyasını sadece ve sadece anti-SBKP platformunda yürüttü ve kazandı. Ama sandığı kadar güçlü olmadığını da gördü. Hemen daha ilk günden dış gezilere başladı. Tıpkı bir zamanlar Gorbaçof'un yaptığı gibi, içerideki iktidarını dışarıdan ABD'nin desteğiyle pekiştirmek istiyor. Açık karşı-devrimci cephenin kazanımları, yönetim bunalımının bir ayağını oluşturuyor. Öbür ayak, SBKP'nin yönetemezliği. Parti hem devlet aygıtını hem de Birliği yönetemez oldu. İşçi sınıfının ve sosyalizmden yana güçlerin baskısı altında Gorbaçofçu cephe önemli kayıplar verdi. Bu baskı kalıcılaşabilir. Bu aynı güçler yarın, açık karşı-devrimci cepheyle kanlı bir biçimde kapışabilir. İktidarın her gün daha belirsiz bir hal aldığı, ekonominin durma noktasına geldiği bir ortamda, "reformlar" yürüyemiyor. Kapitalist dönüşümler, istenen çapta ve hızda gerçekleşemiyor.

Sovyetler Birliği'nin hem ekonomik, hem de politik olarak hızlı bir biçimde zayıflaması karşısında emperyalizm bir politika oluşturamadı. Gorbaçof'u kayıtsız şartsız desteklemeye devam edemez, çünkü içeride çok zayıfladı. Perestroikasını, bütün örtülerini attığı, kapitalizme geçiş programı olduğunu ilan etmesine rağmen bataktan çıkaramıyor. O "gül yüzü" ne zamandır gülmez oldu. Oysa içeride çok zayıfladığı için, tam da bu nedenle bugün her zamankinden fazla desteğe ihtiyacı var. Bu durumda para verse -ki kapitalizmin kendisinin de durumu çok sıkışık- bu paranın duran bir ekonominin çarklarını çevirip "reform ambalajlı" kapitalist dönüşümleri gerçekleştirmesi zayıf bir olasılık. Kör bir niyet kuyusuna bol bol para atmaya benziyor. Para vermezse açlık başlayabilir. Kapitalist reformların gerçekleşmesini kesin bir biçimde şart koşsa istediği dengeler oluşuncaya kadar geç kalabilir.

Yeltsin önderliğindeki açık karşı-devrimci cepheyi açıktan desteklese -ki bu durumda daha da fazla para vermesi lazım- çelişkilerin

aşırı bir biçimde keskinleşmesine neden olur ve Sovyetler Birliği'ni iç savaşa doğru kışkırtır. Çünkü bu paranın özel işletmelere gitmesi ve merkezi bütçeden kaçması lazım. Üstelik bu karşı-devrim cephesi, değil kapitalizme nasıl geçileceğini söylemek, geçileceğini bile açık açık söyleyemiyor. Çünkü kapitalizmi paraşütle indirecekler. Yoğun bir yabancı sermaye girişi istiyorlar. Sonra bu paraları verdi diyelim. Bir "aksilik" ya da iç savaş durumunda hepsi yanar gider. Bu risk de var.

Hiçbir şey yapmayıp beklemek de çözüm değil. Bu kez Sovyetler Birliği dağılabilir. Bu dağılma, her düzeyde örgütsüz yüzlerce milyon insanın açığa çıkması ve her türlü otoriteye karşı ilkel bir eylemlilik içine girmesi demektir. Kapitalizm hayalleriyle karnı doymayacak milyonlarca aç insanın Batı Avrupa'ya doğru yürüyüşe geçmesinden daha bugünden korkuluyor.

Emperyalizm, Sovyetler Birliği'ni yıkmak için çok uğraştı. Ama şimdi üstüne doğru yıkılıyor. Kestiği ağacın altında kalabilir.

Bu çerçeve içinde emperyalizmin bulabildiği tek politika Gorbaçof cephesiyle Yeltsin cephesini birleştirmek. Başarılsa bile bu geçici bir taktiktir, zaman kazanmaya yarayabilir. Yüzeysel politikalarla oyalanmak köklü çözüm gereksinimini sonsuza kadar uzaklaştıramaz. Her türlü köklü çözümün karşısında da asıl muhalefet, yani işçi sınıfı var.

Tek tek emperyalist ülkeler düzeyinde de emperyalizm, Sovyetler Birliği'yle ilgili bir dış politika saptayamıyor. Bu durum aralarındaki çelişkilerle de ilgilidir. Eskiden, İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan fiili durum temelinde, bütün emperyalist ülkelerin Sovyetler Birliği'ne tavrı aynıydı. Düşman, bütün hepsi için bir tehlike teşkil ediyordu. Bugünkü politik çözümsüzlük ise, hepsi için ortak politik tehlikeler taşıyor ama her birine farklı ekonomik olanaklar sunuyor. Sovyetler Birliği konusunda bir politika belirleyememeleri, aralarındaki ilişkileri, birbirleriyle ilgili dış politikalarını da etkiliyor. Örneğin, NATO'nun yeni işlevi konusunda bir irade birliği yoktur. Avrupa'da ortak bir güvenlik sistemi üzerinde irade birliğine ulaşamadan Avrupa'nın politik entegrasyonu belirsiz bir süreç haline geliyor. Oysa Avrupa'da ortak bir güvenlik sistemi, Sovyetler Birliği'nin geleceğiyle birinci dereceden bağlı bir olguydu. Öte yandan,

politik entegrasyonun kendisi de Avrupa'da hegemonya sorunuyla ve ABD'yle ilişkiler sorunuyla bağlıdır.

Çöken sosyalist sistemden arta kalan ülkelerin, dünya kapitalist sistemine entegre olma süreçleri de yavaş işliyor. Herkes gül koklamak istiyor, ama dikenine başkası katlansın istiyor. Bu bağlamda bu ülkelerin acil sorunlarına bir yanıt bulunsa bile bu yardımlar, hızlı kapitalist dönüşümleri gerçekleştirebilecek düzeyde olmayacaktır. Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin fiili yok oluşu ve Batı Almanya'ya toptan ilhakı bile Batı Almanya için büyük sorunlar yaratıyor. Bu sorunlar Avrupa Topluluğuna da yansıyor. Dünya kapitalist sistemine bu kadar yumuşak ve doğrudan bir entegrasyon bile sorun olabiliyorsa, öteki ülkelerin yaratacağı sorunları nasıl çözecekler? Ayrıca, bu ülkelerde de toplumsal çelişkiler, yeni karşı-devrimci iktidarlar için, dolayısıyla kapitalist sistemin bütünü için sorun kaynağıdır.

Sosyalist sistemin çökmesi emperyalizmin uzun dönemde çok işine yarar, ama kısa dönemde enkazı kimse kaldırmak istemiyor. Oysa bu ülkelerde iktidarlar zayıftır ve emperyalizmin çok yakın işbirliği ve yardımına muhtaçtır. Sermaye gelmedikçe bu zayıf iktidarlar bir program oluşturamıyor. Bütün bu ülkeler kapitalist ekonomilerden de daha ciddi bir ekonomik kriz içinde. Karşı-devrimler somut "meyvelerini" vermedikçe, iç politik istikrarsızlık sürecek ve yabancı sermaye de gelebilmek için aradığı "huzur" ortamını bulamayacaktır. Bu ülkelerdeki politik krizler geçici gözükmüyor. Bu sürekli krizin temelinde emperyalist ülkeler, yine dış politika saptayamaz oluyorlar.

İşte, nesnel nedenlerden dolayı, emperyalizmin başta Sovyetler Birliği olmak üzere, eski sosyalist ülkelerle ilişkilerinde uzun dönemli politikalar belirleyememe ve uygulayamama durumuna istikrarsızlık diyoruz.

I.3. İstikrarsızlık ve Emperyalizmin Saldırganlığı

Emperyalizm, politik konjonktürdeki istikrarsız ve belirsizlikten yararlanarak karşı-devrimi kalıcılaştırmak, istikrarsızlığı kendi lehine bir istikrarlılığa dönüştürmek istiyor.

Ortadoğu krizinin gelişim biçimi ve patlayan savaş, militarizm

olgusunun, dolayısıyla emperyalizmin saldırgan karakterinin kaybolmakta olduğunu, dünyada "mutlu" bir reform döneminin açıldığını düşünenleri hayal kırıklığına uğrattı. Kendilerini daha önce sözünü ettiğimiz yazımızda aynen bu kelimelerle ikaz etmiştik, ama bu kadar çabuk hayal kırıklığına uğrayacaklarını doğrusu tahmin etmemiştik. **Politik istikrarsızlık militarizmle birleşiyor**, saptamasının altını çizmiştik.

Militarizm, emperyalizmin saldırganlığının bir ifadesidir.

Emperyalizmin *saldırgan özü* değişemez. Eşyanın tabiatı itibarıyla bu böyledir. Çünkü, emperyalizmin altında yatan olgu, sermaye ihracı olgusu, kendi başına bir saldırıdır. Her sermaye ihracı, hem sermayeyi ithal eden ülkeye, hem de başka emperyalistlerin bu aynı ülkeye sermaye ihraç etme "hakkına" bir saldırıdır. Bu saldırının askersel biçimler alıp almaması, tarafların güçlerine, politik manevra alanlarının genişliğine ve politik tercihlerine bağlıdır. *Şiddet*, kapitalizmin orman yasasında var. Hem emperyalist olacak, hem de saldırgan olmayacak, olmaz öyle şey. Ormanda başka türlü yaşanmaz.

Militarizm, savaş tehlikesini sürekli besler. Silahlanmayı kendi içinde bir politika olarak görür. Nesnel işlevi, kalıcı bir global istikrar yerine, geçici ve salt kaba güce dayalı dengelerin kurulmasına hizmet etmektir. Bu nedenle kalıcı bir istikrar istemez.

Bugün emperyalizm yeniden silahlanıyor.

Daha Ortadoğu savaşı sürerken, Pentagon (ABD Savunma Bakanlığı), hangi silâhların üretimini durdurmak, hangi yeni silahların üretimine başlamak istediğini duyurdu. Hantal silahları liste dışı etti. ABD'nin yeni bir programa göre silahlanacağını bildirdi. Savaştan sonra Pentagon, Yıldız Savaşları'nın salt araştırma bütçesinin 3 milyar 200 milyon dolardan, 4 milyar 600 milyon dolara çıkarılmasını istedi.

Mitterand da, daha ateşkes anlaşması imzalanmadan, Fransız ordusunun kullandığı teknolojinin baştan aşağı modernleştirileceğini açıkladı. Ki bunlar, kullandıkları silahlardan çok memnun kaldıkları bir anda söyleniyor.

Savaşın bitiminden üç ay sonra, Haziran 1990'da, Pentagon,

toplam tutarı 15,1 milyar doları bulan 8650 yeni Cruise füzesi ürettiğini açıkladı. Yani tanesi 1.7 milyon dolar. Bu füzeler radarlardan kaçabiliyor. Havadan yere, B-2 ve B-52 bombardıman uçaklarından atılıyor. Bu uçaklar çok uzun menzilli olduğundan ve fırlatılacak füzenin konvansiyonel başlıklı mı, nükleer başlıklı mı olduğu yerdeki hedef birlik tarafından bilinemeyeceğinden, bu füzelerin stratejik silah sınıfına girmesi gerektiği söyleniyor. Öte yandan, Sovyetlerle müzakere edilen START anlaşması, stratejik silahlarda indirimi öngörüyor. Bu füzelerin stratejik silah kapsamına alınmaması durumunda ABD, START anlaşmasının kapsamından yüksek teknolojili silah kaçırmış oluyor.

Bu silahlanma, Soğuk Savaş sırasındaki silahlanmadan farklıdır. O zaman dünyada bir istikrar vardı ve emekle sermaye karşılıklı olarak silahlanıyordu. Silahlanmada *stratejik bir parite*, yani eşitlik vardı. Bu parite, bir tarafın silahlanmada, öbür tarafın uzun bir süre yetişemeyeceği büyüklükte bir nitel sıçrama yapabilir duruma gelmesine kadar sürdü. Emperyalizmin öncüsü ABD, Yıldız Savaşları projesiyle böyle bir sıçrama gerçekleştirdi.

Bu proje, silah sektörünün öncü projesidir ve bütün diğer projeler bu projenin etrafına örülmüştür. Silahlanmada yeni bir teknolojik çağ açacak kadar önemlidir. Daha önce balistik füzelerde, atom bombasında, hidrojen bombasında ve nötron bombasında emperyalizmi kısa sürede yakalayabilen sosyalizm, bu kez bunu yapamadı. Teknolojik nedenlerden ziyade ekonomik nedenlerden ötürü. Sosyalizm Soğuk Savaşı önce askersel düzeyde kaybetti. Sosyalizm "çöktü", "çözüldü" derken hep kendimize çuvaldız batırıp durmayalım. İğneyi de unutmayalım. Bu çözülmenin emperyalizmin gücüyle bağlı yönü de çok önemli. Sosyalizm hiçbir zaman emperyalizmin maddi gücüne erişemedi. Tarihin doğru istikametinde yürüyor olmasından aldığı gücü bu yolda seferber edememesi ve etmemesi ayrı bir sorun. Burada artık nedenlerden değil, sonuçlardan ve bu sonuçların değişik soyutlama düzeylerindeki yansımalarından konuşuyoruz.

1980'li yılların başında soğuk savaş keskinleşti. ABD emperyalizmi Yıldız Savaşları projesini dayattı. Yıldız Savaşları projesi, Sovyetler Birliği'nde ekonomik büyümenin yavaşladığı, yapısal bir tıkanıklığın ortaya çıktığı, SBKP'nin oportünist yönetiminin dünyadaki

devrimlere karşı bir konuma kaydığı bir ortamda dayatıldı. Durum çok açıktı. ABD şunu söylemiş oldu: *"Bu projenin daha ilk safhasının operasyonel hale gelmesi için 60 milyar dolar lazım. Gelişmeyi sürdürmek için de kesenin ağzını hep açık tutacaksın. Ben bunu yapabiliyorum. Sen bu yarışta var mısın?"* Böylece bir üst teknolojik düzeyde, nitelikçe farklı ve çok pahalı bir silahlanma yarışı önerdi. Sovyet yönetiminin buna yanıtı, *"Ben bu yarışta yokum, ama sen de girme"* demek oldu. Yıldız Savaşları projesini önleyebilmek için Sovyetlerin elinde, takasa sokulabilecek eşdeğerde bir proje de yoktu. Öte yandan bu projenin salt dünya barış hareketiyle durdurulamayacağı da açıktı. ABD yönetimini bu projeden vazgeçirmek için, kendi oportünist mantığı içinde ne yapabilirse yaptı. Ama özünde emperyalizmden merhamet dilendi, fayda etmedi. Konuyu görüşme masasına bile getiremedi. Salt bu konu nedeniyle iki Reagan-Gorbaçof zirvesi sonuçsuz kaldı. Sovyetler ancak bu konuda kaderlerine razı olduktan sonradır ki ABD-Sovyet ilişkilerinin önü açıldı. Berlin duvarının yıkılışına kadar giden bildiğimiz hızlı süreç başladı. Sonuçta bozulan stratejik parite, askeri pariteyi bozdu, Soğuk Savaşın son muharebesi de böylece bitti. Sosyalizmin çöküş sürecinin askersel düzeydeki yansımasını böyle açıklayabiliriz.

Peki, Soğuk Savaş bittiği halde, Sovyetler silahlanma yarışından çekildiği halde, neden emperyalizmin savaş teknolojisi gelişmesini aynı hızla sürdürüyor? Neden Yıldız Savaşları projesi genişleyerek sürüyor? Neden bütün emperyalist ülkeler uzaya askeri uyduları hâlâ fırlatıp duruyorlar?

Bunlar bir grup sorulardır. Bir başka grup soru daha var. Sovyetler Birliği'nin en güçlü olduğu dönemlerde ve stratejik parite altında, her türlü silah indirimine şiddetle direnen emperyalizm, nasıl oluyor da, Sovyetlerin zayıfladığı, eski pazarlık gücünün kalmadığı bir ortamda silah indirimlerini kabul ediyor? Neden asker sayısını azaltıyor? Sovyet "tehdidinin" azalması bir nedendir, ama azaltmaları tek başına açıklayamıyor. Çünkü Sovyetler'in içinde bulunduğu tehlikeli belirsizlik kendi başına bir tehdit. Yarın rüzgâr dönebilir, bu da bir potansiyel tehdit. Ayrıca, "tehdit" azalıyorsa azalmış olur. Bu son durumda asker sayısını azaltmasını anlarız ama, bir kez üretilmiş silahları dururken niye çöpe atsın? Sabırlı olup beklese, Varşova Paktı'nı ve bu pakta bağlı orduları eritip dağıtan dinamikler, Sovyet-

ler Birliği'nin, tek taraflı olarak asker ve silah indirimleri yapmasını getirecek. Bunun için Sovyetlerle masaya oturmasına lüzum kalmayacak. Emperyalizm çok sevdiği silahlarıyla giderek daha çok başbaşa kalacak. Ama istemiyor.

İstememe nedenini anlamak için başka bir soru sormalıyız. Acaba o silahları o kadar çok seviyor mu? İşte işin püf noktası da bu.

Çözümlemeye geçmeden önce, askeri planda hemen şunu vurgulayalım. Son yıllardaki silâh ve asker indirimleri, emperyalizmin vurucu gücünün azaldığı anlamına gelmiyor. Bu indirimler, orduların vurucu gücünü yetkinleştirme ve modernleştirme amacıyla çelişmiyor.

Militarizm kaynaklı silahlanma, askersel ve politik düzeydeki işlevinden başka, hem o emperyalist ülke içinde, hem de dünya çapında sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde çok önemli bir rol oynar.

ABD'nin bir yandan silah indirimlerini kabul ederken, öte yandan, özellikle Ortadoğu savaşı sonrasında, savaş teknolojisi daha da yüksek silahlar üretmek için adeta kendi kendisiyle bir yarış içine girmesinin nedenlerini bu bağlamda anlamaya çalışalım.

Silahlanmanın arkasında önce devlet var. DTK'de, Devlet Tekelci Kapitalizminde devlet, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu, bu yüzden ancak tekelci sermayenin yatırım yapabileceği sektörlere sermaye akışını sağlar. Bu sektörlerdeki kâr oranını cazip kılar. Kapılar belli ve yüksek bir birikime ulaşmış sermayelere, yani tekellere açılır.

Silah sektörü, C/V oranının, yani sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu bir sektördür. Aynı zamanda, teknolojik ilerlemelerin de başını çektiği için, bu sektörde sermeyenin organik bileşiminin yükselme hızı da yüksektir. Yani ivme yüksektir. Aynı nedenden dolayı sermaye fazlası ve buna bağlı olarak da üretim fazlası, bu sektörde diğer sektörlerden daha önce açığa çıkar. Bu durumda, ortalama kârın düşüşü somutta önce bu sektörde gözlenir. Bu sebeple sektörel kâr oranı, sermayenin organik bileşimi daha düşük olan sektörlere göre, daha hızlı düşer.

Bu hızlı düşüş, bütün sektörleri temsil eden ortalama kârın eğilimsel düşüşünün de hızlanmasına katkı yapar. Silah sektörüyle endüstrinin geneli arasında böyle bir ilişki de vardır. Biliyoruz ki DTK'nın ana süreçlerinden biri, devletin, ortalama kârın eğilimsel düşüşünü önlemeye yönelik müdahalesidir. (Bkz. Dipnot 17). Bu müdahale, sermaye değersizleştirilmesinde ve sömürü oranının artırılmasında devletin üstlendiği rolle gerçekleştirilir. Toplam sermaye adına yapılan bu genel müdahale, en çıplak biçimiyle silâh sektörü özelinde gözlenir.

Sermayenin organik bileşiminin hızla yükselmesi, sürekli bir meta fazlasını açığa çıkardığına göre, yer gök silahla dolar taşar. Bunların değerleri gerçeklenemiyorsa, yani bunlar bir şekilde tüketilemiyorsa, üretimlerinde kullanılan sabit sermayenin rotasyon hızını düşürürler. Bu durumda sabit sermaye fazlasının da açığa çıkma hızı artar. Bu sefer, bu sabit sermayeyi yok etme sorunu ortaya çıkar ki, bu durum bizi kapitalizmin devresel krizinin sorunsalındaki mantığa sokmuş olur. Yani en başta üretilen metaları, bu durumda silahları, bir şekilde tüketip yok etmek lazımdır. Ama bu meta öyle bir meta ki, değeri hangi şekilde gerçeklenirse gerçeklensin, yani hangi şekilde tüketilip yok edilirse edilsin, kararı mutlaka politik iradenin alması gerekiyor. Bu da devlet demektir. Eline yüz bin adet kurşun kalem sıkışmış pazarlayamıyorsun, bunları ne yapacağına devletin karar vermesi gerekmiyor. Sorun senin sorunun. Silah üreten ise, bunu bir devlet için üretiyor. Tüketen devlet de nasıl tüketeceğine karar veriyor.

Bu işi en iyi savaş görür. Savaşarak silâhları yok edersin. Bir kısmını eğitimde harcarsın. Askeri manevralar yaparak tüketirsin. Bir takım askeri-politik nedenler icat edip silahları oradan oraya götürüp getirerek eskitirsin. Teknolojik olarak demode olan ya da savaşta etkin olmayan silahların yapımında kullanılan üretim araçlarını iptal edersin. Bu silahları başka ülkelere satarsın, verirsin. Başka ülkeleri savaştırarak tükettirirsin. Kaçakçılığını örgütlersin. Görüldüğü gibi, bu sektörde sermayeyi ve metayı tüketip yok etmek kolay ve bu herkesin gözü önünde yapılıyor. Ama bütün bu yollara başvurabilmen için, mutlaka politik erkin kararı gerekiyor. Yeter ki politik erk, gerekli kararları alabilir durumda olsun.

Karar bir kez alınınca, tekil sermayelerin önü açılmış oluyor. Ortadoğu savaşına tekil sermayeler düzeyinden bakarsak, başroldeki kışkırtıcı aktörlerden birisinin, çevresine örgütlediği bir dizi sivil sektör tekeliyle birlikte, ABD ve Avrupa silah tekelleri olduğunu görürüz. Daha savaş çıkmadan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra büyük siparişler aldılar, satışlarını sürdürdüler. Büyük cirolar yaptılar.

Bir Tomahawk füzesi 1 milyon dolar. Bu parayla mütevazi modern bir klinik kurulabiliyor. Adam savaşta bu füzeleri leblebi atar gibi atıyor. Diyelim birkaç günde 50 tane attı. Bunları sıradan bir subaya attırıyor. Tepedeki karar merkezi, ona bu yetkinin, füze fırlatma yetkisinin verilmesini kararlaştırmış. Bu karar belki de telefonda, üç beş dakikada alındı. 50 tane kliniğin kurulması kararı ise öyle şıp diye alınacak bir karar değildir. "İyiliksever" bir burjuva politikacısının aklına gelecek, koltuğunu sağlamlaştırmaya yarayacak, programa alınacak, bakanlık bütçesi zorlanacak, yoksa meclisten ek bütçe istenecek, planlamadan izin çıkacak, ihale açılacak, belki hükümet içinde ciddi bir muhalefetle boğuşulacak vs. Bu kıyaslamayı şunun için yaptık: Silah sektöründe tüketilip yok edilen değer kütlesi, nicelik olarak ve yok edilme hızı açısından, başka sektörlerle kıyaslanamaz. Bunun için silah sektörü, ekonomik krizlere en dayanıklı ve bu krizlerden en hızlı çıkan sektördür. Bunun için satıştaki kâr kütlesi çok yüksektir. Bunun için politik kriz, savaş ve kan ister. Kanla yaşar. Müşterisi ölümdür. İş ortağı ölümdür.

Bir metanın değerini gerçekleştirmek için tüketip yok etmek gerekli dedik. Biriken metadan kurtulmanın bir yolu daha var: Meta değersizleştirmesi. Bu yol, ölüm dışında kalan yol. Silah indirimleri yaparak aşırı birikmiş ve istense de tüketilemeyecek silahları hurdaya çıkarırsın. Burada bir parantez açalım. Nükleer silahlardaki indirimlerde durum farklı, çünkü nükleer silahı tanımlayan unsurun, yani nükleer enerjinin barışçıl kullanımı mümkün. Bu nedenle burada konuyu ele aldığımız bağlama girmiyorlar. Maddesi, yakıp yıkıp öldürmekten başka bir işe yaramayan, başka bir kullanım değeri olamayan metalar bağlamında konuşuyoruz. Parantezi kapatıyoruz. ABD ve Sovyetlerin karşılıklı olarak silah indirimlerine gitmelerinde, ABD açısından, metaları değersizleştirmek gibi, böyle bir nes-

nel yarar var. Yani emperyalizm sadece "barışsever" olmaya "karar verdiği" için silah indirimlerine gitmiyor. Fazla metadan kurtuluyor. Sovyetler Birliği aynı indirimleri, artık maddi gücü yetmediği için, yani tam tersi nedenle yapıyor.

Silah indirimlerine gitmek de, meta yok etmenin ölüme dayalı yolları gibi, bir politik erk kararı istiyor. Politik erk, neyin ne ölçüde indirileceğine karar veriyor ve bu karar bütün bir silah sektörünün üretimini bağlıyor.

Emperyalizm üretmiş bulunduğu konvansiyonel silahlarda indirim yapıyor. Evet ama, gördük, aynı anda başka birşey daha yapıyor. Sektörde sermayenin organik bileşiminin hızla yükselmesi sorununu tersinden ve geçici bir süre için çözüyor. Daha ileri teknolojiye dayalı yatırımlara giderek artı-değer oranını yükseltiyor, sektörel kâr oranının üzerindeki baskıyı bir süre için rahatlatıyor. Ama, sermayenin organik bileşiminde, ileride bu kâr oranını öncekinden de fazla düşürecek şekilde sıçramalı artışlar yaratan projelere, örneğin, vurgulayıp durduğumuz Yıldız Savaşlarına yöneliyor.

İşte bunun için, emperyalizm silah indirimine gidebilir, ama asla silahsızlanamaz. Silah indirimlerine gittiğinde, teknolojisi daha yüksek silahları üretmeye de aynı anda yönelmelidir. Az öldüren silahları çok öldürenlerle değiştirmelidir. Ancak bunu yapabildiği zaman, silah teknolojisinde bir sıçrama gerçekleştirebildiği zaman, az öldüren silahlardan vazgeçebilir. ABD, Yıldız Savaşları projesi çok başarılı sonuçlar vermeye başladığı için, bu proje sayesinde Patriot türünden, yüksek uzay teknolojisine dayalı birçok yeni silah geliştirebildiği için ve politik açıdan da Sovyetler silah teknolojisinde bu düzeyi yakalayamadığı için, öbür silahlarda indirimleri kabul ediyor. Silah indirimine gitmek ve silahsızlanmak, bu iki kavramı karıştırmamak gerekir.

Yöntem açısından bir noktayı da hatırlatalım. Emperyalizmin silahsızlanamayacağı saptaması, başka soyutlama düzeylerinde ve başka bağlamlarda da teorik olarak kanıtlanabilir.

Sağduyunun bu konudaki yargısı ise hepimiz için çok açıktır.

Kısacası, silahları hurdaya çıkarmakla bu silahları savaşarak tüketmek sermaye açısından aynı işlevi görür. Hangi yöntemin ne

ölçüde kullanılacağı konusunda, sermaye açısından insanların ölüp ölmemesi bir kriter teşkil etmez. İnsanların ölüyor olması, sermaye için fark etmez. Tabii görüntüyü bozmamak için metropollerden uzak yerlerde ölürlerse daha iyi.

İki yöntem birlikte kullanılır. Gerekli kararları politik erk alır. Ama bu kararlar salt politik kararlar değildir. Hem politik hem de ekonomik bir içeriğe sahip olduğu için 'ekonomiko-politik' şeklinde adlandırabileceğimiz, öncü silah sektörü kanalıyla ekonominin bütününü ilgilendiren bu önemli kararlar, tek merkezden alınır ve uygulanır. Bu olguyu çok açık bir biçimde emperyalist ülkelerde, özellikle ABD'de askeri-endüstriyel kompleksin ortaya çıkışında ve "devlet içinde devlet" gibi bir karaktere bürünmesinde, görebiliyoruz.[3] Bu yapıda devletin yürütme gücü, ordunun üst düzey kadroları, sivil kamu kuruluşlarının, sivil özel sektörün ve silah tekellerinin tepe kadroları birbirinin içinde erir. Bu grupların her birinin tasarrufundaki sermayeler içiçe geçer, silah üretimi, tüketimi, indirimi vb. ile ilgili tek bir karar merkezi oluşur. Aynı zamanda devletle tekeller arasında iki yönlü bir kadro akışı işler. Bu süreç devletin tekellerle kaynaşması sürecidir ve zaten DTK, Devlet Tekelci Kapitalizmi'nin tanımına giren ana süreçlerden biridir.

Emperyalizm, saldırı örgütlerini dağıtmıyor. Böylece, saldırganlığının, burjuva sözcülerin iddia ettikleri gibi salt Soğuk Savaşla ilgili bir saldırganlık olmadığı kanıtlanıyor.

NATO, emperyalistler tarafından öne sürülen gerekçesi ortadan kalktığı ve Varşova Paktı dağıtıldığı halde ortadan kalkmıyor. NATO paktına yeni işlevler aranıyor. Nedenini de açıklıyorlar: Kurulu örgüt

3) Burada ilginç bir konuya değinelim. Türkiye'de DTK'nin, Devlet Tekelci Kapitalizmin ortaya çıkışında ordunun rolünü biliyoruz. Oysa, ordu sermayesi ve üniformalı finans oligarşisi silâh sektöründeki bir birikim üzerinde yükselmedi, çünkü ülkede gelişkin bir silâh sanayine temel olacak bir birikim yoktu. Olsaydı, ordu sermayesi şüphesiz bu en kârlı sektörden işe başlardı. Bu sektörün yokluğunda, gitti, yine mevcut en kârlı sektörden işe başladı. Otomotiv sanayinde tekel oldu. Bugün de rantabilitesi en yüksek, en güvenilir sektörleri tutmuş durumda: Otomobil, lastik, çimento, gıda, sigortacılık. Şimdi silah endüstrisi kurmaya yönelen Türkiye'de, mutlaka bu sektöre de girecek. Giderek ufak çapta ABD'deki türden bir askeri-endüstriyel kompleks ortaya çıkacak. Bu arada belki de diğer sektörlerden yavaş yavaş çekilecek.

bir kez dağıtılırsa bir daha kurulması çok zordur. Doğrudur. Yani ileride bu tür örgütlere çok ihtiyaçları olacağını iyi biliyorlar. Bugün ise NATO, daha çok kendi içinde bir amaç oluyor. Yakında yeni işlevlere de kavuşacak. Demek ki böyle işlevler nesnel olarak var. Örneğin bölgesel krizlerde devreye girecek. Ortadoğu savaşına kıyısından köşesinden ve Türkiye'deki üsler kanalıyla bulaştı. Eğer Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarını veto etseydi, emperyalizm bu incir yaprağını mecburen bir kenara atacak ve bir şekilde NATO'yu devreye sokacaktı. Savaşın içyüzü, daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktı. Zaten yollanan askerlerin ve kullanılan teçhizatın bir bölümü NATO'ya aitti.

1990 Kasım ayında Paris'te toplanan, ve soğuk savaşın galipleriyle mağluplarını bir araya getiren AGİK zirvesinde (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı), emperyalizmin liderlerinden hiçbiri, NATO'nun kalkmasından söz etmedi. Hatta, "İleride böyle bir şey düşünülebilir" bile demedi. Aksine, Margaret Thatcher, asker sayısında daha fazla indirime gidilmemesini söyleyerek, *"NATO, Londra Zirvesinde de yeniden vurguladığımız gibi, Batı savunmasının çekirdeği ve dışarıdan bir meydan okuma olduğunda, istikrarı sağlamanın en iyi aracı olarak kalacaktır... **Büyük değişikliklerin olduğu bir dönemde, alışılmış ve iyi denenmiş yapıları korumak önemlidir.**"* (abç), dedi.[4] Polonya Başbakanı Tadeusz Mazowiecki, NATO'yu Avrupa'nın bütünleşme sürecinin sabit unsurlarından biri olarak saydı.[5] Çekoslovakya Başkanı Vaclav Havel de "NATO, özgürlük ve demokrasinin garantisi olduğunu kanıtlamıştır", dedi[6] ve Varşova Paktı'nın likidasyonu çağrısında bulundu. Macaristan Başbakanı

4) *"NATO will remain the core of Western defence, as we reaffirmed at the London Summit, and the best means to assure stability if it is challenged... At a time of great change, it is important to preserve familiar and well-tried structures."* (Avrupa Güvenlik ve işbirliği Konferansı Paris Zirvesinde, o günkü İngiltere başbakanı Margaret Thatcher'in yaptığı 19 Kasım 1990 tarihli konuşma metninden).

5) Tadeusz Mazowiecki'nin aynı zirvede yaptığı 20 Kasım 1990 tarihli konuşma metninden.

6) *"The North Atlantic Treaty Organisation has proved itself to be a guarantee of freedom and democracy."* (Vaclav Havel'in aynı zirvede yaptığı19 Kasım1990 tarihli konuşma metninden)

Joszef Antall da aynı çağrıyı yaptı.[7]

Gorbaçof ise, "Askeri Paktlar konusuna gelince -Varşova ve NATO Paktı- Varşova Paktına üye devletler, muhtemelen hem de bu yıl sonundan önce, paktın karakterinin değiştirilmesi ve örgütsel transformasyonuna yönelik önemli kararlar almak hususunda hemfikirdir", dedi -ki gerçekten kısa bir süre içinde "paktın karakterinin değiştirilmesi ve örgütsel transformasyonuna yönelik" harbi kararlar aldılar, paktı kaldırıp çöpe attılar. Arkasından, "NATO sorununa gelince, bunun çözümü NATO üyesi devletlere aittir" şeklinde abuk sabuk bir şeyler geveledi.[8]

Sonuç olarak, görüyoruz ki, örgütsel düzeyde de militarizm dipdiri duruyor.

I.4. İstikrarsızlık ve Tırmanan Gericilik

Politik istikrarsızlık, bir taraftan da gericiliği tırmandırıyor. Bu global bir eğilimdir. Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da milliyetler, en gerici, milliyetçi, faşizan, anti-komünist çizgilerde örgütleniyorlar. Eski sosyalist ülkelerde anti-semitizm tırmanıyor. Eski Doğu Almanya'da güçlenen faşist hareket terör saçıyor.

İstikrarsızlık, merkezi devlet yapısı zayıf kapitalist ülkelerin de iç bütünlüğünü bozuyor. Örneğin Yugoslavya, gerici bir iç savaşa sürükleniyor. Bütün Avrupa'nın güvenliğini sarsıyor. İlginçtir, en üst düzeydeki Yugoslav yetkilileri bu iç savaşı Almanya'nın kışkırttığını iddia ediyor.[9]

---

7) Joszef Antall'ın aynı zirvede yaptığı 20 Kasım 1990 tarihli konuşma metninden.

8) *"En ce qui concerne les alliances militaires -Traité de Varsovie et OTAN- les Etats-membres du premier entendent adopter, probablement encore avant la fin de l'année, d'importantes mesures en vue de le transformer et de changer son caractère. Quant à la question de l'OTAN, c'est à ceux qui en font partie de la résoudre."* (Gorbaçof'un aynı zirvede yaptığı 19 Kasım 1990 tarihli konuşma metninden).

9) Yugoslavya Savunma Bakanı General Veljko Kadijevic, Yugoslav televizyonunda yaptığı konuşmada, Alman yayılmacılığının Yugoslavya için bir tehdit oluşturduğunu belirtti. Hitler'in 1938'de Çekoslavakya'yı ilhakı karşısında İngiltere ve Fransa'nın izlediği yatıştırma politikasıyla bugünkü tavırları arasında bir paralellik kurdu. *"Bazı ülkelerin savaşla elde edemediklerini, şimdi kuklalarını kullanarak elde etmek istediklerini", "Batının Yugoslavya'yı feda etmesi halin-*

Batı Avrupa'da ise gericilik, ırkçılık şeklinde tırmanıyor. Irkçılık en başta göçmen işçileri hedef alıyor. İşsizlik de, her zamanki gibi, ırkçılığı besliyor. Uzun bir zamandır, bütün Avrupa ülkelerinde iç politikanın bir numaralı gündem maddesi göçmen işçiler. Tabii ki bu işçilerin çalışma koşulları, demokratik hakları, sorunları falan değil tartışılan. Emek/sermaye dengesi başka türlü olsa, asıl bunlar tartışılacak. Ama şimdi tartışılan, kaçaklar nasıl sınır dışı edilir, göçmen işçilerin gelişi nasıl durdurulur, gelenler nasıl geri gitmeye ikna edilir, topluma nasıl asimile edilirler vs. Yani 'göçmen işçi sorunu' deyince göçmen işçinin sorunu değil, sözüm ona bu işçilerden "kaynaklanan" ekonomik ve sosyal sorunlar akla getiriliyor. Burjuvazi göçmen işçileri böyle baskı altında tutarak, hele kaçak işçilerin zayıf konumundan alabildiğine yararlanarak, işgüçlerini çok ucuza satın alabiliyor. Bu durumda saldırı, ücretleri bir bütün olarak düşürmeyi amaçlıyor, ki işçi sınıfının bütününe yönelik bir saldırı oluyor. İşçi sınıfının bir bütün olarak konumunu geriletiyor. Irkçılık, bütün sınıfa vuruyor, sınıfsal olarak savaşılması gereken bir mikrop, aşısı **proletarya entenasyonalizmi** olan bir mikrop oluyor.

Ortadoğu kriziyle birlikte, Arap ülkelerinden gelenlerin, özellikle Filistinlilerin durumu çok güçleşti. İsrail'in, işgal ettiği topraklarda yaşayan Filistinlileri sokağa çıkma yasağıyla açlığa mahkum etmesi, batı kamuoyunda hiç tepki uyandırmadı. Saddam'ın rehinelerine tepki gösteren dünya kamuoyu, İsrail'in yüz binlerce Filistinliyi kendi topraklarında rehine almasına ses çıkarmadı. Amerika'da ırkçı güruhlar, yıllarca önce Irak'tan gelmiş göçmenlerin işyerlerini yakıp yıktı.

Ortadoğu krizi ve savaşı, ırkçılığın toplumdaki tabanını genişletti.

Hükümetler ayrıca, krizin ve savaşın kamuoyunda yarattığı endişe ve şaşkınlıktan yararlanarak, ülkelerinde yaşayan yabancılara ve

---

de ödeyeceği faturanın, 1938'de Sudetenland'ın Almanya tarafından ilhakına göz yumduğu için ödediği faturadan daha yüksek olabileceğini" söyledi. Federal devletin Başbakan Yardımcısı Alexander Mitrovic de, Sloven liderliğinin *"Almanya ve Avusturya'daki bazı odakların çıkarlarına hizmet ederek Yugoslavya'ya ihanet ettiklerini"* vurguladı. Genelkurmay Başkanı General Blagoje Adzic ise, son günlerde Almanya ve Avusturya'nın müdahale tehdidine karşı defalarca uyarıda bulundu. (*The Guardian Weekly*, Cilt. 145 No.2. Temmuz 14. 1991.)

yabancı örgütlere baskıyı artırdı. Örneğin İngiltere'de, "ulusal güvenlik gereği", politik eylem içinde olan bazı yabancılar, yani "istenmeyen" yabancılar sınırdışı edildi. Yirmi yıldır İngiltere'de yaşayan Filistinli yazar ve akademisyen Abbas Chelak, Ocak ayı sonunda durup dururken tutuklanıp gözaltına alındı ve salt polisin "ulusal güvenlik için tehlikelidir" gerekçesiyle yurtdışı edilmesi kararlaştırıldı. İçişleri Bakanlığı'nın bu kararının hukuksal bir tarafı yok. Bu karara itirazı inceleyen itiraz mahkemesi, Abbas Chelak'ın yüksek mahkemeye başvuru hakkını reddetti. Bunlar, hukuk devleti İngiltere'de oluyor.

ABD'de Irak kökenli Amerikalılar için neredeyse toplama kampları kuruluyordu. Yabancılar için emperyalist ülkeler arasındaki sınırlar geçilmez oldu. Ayrıca, "terörizmle savaş" gerekçesiyle geniş kapsamlı güvenlik programları devreye sokuldu. Operasyonlar gerçekleştirildi. Savaşa karşı örgütlenen gösterilerin bazıları yasaklandı. Günlük polis baskısı arttı. Fransa'da polisin üniversite kapısında kimlik kontrolü yapması gibi Avrupa'da hiç görülmeyen şeyler görüldü.

Bütün bu gelişmelere de kamuoyu ses çıkarmadı. Aksine, savaşa destek İngiltere'de %90'ı, Fransa'da %85'i, ABD'de %80'i, Almanya'da %70'i buldu. Pentagon tahminlerine göre, bir aylık hava saldırıları sonunda Irak 50 bin ölü verdi. *The Sunday Times*'ın 16 Şubat'ta yaptığı bir ankete göre, ankete katılanların %71'i, hava saldırılarında çok sayıda sivilin öldüğü gerçeği kendilerine hatırlatılmasına rağmen ve sivillerin öldürülmesi pahasına da olsa, Irak şehirlerine hava saldırılarının sürdürülmesini istiyor. Zaten hükümetlerin elini rahatlatan da bu destek oldu. İletişim tekellerinin, emperyalizmin günlük politik gereksinimleri doğrultusunda şipşak kamuoyu oluşturmada ne kadar usta oldukları, insanları ne kadar kolay kandırdıkları, ne kadar kolay aptallaştırdıkları, ne kadar kolay ilkelleştirdikleri bir kez daha ortaya çıktı.

Sonuçta şunu diyebiliriz. Özellikle sosyalizmin çöküşü ve ekonomik krizin doğurduğu yılgınlık, gericiliğin dünyadaki tabanını genişletti. Şiddet günlük yaşamın her düzeyinde yoğunlaşmaya başladı. Emperyalizm, global politik istikrarın kaybolmasını fırsat bildi, tırmanan gericiliği Ortadoğu'daki silahlı eylemine taban yaptı.

Ortadoğu krizi ve savaşı, ana çizgisi istikrarsızlık olan bu dış politik konjonktüre oturdu. Bu istikrarsızlığı doğuran ana süreçleri, bu istikrarsızlıktan doğan eğilimleri açığa çıkaran bir pota oldu.

BÖLÜM II

DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNDE HEGEMONYA KRİZİ

Hegemonya krizi, kapitalizmin sistem krizidir, bugün kapitalizmin düğümlerinden biridir.

Hegemonya kriziyle ekonomik krizi birbirine karıştırmamak gerekir. Birlikte ortaya çıkmaları nesnel bir zorunluluk değildir. İkisi arasında çok dolaylı bir ilişki vardır. Hegemonya krizi, *eşitsiz gelişme yasasının* işleyişinin reel bir biçimde dışavurduğu, kapitalist sistemin iç yapısında büyük ve reel dönüşümlerin başladığı tarihsel kesitlerdir. Bu krizler seyrektir ve demlenmesi uzun dönemleri kapsar. Ekonomik krizler ise devirsel (ya da çevrimsel) krizlerdir, sık ortaya çıkarlar ve kapitalizmin kendi iç işleyişinin ürünüdürler. Şiddetleri ve diğer özellikleri kapitalizmin o an içinde bulunduğu uzun dalganın türüne göre değişir. Bu son söylediklerimizi kitabın V. bölümünde inceleyeceğiz.

Dünya kapitalist sisteminde hegemonya kriziyle ekonomik kriz eğer birlikte ortaya çıkmışsa, ekonomik kriz hegemonya krizini derinleştirir, hızlandırır. Çünkü hegemon ülke dahil bütün kapitalist ülkeler, her şeyden önce kendilerini ekonomik krizden çıkarmak isterler. İsterler derken, tabii ki nesnelliklerden konuşuyoruz. Öznelde isteyip istememeleri buradaki soyutlama düzeyini ilgilendirmiyor. Her ülke, "her koyun kendi bacağından asılır" misali krizden çıkmak isterken izledikleri politikalarla hegemonya krizini derinleştirirler.

Dünya kapitalist sisteminin bugünkü hegemonya krizi, Birinci bölümde incelediğimiz politik konjoktürün ürünü değildir. Temeli global istikrarsızlık olan bugünkü politik konjonktürden çok öncele-

ri, daha 1970'li yılların başından itibaren, böyle bir krizin unsurları bir araya gelmeye başlamıştı. Bugünkü politik konjonktür ise bu krizi dışavuruyor. Derinliğini gösteriyor.

Hegemonya krizi, salt ekonomik ya da politik soyutlama düzeylerinden farklı bir düzeyde incelenebilir. Hegemonya olgusu ekonomik güçlülük temelinde yükselen sosyo-ekonomik, sosyo-politik, askersel bir olgudur. Ekonomik düzeyde gerileyen hegemonya, başka bir düzeyde, politik-askersel düzeyde ancak bir süre daha korunabilir. Aynı şekilde, hegemon ülkenin konumuna ekonomik düzeyde yaklaşmak, eninde sonunda politik ve askersel düzeylerde de yaklaşmayı getirir.

Bugün dünya kapitalist sisteminin tepesindekilerin güçlerinin önemli ölçüde eşitlenmesi sonucunda doğan hegemonya krizi, kapitalist sistemi bir bütün olarak etkiliyor. Sistemin bir krizi oluyor. Yukarıdaki boğuşma, aşağıdakilere zahiri bir manevra alanı açıyor. Bunlar arasında orta derecede gelişmiş olanlar arasında bu kez bir bölgesel hegemonya çekişmesi dışavuruyor.

Bugünkü dünya kapitalist sistemi, giderek daha fazla bildiğimiz bir sistemdir. Ancak henüz tam anlamıyla teorileştirildiğini söylemek zor. Önerilen hiçbir teorik model realiteyi bütünlüğü içinde ve tümüyle kucaklayamıyor. Bu bölümde kanıtlandığını düşündüklerimiz çerçevesinde bir tablo çizmeye çalışacağız.

II.1. Dünya Kapitalist Sisteminin Genel Çizgileri

Dünya tek bir pazardır. Temel saptama budur. Kapitalizmin evrenselleşmesiyle birlikte sermayenin hareketi de evrenselleşir. Sermaye, yeryüzünde en iyi şekilde değerlendirileceği noktaya, bir başka deyişle en yüksek kârı gerçekleştireceği noktaya gitme eğilimindedir. Bu noktalar sermayeyi vantuz gibi kendine çeker. Bu çekim, eğilimler düzeyinde varolan nesnel bir çekimdir. Somutta gerçekleşip gerçekleşememesi ayrı bir konudur. Ama bu çekimin nesnel varlığı, sermayenin tek bir dünya düzleminde hareket ettiğini, yani dünyanın tek pazar olduğunu kanıtlar.

Kapitalizmin evrenselleştiği bir dünya, aynı zamanda, işgücü sömürüsünün evrenselleştiği bir dünyadır. İşte, dünya kapitalist sis-

temi özünde, bu sömürünün dünya çapında sistemleşmesidir. Dünyadaki toplam sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlayan doğal ortamdır. Canlılar için doğa neyse kapitalizm için de bu sistem odur.

Ülkelerin burjuvazileri, sermayenin dünya çapında genişletilmiş yeniden üretim sürecindeki işlevlerine göre, global artı-değerden pay alırlar. Bu işlev ise, o ülke burjuvazisinin ulaştığı sermaye birikim düzeyince tanımlanıyor. Bu düzey onun gücünü belirler. Güçlü ülkelerin burjuvazisi, güçsüz ülkelerin burjuvazisinden "haracını" alır. Tek bir sömürü mekanizmasının eşit olmayan ortaklarıdırlar, yaratılan tek bir artı-değere el koyup, güçlerine göre bölüşürler.[10] Çünkü kapitalist ülkeler arasındaki ilişki, doğada canlılar arasındaki ilişki gibi, bir **güç** ilişkisidir. Nasıl canlıların doğadan ne kadar alabileceğini güçleri belirliyorsa, bir kapitalist ülkenin global artı-değerden ne kadar alabileceğini de gücü belirler.

Bunun tersi de doğrudur. **Bir kapitalist ülkenin gücünü, en son tahlilde, dünyadaki toplam artı-değerden koparabildiği pay saptar.** Bu güç o kapitalist ülkenin dünya kapitalist sistemindeki yerini de belirlemiş olur.

Bütün kapitalist ülkeler, bu tek dünya pazarı kanalıyla birbirine bağımlıdır. Sadece karşılıklı bağımlılık dereceleri farklıdır. Şili ABD'ye bağımlıdır. Ama, çok daha az ölçüde de olsa, ABD de Şili'ye bağımlıdır vb. Aynı şekilde, bütün kapitalist ülkeler karşılıklı etki-

10) Bu durum, Marx'ın *Kapital*'in birinci cildindeki soyutlama düzeyinde artı-değerin bölüşümüyle ilgili saptamasının *Kapital*'in üçüncü cildindeki soyutlama düzeyine taşınmasıdır: *"Artı-değeri ürettiren kapitalist, yani karşılığı ödenmemiş ve metalarda somutlaşan emeği işçiden doğrudan elde eden kapitalist, buna ilk el koyandır, ama son sahibi değildir. Aksine bunu (bu artı-değeri- yn) sosyal üretimin bütünü içinde diğer fonksiyonları yerine getiren diğer kapitalistlerle sırayla bölüşmek zorundadır... Ama bu bölüşüm, ne artı-değerin doğasını, ne de birikimin kaynağını oluşturmasıyla ilgili koşulları değiştirmez. Girişimci kapitalistin kendisi için alıkoyduğu veya diğerlerine geçirdiği porsiyon ne olursa olsun, bütüne ilk elkoyan ve bunu tek başına sermayeye dönüştüren daima kendisidir."* (Marx K., *Kapital-Cilt I*, Fransızca Basım, Edition du Progrès, s. 533-534). Bunun hemen ardından Marx bu kapitaliste, *"ganimeti bölüşen bütün ortakların temsilcisi gözüyle bakabiliriz"* diyor. Bu "ganimetin", burjuvazilerin sermayelerinin gücüne göre bölüşüldüğü açık.

leşim içindedir. Karşılıklı etkileşim dereceleri de farklıdır. Güçlüler zayıfları etkiler ama, çok daha az oranda bile olsa, zayıflardan da etki alır. Dünya kapitalist sistemi, gelişme düzeyleri farklı ülkelerin karşılıklı ve eşitsiz bağımlılıkları temelinde yükselen bir sistemdir. Karşılıklı ve eşitsiz bağımlılıklar demek hiyerarşi demektir. **Dünya kapitalist sistemi bir güç hiyerarşisidir.**

Hiyerarşinin diğer adı uluslararası işbölümüdür. Uluslararası işbölümü, 'işbölümü' sözcüğünün çağrıştırdığı gönüllü bir birlikteliği değil, her ülkenin bu sistem içinde, hiyerarşideki yerine göre belli ve nesnel bir işlevi olduğunu anlatır. Daha doğru bir deyişle, bir ülkenin sistemdeki işleviyle hiyerarşideki yeri karşılıklı olarak birbirini tanımlar. Bu ikisi arasında uzun süre bir uyumsuzluk olamaz. Bir uyumsuzluk çıktığında, konjonktürdeki değişikliğin yönüne göre, o ülke hiyerarşide ya yukarı çıkar ya da aşağı iner.

Dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisi sürekli bir altüst oluş içindedir. Çünkü hiyerarşinin kaynağı, işleyişi durdurulamayan bir yasa, eşitsiz gelişme yasasıdır. Daha doğrusu, eşitsiz gelişme yasasının verili bir çerçeve içinde, kapitalizm çerçevesinde işleyişidir. Hiyerarşik yapı, yine bu yasanın işleyişine göre evrim geçirir, içinde yer alan ülkelerin yerleri, dolayısıyla işlevleri sürekli değişir. Altüst oluştan bunu anlıyoruz. Dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisi donmuş, statik bir tablo gibi görülmemelidir.

Dünya kapitalist sistemi, statik değil dinamik bir sistemdir. Durağan olamayan bu sistemde en yukarı basamaklara doğru çıkmayı başaramayanlar aşağıya doğru inerler, yani yerlerini koruyamazlar. Yukarıya doğru çıkabilmek sadece sermaye birikim düzeyiyle de belirlenmez, bu düzeye bağlı olarak o ülkenin endüstrisinin teknoloji üretebilir bir düzeye gelmiş olması gerekir. Örneğin, geçen yüzyıl sonunda Arjantin, dünyanın altıncı büyük endüstriyel gücüydü. Hiç bir teknoloji üretemedi. Bugün endüstriyel gerilemesi duramıyor. 1930'lara kadar Belçika, dünyanın beşinci endüstriyel ülkesiydi.

Kapitalizm evrenselleşirken, hiyerarşik ve dinamik bir yapı içinde sistemleşmiştir.

Dünya kapitalist sisteminin entegrasyon süreci, sermayenin dünya çapında merkezileşmesi ve yoğunlaşması sürecidir.

Sistemin entegrasyonu, tepeden aşağıya, yani metropollerden çevre kapitalist ülkelere doğrudur. Bu durum emperyalizm olgusunu tanımlar. Meta ve sermaye ihracına, kapitalist üretim biçiminin ihracı eşlik eder. Sermaye giderken, kapitalist üretim ilişkilerini de beraberinde götürür. Bu kadarla da kalmaz, bu üretim ilişkilerine denk düşen üst yapı taşlarını da, ideolojiyi, kültürü vb. de çevre ülkelere taşır. Çevre ülkelerde, örneğin bir Ortadoğu'da, hakim sınıfların bir yandan dışarıdan gelen kapitalist ilişkilerin gelişmesini seve seve kabullenip sömürüye ortak olurken, öte yandan bu ilişkilerle beraber gelen yoz ideoloji ve kültüre tepki duyan yığınları dine, yani feodal ideoloji ve kültüre yöneltmeleri, emperyalizm için ciddi bir sorun değildir. Sermaye çevre ülkelere, metropoldeki üstyapısını götürmek için gitmiyor, birikimini sürdürmek için gidiyor. Bir takım üstyapı unsurlarının da bu arada doğal olarak ihraç ediliyor olması, emperyalizm olgusunun yan ürünüdür. Sermayenin gittiği yerde dayatacağı sömürüdeki işlevine göre değerlendirilir.

Dünya kapitalist sisteminin entegrasyon süreci, karşılıklı etkileşim halinde bulunan iki farklı düzeyde yürüyor. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler düzeyi ve değişik ülkelere yayılmış çokuluslu bir tekelin kendi içindeki ekonomik ilişkiler düzeyi. *Birinci düzeyde meta ve sermaye akışı, ülkeler arasındadır,* uluslararası ticaret, krediler, yardımlar ve türlü devletler arası borçlanmalar vb. bu düzeyde yürür. Güçlülerin zayıflar üzerindeki egemenliği, zayıfların uluslararası işbölümündeki rolü, yani sistemin hiyerarşisindeki yeri, bu düzeydeki ilişkilerce saptanır. *İkinci düzeyde ise tekelci sermayenin dolaysız uluslararası egemenliği ortaya çıkar.* Tekelin merkezi metropoldedir, diğer ülkelerde şirketleri vardır. Sermaye akışı tekelin kendi iç bünyesinde gerçekleşir. Sınır geçmiş olması önemini kaybeder. Ülkeler arasında gidip gelen sermaye o ülkelerdeki sermaye birikiminin değil, uluslararası tekelci birikimin kendi mantığını izler ve de o ülkelerin devletlerinden bağımsız bir görünüm kazanır.

Dünya kapitalist sistemini yaşatan ve sürekli kılan olgu, içindeki sermaye ve meta dolaşımıdır. Bu dolaşım canlılardaki kan dolaşımına benzer. Entegre oldukça sermaye ve meta dolaşımı hızlanır, hızlandıkça dünya kapitalist sistemi daha fazla entegre olur. Hem meta üretimi artar, hem de sermaye büyür. Yeni pazarlar ve yeni yatırım

alanları bulmak gerekli olur. Sisteme henüz entegre olmamış ya da entegrasyon düzeyi düşük ülkelerin pazarları ve yatırım alanları devreye girer. Bunlar da sisteme emilir. Sistemin bir bütün olarak entegrasyon düzeyi yükselmiş olur. Örneğin şu anda Doğu Avrupa ülkeleri için böyle bir durum söz konusudur. İleride Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkeleri için de aynı durum sözkonusu olacaktır.

Ancak, entegrasyonun düzeyini salt sermayenin ve metanın dolaşım düzeyi belirlemez. Bilgi, enformasyon akışı gibi doğrudan ekonomik içerikli olgularla, politik unsurlar da devreye girer. Kapitalist sistemin entegrasyonunu derinleştirir. Bilgi ve enformasyon artık uluslararası bir karakter aldı. Bunlar olmadan tek dünya pazarının koyduğu normlara ve üretim fiyatlarına yaklaşan, yani evrensel ölçeklere uygun bir üretim yapılamıyor ve bunları elde etmek için de sisteme daha fazla entegre olmak gerekiyor. Örneğin, Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte bilgisayara dayalı teknolojilerin giriş hızı arttı. Tabii ki tek başına endüstriyel dokuyu değiştirmeye yetmiyor. Politik unsurlar da entegrasyonu hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı bir etki yapar. Örneğin ulusal kurtuluş hareketlerinin politik istikrarı bozduğu ülkelere ya da iç savaş koşulları yaşayan bir Lübnan'a, sermaye gitmiyor. Bu da bu ülkelerin sisteme entegrasyon düzeyini, dolayısıyla sistemin bütünün entegrasyon düzeyini, düşürüyor. Öte yandan, örneğin, jeopolitik öneminden dolayı NATO'ya alınan bir Türkiye, gelişme düzeyi yetmediği halde, bir OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)'ye de, (Bkz. dipnot 21) üye yapılıyor ve dünya kapitalist sistemine, aynı gelişme düzeyindeki başka ülkelerden daha önce ve çabuk entegre olmasının önü açılıyor.

Her ülkenin sisteme entegrasyonu, sistemin bir bütün olarak entegrasyonunu derinleştirir.

Dünya kapitalist sistemi giderek daha fazla entegre olan bir sistemdir.

II.2. Emperyalizmin Egemenliği

Dünya kapitalist sistemi hiyerarşisinin yukarısında emperyalist ülkeler yeralır. Emperyalist ülkeler, öteki ülkelerin kilit durumundaki bütün ekonomik faliyetlerini, bütün politik süreçlerini kendi

kontrolleri altında tutabilecek bir sermaye gücüne sahiptirler. Teknoloji üretebilme ve siyasi irade dayatma kapasiteleri yüksektir. Bu nedenle diğer ülkelerin sosyal formasyonlarını şekillendirebilirler.

Emperyalizmin egemenliğini ve dolayısıyla kapitalist sistemin hiyerarşisini sürekli kılan üç ana süreç gözleyebiliyoruz:

1. Az ve orta gelişmiş kapitalist ülkelerin emperyalist ülkelere zorunlu ve artan bağımlılığı: Periferi ülkeler kapitalist birikim yarışına çok geç girmişlerdir. Metropol bu tarihsel avantajını korumakla kalmamakta, giderek büyütmektedir. Eşitsiz gelişme yasası hâlâ metropolün lehine işlemektedir. Bu geri ülkelerde kapitalizmin gelişmesi, emperyalizme giderek artan bir bağımlılığı zorunlu kılıyor. Bu bağımlılık emperyalizmin üç ana kontrol mekanizmasında, dünya kapitalist sisteminin hiyerarşisini süregenleştiren mekanizmalarda somutlaşıyor:

a. Mali kontrol: Bu ülkeler giderek artan ölçüde borç almadan ve yabancı sermaye cezbedemeden üretemiyorlar. Çünkü kapitalist rekabete katılmalarına izin verecek üretim ölçeklerine kendi iç birikimleriyle ulaşamıyorlar. Biriken borçlar, bu ülkelerin günlük yaşamlarını dahi kontrol eden güçlü bir manivela haline geliyor. Bu mali bağımlılık altında bu ülkelerdeki birikim süreçleri, IMF, Dünya Bankası gibi emperyalizmin uluslararası üstyapısını oluşturan örgütler tarafından yönlendiriliyor. Örneğin, yoğun emek sömürüsüne dayalı tekstil gibi sektörler için kredi veriyor, makina sanayi için vermiyor. Ama o ülke, krediyi tekstil için almazsa tekstil de üretemiyor. Böylece iç birikim dış mali baskı altında oluşuyor.

b. Üretken yapının kontrolü: Emperyalist ülkeler, üretim düzeyinde, geri kalmış ülkelere istedikleri ekonomik stratejiyi empoze ediyorlar. Bu ülkelerin teknoloji yoğun sektörlere girmesini istemiyor. Geri kalmış bir ülkenin bu sektörleri kendi başına kurup metropol ülkelerdeki düşük üretim fiyatlarına ulaşması giderek zorlaşıyor. Emperyalizm, endüstrileşmede kilit sektörleri, o ülkelerin işbirlikçi burjuvalarıyla birlikte elinde tutuyor. İstediği üretim ölçeklerini ve normlarını dayatıyor. Kredilerde olduğu gibi, lisans anlaşmalarını, bilgi ve enformasyona dayalı teknoloji monopolünü bu amaçla kullanıyor.

c. Pazarın kontrolü: Emperyalizm, geri kalmış ülkelerin emek yoğun metalarına sınırlı bir pazar açıyor, hangi metropol pazarına ne ölçüde girebileceğine karar veriyor. Periferide üretilen metaların değerinin nerede gerçekleneceğine, yani pazarın kontrolüne müdahale ediyor. Bu ülkelerin kendi aralarındaki rekabete de böylece karışmış oluyor.

2- Emperyalizmin az gelişmiş ülkelere azalan bağımlılığı: Dünya kapitalist sisteminde az gelişmiş ülkelerin ekonomik önemi azalıyor. Bunun nedeni, ileri ölçüde uzmanlaşmayı getiren bilimsel-teknolojik devrimdir. Bu devrim, metropoldeki endüstriyel yapıyı hızla değiştiriyor. Periferinin ucuz hammadde (enerji hammaddeleri dışında -kaldı ki periferiden gelen enerji hammaddelerine olan bağımlılığı da azalıyor) ve ucuz işgücü kaynağı olması, metropol açısından eski önemini kaybediyor. Periferinin, kapitalizmin dünya çapındaki genişletilmiş yeniden üretimindeki rolü küçülüyor. Metropole olan bağımlılığı artarken, metropolün kendisine bağımlılığı azalıyor, zaten zayıf olan söz hakkı iyice kayboluyor. Metropol bir bütün olarak dünya kapitalist sistemindeki egemen konumunu konsolide ederken periferinin payına dağılma ve yıkım düşüyor. Bunun en somut göstergeleri şunlardır: Periferinin, kapitalizmin krizlerinden eskiye oranla çok daha fazla etkilenmesi, hammadde kaynaklarını işleyen geleneksel sektörlerin yok oluşu, yığınsal işsizlik, yığınsal açlık ve işgücünün metropollere kitlesel göçü.

3- Değer aktarımı: Periferi ülkelerden metropole değer aktarımı, metropoldeki kapitalizmin, yani emperyalizmin gücünün somutlaştığı bir mekanizmadır. Değer iki yolla aktarılıyor:

a. Dolaysız artı-değer sömürüsüyle: Bu, yabancı yatırımlar yoluyla periferideki işgücünün dolaysız sömürüsüdür. Yabancı sermaye, ya çokuluslu tekellerin bünyesi içinde, ya da yerli işbirlikçi burjuvaziyi ortak alarak, o ülkenin işgücünü sömürür. Bu dolaysız sömürüden elde ettiği artı-değerin kendi payına düşen kısmını ya kâr şeklinde metropole geri götürür ya da o ülkede yeniden yatırır. Periferideki ucuz işgücünden dolayı, sömürü oranı, dolayısıyla da kâr oranı çok daha yüksektir. Böylece sermaye, periferide daha büyük bir kâr kitlesine el koyar. Met-

ropole değer aktarılmış olur. Eğer sömürünün dış koşulları ve altyapısı elverişliyse, metropol sermayesini periferiye çeken de zaten bu olgudur.

b. Eşitsiz değişim yoluyla: Bizzat Marx'ın bir kavramı olan eşitsiz değişim kavramı, dolaşım sürecine ait bir kavramdır. Bu süreçteki bir değer kaybını, üretimin koşullarından kaynaklanan bir değer kaybını anlatıyor. Metaların gerçek değerlerine göre değiştirilmemesi olgusuna dayanıyor: "*Farklı ülkelerde, aynı iş süresi içinde, farklı miktarlarda üretilen aynı cins metalar, fiyat farklılıklarında -yani büyüklüğü, uluslararası değerin büyüklüğüne göre değişen para miktarlarında- ifadesini bulan farklı uluslararası değerlere sahiptirler.*" (Marx K., *Kapital, Cilt I*, Fransızca Basım, Edition du Progrès, s. 529)

Metropol ülkelerle periferi/yarı-periferi ülkeler arasındaki meta değişiminde, eşitsiz gelişme yasasına göre doğan farklı üretkenlik koşullarında üretilmiş metalar el değiştirdiği için, metropol ülkelerin burjuvazisi daha büyük bir değere el koyar. "*Avantajlı ülke değişimde, karşılığında verdiğinden daha fazla emek alır, ancak, genelde emekle sermaye arasındaki değişimde olduğu gibi bu aradaki fark, bu artık, belli bir sınıfın cebine girer. Böylece, doğal koşullar olumluysa, daha yüksek kâr oranıyla -çünkü genelde sömürge bir ülkede kâr oranı daha yüksektir- düşük meta fiyatları elele gider.*" (Marx K., *Kapital, Cilt III*, Fransızca Basım, Edition du Progrès, s. 254). Marx bu eşitsiz değişimin kime yaradığını söylemiş oluyor. Bu değer aktarımından metropol işçi sınıfı da zarar görür. Metropol burjuvazisi, özellikle temel gereksinim maddelerini, metropoldeki işgücünün değerinin hesabına giren metaları, periferiden değerinin altında aldığı için, metropoldeki ücretleri düşük tutmada da kullanır.[11]

11) K. Marx, eşitsiz değişimi ortalama kârın düşüşüne karşı koyan bir faktör olarak da görüyor: "*Dış ticarete yatırılmış olan sermayeler daha yüksek bir kâr oranı sağlarlar, çünkü burada her şeyden önce, meta üretim olanakları daha zayıf ülkelerle rekabete girilmiş olur ki, böylece daha ileri ülke -rakip ülkelerden daha düşük bir fiyattan sattığı halde- metalarını değerinin üstünde satmış olacaktır. Karşılığı ödenirken daha yüksek kalitede bir emek muamelesi görmeyen bu emek, satışta daha yüksek kalitede bir emek olarak satıldığı için, daha gelişmiş ülkenin emeği daha yüksek bir ağırlığa sahip bir emek olarak değerlendirildiği ölçüde, kâr oranı yükselir. Malların yollandığı veya geldiği ülke için de aynı durum söz konusu olabilir; bu ülke bu malı kendi üretmeye kalkıştığında elde ede-*

Özetle, metropolden (yüksek üretkenlik-düşük üretim fiyatı), periferiye (düşük üretkenlik-yüksek üretim fiyatı) satılan bir meta ekstra bir kâr içerir. Alıcı ülke, bu metayı kendi üretmeye kalkıştığında ulaşacağı üretim fiyatından daha düşük bir fiyatla dışarıdan satın almış olur. *Buna rağmen,* metropol kapitalisti için ekstra bir kâr vardır. Çünkü bu metropol kapitalisti bu metayı, metropol pazarında geçerli üretim fiyatının *üstünde* bir fiyatla satmış olacaktır. Periferi aleyhine eşitsiz bir değişim ortaya çıkar. Aynı şekilde, periferi bir ülkeden metropol bir ülkeye bir meta satıldığında bir değer kaybı söz konusudur. Periferi kapitalisti bu metayı, kendi pazarında geçerli üretim fiyatının *altında* satmış olacaktır. Yine periferi aleyhine eşitsiz bir değişim söz konusudur. Kısacası, üretkenliği düşük olan miktarca büyük emek, üretkenliği yüksek olan miktarca küçük emekle değiştirilir. Bu ise metropole bir değer aktarımı demektir.

Eşitsiz değişim, uzun dönemleri kapsamak şartıyla ve kabaca, dış ticaret hadlerinin evriminde izlenebilir. Periferinin dış ticaret hadleri yüz yıldır sürekli kötüleşmektedir. BM Örgütü'ün çalışmalarına göre, bu kötüleşme 1876-1948 dönemi için ortalama %40'tır, ve 1954-1970 dönemi için ise %15'tir.

II.3. Dünya Kapitalist Sisteminin Evrimi

Dünya kapitalist sistemi, kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaşmasıyla doğmuştur. Bu birinci uluslararası işbölümünde merkezde endüstrileşmiş metropol ve çevrede hammadde deposu sömürgeler vardı. Bu eski sömürgecilik sisteminde metropol burjuvazisi sömürgelere bizzat giderek sömürüyü örgütlüyordu. Kapitalizmin eşiğinde duran ve yarı-sömürge diyebileceğimiz bazı ülkelerde ise, önce kendisine yerel aracılar devşirdi. Bu ülkelerde bir ticaret burjuvazisi doğdu. Bu aracı burjuvazi, yerel olarak yaratılan değeri topluyor ve

---

eğinden daha ucuza elde etmiş olmakla birlikte, karşılığında elde ettiğinden daha fazla bir maddeleşmiş emeği aynî biçimde vermiş olacaktır. Bu durum, tıpkı bir yeniliği genelleşmeden önce kullanarak daha ucuza, ama yine de bireysel değerin üzerinde bir fiyata satan yapımcının durumu gibidir... Sömürgelerde vb. yatırılan sermayeye gelince... bunlar azgelişmişlikten, ayrıca da kölelerin, parya işçilerin vb. kullanılmasıyla gerçekleştirilen emek sömürüsünden dolayı zaten yüksek olan kâr oranı nedeniyle, kâr oranlarının yükselmesini sağlayacak durumdadırlar." (Marx K., *Kapital, Cilt III,* Fransızca Basım, Edition du Progrès, s. 253)

metropole aktarıyor, karşılığında metropolün sanayi ürünlerini iç pazara geçiriyordu. Ticaret rantına elkoyuyordu. Giderek palazlanan ticaret burjuvazisi sanayi burjuvazisine dönüştü. Kendi sömürüsünü kendisi örgütlemeye başladı. Metropolden gelen sermayenin faaliyetine kendi sermaye birikiminin gücü oranında katılmaya başladı. İşbirlikçiliği giderek artan ölçüde dolaşım sürecinden üretim sürecine kaydı. Ülke içindeki sermaye birikimi, tekelleri ortaya çıkarabilecek yeterli bir düzeye ulaşınca da, işbirlikçi tekelci burjuvaziye dönüştü. Yani, *'ticaret burjuvazisi', 'işbirlikçi burjuvazi', 'işbirlikçi tekelci burjuvazi'*, hep aynı tarihsel sürecin, yani bir metropol dışı ülkedeki *sermaye birikim sürecinin çeşitli anlarını* anlatıyor. Bu süreç evrensel düzeyde de, periferinin ayrıştığı tarihsel süreci, yani dünya kapitalist sisteminin geçirdiği *evrimi* anlatıyor. Dünya kapitalist sistemi iki boyutlu bir üçgenden üç boyutlu bir piramide dönüşüyor, ikinci uluslararası işbölümü doğuyor.

Orta derecede gelişmiş kapitalist ülkelerin emperyalizm olgusuyla bağını ve dünya kapitalist sistemi içindeki stratejisini anlamamak, bu ülkelerin önündeki nesnel devrim aşamasının içeriğini geri çekmek sonucunu doğurur. Bugün dünya kapitalizm sistemi, birinci uluslararası işbölümü sorunsalına göre anlaşılamaz. Realiteyle sorunsal arasında bir aykırılık çıkmışsa, bu realiteden çıkan gözlemleri deforme edip sorunsala uyarlamaya çalışmak yerine, sorunsalı realiteye uyarlamak gerekir. Tekrar vurgulayalım, bugünkü dünya kapitalist sistemi, alttakiler/üsttekilerin düşey çizgisel bir dizilimi değil, üç boyutlu bir piramididir. Basit, iki kutuplu anlayışın dışına çıkıldığı anda, "üçüncü dünya" anlayışının da dışına çıkılmış oluyor.

Bugün artık 'Üçüncü Dünya', teorik anlamını yitirmiş bir kavramdır. Hiçbir şey anlatamadığı için değil. Bir şeyler anlatıyor. Ama bu anlattıkları, anlatamadıklarını anlatacak başka kavramların, tanımların önünü tıkadığı için.

Açıklayalım: 'Üçüncü Dünya' deyince aklımıza neler geliyor? Eski sömürgeler sisteminin çöküşüyle birlikte siyasal bağımsızlıklarını kazanan, kapitalist sermaye birikiminin çok düşük olduğu, kapitalizmin gelişmesi için gerekli altyapıya sahip olmayan, üretimi düşük, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin egemen olduğu, tam sınıflaşamamış hatta bazıları tam uluslaşamamış, sosyal formasyonları

geri bir takım ülkeler. Tabii bu çerçeve içinde daha birçok şey söyleyebiliriz. Derece derece hepsi bu ülkeler için geçerli olur. Ama bu ülkelerin tümünü bir bütün olarak tanımlayacak ortak payda nedir? Bu ortak payda ya da ortak unsur, tanımın berleyici unsurudur ve bu olmadan 'Üçüncü Dünya' diye genel bir tanım olamaz. Bu ortak payda ya da unsur şudur: Dünya kapitalizmi tarihsel olarak emperyalizm aşamasına ulaştığında, bütün bu ülkeler ya kapitalizm öncesini yaşıyorlardı, ya da kapitalist aşamaya yeni ulaşıyorlardı. *Böylece ortak payda, zaman boyutludur, bir geç kalmışlığı anlatıyor.* Derece derece, kimisi az, kimisi çok geç kalmış. Bunun dışında bir ortak payda yoktur. Bu ülkelerin geri kalan bütün özellikleri, bu ortak payda üzerinde yükseliyor, ya da bu ortak unsur tarafından biçimlendiriliyor, şartlandırılıyor, ülkeden ülkeye çeşitleniyor. Emperyalizm olgusu bu geç kalmışlıkta tabii ki önemli bir nedendir. Ama biz burada nedenlerden değil sonuçlardan konuşuyoruz, çünkü tanım bir takım sonuçları genelliyor. Karşımıza "Üçüncü Dünya" diye bir kategori çıkarıyor.

Demek ki, bir ülkeye 'Üçüncü Dünya ülkesi' diyebilmek için varolması gereken belirleyici özellik tarihin getirdiği bir özelliktir. Eşitsiz gelişme yasasına dayanıyor. Bu yüzyılın başlarından ortalarına kadar geçen süreçte ve özellikle İkinci Dünya savaşından sonra sömürge sisteminin çökmesini izleyen on yıllar içinde, başka bir şey oluyor. Başta hepsi de az çok kapitalistleşme sürecine geç girmiş olan bu ülkeler, farklı hızlarda kapitalistleşmeye başlıyorlar. Kapitalizm kimi ülkelerde yavaş, kiminde de hızlı gelişiyor. Tarihsel, sosyal, politik, jeopolitik, coğrafi, demografik ve ekonomik birçok faktörün etkisi altında, ülke içi sermaye, her ülkede farklı hızda birikiyor. Yine eşitsiz gelişme yasasına göre, 'Üçüncü Dünya' kendi içinde ayrışıyor. Süreç ilerledikçe, ayrışma da hızlanıyor. Çünkü bir ülkede kapitalizm *doğrusal* bir biçimde gelişmez. Belli nitelik sıçramaları yapanlar kapitalistleşmelerini daha da hızlandırırlar. Örneğin bu ülkelerin bir bölümü, sermaye ve teknoloji bakımından emperyalizme bağımlı olsa da bir endüstrileşme sürecine giriyorlar. Yani bu ülkeler arasında, hızın yanı sıra, ivme farkı da var.

Bugün artık 'Üçüncü Dünya' kavramı, ajitasyonda, günlük konuşmada bazı şeyleri kabaca anlatan bir ifade düzeyine indirgeniyor. Kâh en geri kalmış ülkeler için, kâh metropol ülkeler dışında yaşa-

yan emekçi yığınlar için kullanılan "garibanlar, ezilenler, fakirler" gibi bir şeyler anlatıyor.

Özellikle son yirmi yılda 'Üçüncü Dünya'daki ayrışma ileri boyutlara vardı. Hangi kriterlerle ölçersek ölçelim bir Brezilya'yı, Güney Kore'yi, Tayvan'ı, artık Bangladeş'le, Çad'la hatta Hindistan'la aynı kategori içinde ele alamayız. Yeni bir realite var ve eski realiteyi açıklayan bir kavramla açıklanmayı reddediyor. Yeni realite teoriyi zorluyor. Bu türden ülkelerle ilgili olarak kullanılan ifadelerin çeşitliliği de bunu gösteriyor. Yeni sömürgecilik, geri kalmışlık, geri bıraktırılmışlık, az gelişmiş ülkeler, geri kalmış ülkeler, çevre ülkeler, gelişmekte olan ülkeler, kapitalist kalkınma yoluna girenler vb. gibi. Hepsi realitenin, küçük büyük bir parçasına işaret ediyor, hiçbiri realiteyi tam olarak anlatmıyor. Çünkü realite parçalanmış durumda, yekpare bir tanımı kaldıramıyor. Bu nedenle aynı şekilde, sömürgeci/sömürge, ileri/geri, gelişmiş/az gelişmiş, kuzey/güney, merkez/çevre, metropol/periferi (ya da çevre) vb. gibi ikililer de realiteyi tümüyle kucaklayamıyor. 'Üçüncü Dünya'nın içindeki ayrışmayı da belirten terimler ve tanımlayıcı kriterler yaratılmalıdır. Örneğin üretken güçlerin gelişme düzeyi açısından gelişmiş/orta derecede gelişmiş/az gelişmiş ülkeler; birikimin kaynağı açısından endüstriyel/yarı-endüstriyel/endüstrileşmemiş ülkeler; dünya pazarındaki konumlarına göre metropol/yarı-periferi/periferi gibi tanımlar, *şimdilik* kaydıyla kullanılabilir. Şimdilik diyoruz, bu tanımlar üçüncü dünyayı kabaca ikiye bölüyor, eskisine göre daha doğru, ama hâlâ yetersiz, çözümlemeyi fazla inceltmiyor.

Dünya kapitalist sisteminin evrimi ve sistemin entegrasyonunun giderek derinleşmesi, aynı sürecin iki ayrı soyutlama düzeyinden görünüşüdür.

Bugün dünya kapitalist sisteminin entegrasyonu öyle bir aşamaya varmıştır ki, kapitalist bir ülkenin bu sistemden kopabilmesi artık mümkün değildir. Ayrıca kapitalist ülkelerin sistemden göreceli ekonomik bağımsızlıkları da sürekli gerilemektedir. Manevra alanları giderek daralmaktadır. Burada bir parantez açalım. Aşırı bir biçimde geri kalmış bazı ülkeler, göreceli olarak sistemin dışında *duruyorlar.* Bu ülkelerdeki iç kapitalist birikim ve pazar örgütlenmesi o denli geri ki henüz dünya kapitalizminin ilgisini çekemiyorlar. Dünya

kapitalizminin henüz bu ülkelerle ilgilenmeye nesnel olarak ihtiyacı yok. Yani durumları pasif bir "duruş", aktif bir "kopuş" değil. Parantezi kapatıyoruz.

Sistemden geçici bir süre için göreceli bir bağımsızlık elde edildiği durumlara belki de en son örnek, Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı devletçilik dönemidir. Kapitalist gelişme yoluna girmiş herhangi bir ülkenin bugün artık benzer bir dönemi yaşaması düşünülemez. Bu dönemde Türkiye, devlet kapitalizmini yaşadı. Gecikmiş kapitalizmin temellerini bizzat devlet kurdu. Kapitalizmin serbest rekabet dönemi çoktan kapanmış olduğu için, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması süreçleri, kısacası sermaye birikimi, tepeden devlet eliyle örgütlendi. Burjuvaziyi de devlet yetiştirdi, büyüttü. Türkiye, dünyadan belli ölçüde soyutlanarak, koyu bir devlet korumacılığıyla ve de Sovyetler Birliği'nin büyük desteğiyle, hem de kapitalist dünya tarihinin en derin krizini yaşarken, endüstrileşmesini sürdürdü. Tekrar vurgulayalım. Bu durumun tekrarlanmasına imkân yoktur. *Bir,* dünya kapitalist sisteminin o günkü iç yapısı buna elveriyordu. En önemli neden budur. Yani uluslararası işbölümü henüz klasik karakterini yani 'Metropol=Mamul madde, Periferi=Hammadde/tarım ürünleri' şeklindeki iki kutuplu niteliğini koruyordu. Bu durumda, salt hammadde ve tarım ürünleri ihracına dayalı bir ikame mümkün olabiliyordu. *İki,* sistemin entegrasyon düzeyi bugüne göre düşüktü. *Üç,* dünya kapitalist ekonomisi tarihinde görmediği olağanüstü bir krizi yaşıyordu, kimsenin pazarı dar bir Türkiye'ye sermaye ihraç etmeyi düşünecek hali yoktu. *Dört,* elde olmayan başlangıç sermayesini, tekniği, uzmanları ve planı Sovyetler Birliği verdi.

Kapitalist sistemden kopabilmek ancak sosyalist devrimle mümkündür. Bunun dışında bugün göreceli bir soyutlanma bile mümkün değildir. Bu durumda kapitalist ülkelerin politik bağımsızlığından söz edilemez. Hem kapitalist kalacak hem de bağımsız olacak. Böyle bir şey olamaz. **Bir ülke, ancak sosyalist devrimle kapitalist sistemin dışına çıkabilir ve böylece politik bağımsızlığını elde edebilir.** Yani, örneğin, sosyalist devrim istemiyle birleşmemiş bir "Bağımsız Türkiye" sloganının teorik hiçbir anlamı yoktur.

Dünya kapitalist sisteminin bugün ulaştığı entegrasyon düzeyi,

başka bir gelişmeye daha işaret ediyor, ulusal devlet bazında yeşeren ve gelişen kapitalizme artık bu bazın dar geldiğini gösteriyor. Ulus/ülke olgusunun kapitalist birikim için önemi azalıyor. Birikimde ulusal boyut geri kayıyor, uluslararası boyut öne çıkıyor. **Proletarya enternasyonalizminin her geçen gün, bir gün öncesine göre daha fazla önem kazanması bundandır. Emeğin mücadelesi de, her gün daha fazla uluslararasılaşan sermayenin karşısında, her gün daha fazla uluslararası bir karakter kazanmalıdır.** Dünya kapitalist sisteminin öyle bir iç mantığı var ki, sermaye birikiminin giderek daha fazla ölçüde uluslararası bir karakter kazanması, kapitalist ülkeler arasında uyum ve istikrar temelinde değil, tam da aksine, uyumsuzluk ve istikrarsızlık temelinde gerçekleşiyor. Çünkü dünya sermayesinin iç çelişkileri, ülke burjuvazileri arasındaki çelişkilerle tam üst üste düşmüyor ve asıl belirleyici olan da dünya sermayesinin bir bütün olarak bağrında taşıdığı çelişkilerdir. Bu söylediklerimize bir örnek verelim. Örneğin, Mitsubishi grubu (bir Japon tekeli), Daimler-Benz grubuyla (bir Alman tekeli) ortaklığa gidiyor. Bunlar dünya sermayesinin parçalarıdır. Bu ortaklığın yöneldiği yatırım alanları ve pazarlarda benzer bir başka Japon-Alman ortaklığı kendilerine rakip olabilir. Dünyadaki sermaye birikimi açısından önemli ve belirleyici olan, bu iki ayrı ortaklık arasındaki çelişkidir. Böyle bir çelişki, bir bütün olarak Japon sermayesiyle bir bütün olarak Alman sermayesi arasındaki çelişkinin yok olduğunu göstermez. Sadece iki çelişkinin tam üst üste düşmediğini gösterir. Böylece sermaye, birbirinden göreceli olarak bağımsız iki çelişki temelinde uluslararasılaşıyor. Bu iki çelişkinin birbirinden göreceli bağımsızlığı dünya kapitalist sistemindeki istikrarsızlığı ve uyumsuzluğu körüklüyor.

Kapitalist rekabet, hem birikimi sürdüren hem de sermaye içi çelişkiyi yaratan dinamiktir. Bugün artık rekabet, tek ülke bağlamı içinde ele alınamıyor. Ülke kategorisiyle kapitalizm olgusu yine birbirinden kopuyor. Ülke toplulukları, alt-sistemler halinde yeni bir kategori olarak ortaya çıkıyor. İşçi sınıfı devrim yapmadığı sürece, bu üniteler giderek büyüyecek. Kapitalizm, giderek büyüyen bu üniteler, bu alt-sistemler bağlamında ele alınabilecek. Bugün bu tür alt-sistemlerin oluştuğunu gözleyebiliyoruz. **Dünya kapitalist sistemi giderek alt-sistemlere bölünüyor.**

Bugünkü tabloya göre oluşum halinde bir Avrupa alt-sistemi

var. Öncüsü Almanya. Batı Avrupa merkezli. Entegrasyon düzeyi Kuzey Amerika'dan geri, ama entegrasyon hızı yüksek. En son durağı Avrupa Birleşik Devletleri. Doğu Avrupa bu alt-sistemin yakın periferisi. Bir Amerika alt-sistemi var. Öncüsü Amerika Birleşik Devletleri. Kuzey Amerika merkezli. Entegrasyon düzeyi çok yüksek. Orta ve Güney Amerika bu alt-sistemin yakın periferisi. Bir de Doğu Pasifik alt-sistemi var. Öncüsü Japonya. Doğu Asya'nın büyük bir hızla büyüyen ülkelerini kapsıyor. Henüz entegrasyon düzeyi geri ve entegrasyon hızı da düşük. Ama eğilim entegrasyon yönünde. Şu anda Japonya'nın komşularına ihracatı, ABD ve Avrupa'ya yaptığı ihracatı aşmış durumda. Kapitalistleşecek bir Çin ve Hindi Çin, bu alt-sistemin doğal periferisi.

Şimdilik görünen durum bu. Elbette bu alt-sistemleşme süreçleri, zigzaglar çizerek ilerliyor. Bir alt-sistemin yörüngesine girdiği halde entegrasyon hızına direnenler, süreç ilerledikçe artan ölçüde geride kalacaklar. Başka alt-sistemler, alt-sistemlerin alt-sistemleri, ortaya çıkabilir. Bu alt-sistemlerin göreceli olarak dışında kalan kapitalist ülkeler, dünya kapitalist sistemine kâh biri, kâh diğeri, kâh ikisi hatta aynı anda üçü kanalıyla giriş yapıyorlar. Bu tür ülkeler, bu üç alt-sistemin aralarındaki rekabete bağlı bir gelişim çizgisi izleyecekler. Ayrışma ilerledikçe seçenekleri kaybolacak, bu alt-sistemlerden birinin ya da yeni bir alt-sistemin yörüngesine girecekler. Çünkü dünya pazarına giriş için başka türlü bir olasılık kalmayacak. Çok geri kalmış ülkeler ise, önce de söylediğimiz gibi, henüz kapitalizmin gündeminde değil. Her alt-sistem, önce kendi periferisini içine çekecek.

Alt-sistemlerin de sınırları kesinleşecek. Kendi üst yapılarını oluşturacaklar, ülkelerin hükümranlığı giderek eriyecek ve bir tür 'alt-sistem hükümranlığına' dönüşecek. Kapitalizmin doğuşunda ulusal devlet'in oynadığı rolü, bu kez devlet grupları oynayacak. Ulus bazında doğup örgütlenen kapitalizm, ulus grupları bazında sürecek. Sermaye birikiminin aldığı boyutlar bunu gerektiriyor. Ülke, burjuvaziye dar geliyor. Ulus-devlet ya da ulusal devlet, miyadını dolduruyor, tarihsel anlamda işlevi sona eriyor. Ulusal devlet, içinde bulunduğumuz tarihsel aşamada tarihin hangi nesnel gereksinimine cevap veriyor? sorusu giderek yanıtsız kalıyor.

Tabii ki bütün bu gelişmeler **kapitalizmin mantığını değiştirmiyor.** Bugün ülkeler bazında yükselen emperyalistler arası çelişki, yarın alt-sistemler bazında yükselecek. Çelişkinin çapı daha da büyümüş olacak.

II.4. ABD'nin Zayıflayan Hegemonyası

Kapitalist sistemin inşasının problematiğine tarihsel süreç içinde bakarsak, şu hareketi görürüz: Yapı, ulusal kapitalist bir ekonomiyle başlıyor. Ulusal kapitalist ekonomiden, hegemon kapitalist ekonomiye, oradan da dünya kapitalist ekonomisine geçiliyor. Hegemon kapitalist ekonomi, diğer kapitalist ekonomiler için evrensel bir model oluşturuyor. Hegemonya olgusunun salt ekonomik boyutlu bir olgu olmayıp, aynı zamanda politik-askersel, hatta sosyal-kültürel bir olgu olduğunu da unutmayalım.

Dünya kapitalist sistemi hiyerarşisinin en tepesindeki ülke, en güçlü kapitalist ülkedir ve sistemin hegemonudur. Kendi kurallarını kapitalist dünyaya empoze edebilecek bir konumdadır. Zirveye yakın ya da yaklaşan ülkelerle hesaplaşması hiç bitmez. Hegemonyasını sürekli olarak korumak, pekiştirmek zorundadır. Bunun karşılığında hegemon konumu o ülke kapitalizmine çok büyük olanaklar sağlar. Tüm sermayenin dünya çapındaki genel sözcüsüdür. Dünyadaki tüm sermaye adına konuşur. Kapitalizmin evrensel temsilcisidir, bankacısıdır, avukatıdır, hakimidir, polisidir, doktorudur, koruyucu meleğidir. Emeğe karşı savaşta dünya kapitalizminin stratejisini çizer. Dünya politika sahnesinde oyunun kurallarını o koyar. İradesini dayatır. Diğer kapitalistler arkasına dizilir. **Sistemin istikrar durumu, tek hegemonlu olduğu durumdur.** Bu durum, alt-sistemlerde ve bölgelerde ikincil hegemonya savaşımını durdurmaz.

Hegemon ülke, kendi sermayesinin çıkarlarını, dünya sermayesinin genel çıkarlarını savunabildiği ölçüde savunmuş olur. Hegemon ülkenin, kapitalizmin evrensel çıkarı için giriştiği her eylem 'hegemonik eylem'dir. Başarıya ulaştığında bu eylem, hem hegemon ülkenin hegemonyasını pekiştirir ve özel çıkarlarını korur, hem de sermayenin dünya çapındaki çıkarlarını korumuş olur.

Hegemon gücün dünya çapında konumunu koruyabilmesi, dünyanın bütün önemli bölgelerinde hegemonyasını kabul ettirebilmekten geçiyor. Bir Ortadoğu savaşının hegemonya boyutu bu özel/

genel bağlamında düşünülmelidir.

Rakipleri zirveye yaklaştığı ölçüde, hegemonun konumu zayıflar. Rakipleri güçlendikçe konumunun sunduğu olanakları yitirir. Taht sallanır, **dünya kapitalist sisteminin hegemonya krizi başlar.**

Ortadoğu savaşından önce, dünya kapitalist sistemi ciddi ve giderek akut bir hal alan bir hegemonya kriziyle karşı karşıyaydı.

Geriye bakarsak, İkinci Dünya Savaşı, emperyalistler arası çelişkilerin aşırı bir biçimde keskinleştiği bir konjonktürde, *dünya kapitalist sisteminde Birinci Dünya Savaşından beri derinleşen bir hegemonya kriziyle derin bir ekonomik krizin üstüste oturduğu bir kesitte patladı.*

Başlangıçta, yani faşist Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırana kadar, salt emperyalistler arası bir savaştı. Sovyetler Birliği'ne faşist saldırıyla birlikte, nesnel olarak emek/sermaye arasında bir savaşa dönüştü. Sonuçta İkinci Dünya Savaşını kapitalizm evrensel düzeyde, bir bütün olarak kaybetti. Sermaye, emeğin devletini yıkamadı, daha da güçlenmesine neden oldu. Üstelik Doğu Avrupa ve Çin, kapitalist sistemin dışına çıktı.

Savaşı kapitalizm bir bütün olarak kaybetti ama, savaştan bazı kapitalist ülkeler kârlı, bazıları zararlı çıktı. Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce kapitalist Avrupa'yı hegemonyası altına almak isteyen Almanya ve ABD'nin Pasifik'teki hegemonyasına saldıran Japonya, savaşı bir de ülkeler düzeyinde kaybetti.

ABD savaştan, dünya kapitalist sisteminin tartışmasız hegemonu olarak çıktı. Savaşın diğer tükenmiş galipleri, dünya kapitalist sisteminde Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar hegemonyasını sürdüren İngiltere'nin yanı sıra Fransa, ABD hegemonyasına selam durdular. Hegemon da evrensel misyonunu hakkıyla yerine getirdi. Dünya kapitalizmine çok büyük hizmetler yaptı. Önce Marshall yardımıyla -ki dünya kapitalizm tarihinin en "kârlı" yatırımıdır, parasal karşılığını yazmaya sıfır yetmez- Avrupa'yı "komünizmden" kurtardı. Truman doktriniyle hegemonyasını tescil ettirdi. Sermayesiyle Avrupa kapitalizmini yeniden ayağa kaldırdı. İşçi sınıfı, kendisine bunca acıyı çektiren burjuvaziyi iktidarda bıraktı. ABD, Avrupa'daki asker-polis-hakim-hami konumunu konsolide eder etmez, emeğe karşı dünya çapında bir saldırı başlattı. Soğuk savaşla Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Kore Savaşıyla ve Küba

kriziyle hegemonyasını pekiştirdi. Kapitalist dünyanın ABD'ne ne denli ihtiyacı olduğu görüldü. Bu hegemonya, Vietnam yenilgisiyle birlikte ciddi bir yara aldı. Önce duraklama, sonra da gerileme dönemi başladı. Bu arada, ABD soğuk savaşın "kahrını" büyük ölçüde tek başına çekerken, Batı Almanya ve Japonya ekonomik olarak giderek güçlendi. Bu ülkelerin üretim hacmi ve endüstriyel üretkenliği hızla arttı. ABD endüstrisinin rekabet edebilirliği gerilerken, Japonya ve Batı Almanya, ABD'ni dünya pazarlarından sürüp çıkarmaya başladı. ABD ekonomisinin sermaye ve meta ihracı yavaşladı. ABD'nin askeri ve politik himayesinde, koruyucu kanatları altında yeniden palazlanan ve ekonomik mucizeler yaratan bu ülkeler, bir gün geldi ABD'nin hegemonyasını tehdit etmeye başladı. Batı Almanya, iç sorunlarına rağmen giderek entegre bir pazar durumuna gelen Avrupa'nın lideri oldu. Japonya ise Doğu Pasifikte benzer bir rol üstlendi.

Belirleyici olgunun altını tekrar çizelim. ABD'nin hegemon konumunun zayıflaması her şeyden önce ABD ekonomisinin zayıflamasıyla ilgilidir. Bunun nedeni, endüstriyel yapısını, Japonya ve Batı Almanya'yla rekabet edebilecek ölçüde yenileyememiş olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD hegemonyasının dayandığı ekonomik temel, ABD'nin diğer emperyalist ülkelerle kıyaslanamayacak çapta bir sermaye ihracını uzun süre sürdürebilmiş olmasıdır. Bu sermaye akışına büyük çaplı dış askeri harcamalar eşlik etmiştir.

Bu ekonomik temelde dolar, uluslararası ticarette en fazla aranan para ve böylece en güçlü para haline gelmiş, değerin evrensel ifadesi olmuştur. Dünya kapitalist sisteminin bir önceki hegemon ülkesinin parasının, yani İngiliz Sterlingi'nin 19. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tek başına, iki dünya savaşı arasında ise dolarla birlikte oynadığı rolü -ki iki savaş arası dönemde hegemonya krizi sürmüştür- bu kez tek başına oynayan dolar, altınla birlikte, bütün kapitalist ülkelerin rezerv parası haline gelmiştir. 1944 Bretton Woods anlaşmasıyla doların altına çevrilebilirliği kabul edilmiştir.

Dolar hegemonyasında örgütlenen uluslararası para sistemi ABD'ye çok büyük avantajlar sağlıyordu. ABD ödemelerini istediği gibi erteleyebiliyor, bonoya çevirebiliyor, bu bonoları kredi olarak kullanabiliyor ve başka ülkelerdeki Amerikan yatırımlarına büyük kolaylıklar sağlıyordu.

1960'lı yılların sonundan itibaren ABD ekonomisinin göreceli olarak zayıflamasıyla dolar, rezerv parası olarak gücünü yitirdi. Günümüze kadar gelen bu süreci, gelecek bölümde uluslararası para sisteminin kalıcı krizi bağlamında inceleyeceğiz.

1960'lı yıllarla birlikte ABD ödemeler dengesi, 1970'li yılların başında da ticaret dengesi açık vermeye başladı.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, ekonomisindeki açmazların yapısal bir özellik kazanmasıyla birlikte, ABD'nin hegemonyası çok ciddi bir şekilde sarsılmaya başladı.

1990'lı yılların başında, yani bugün, ABD'nin dış ticaret açığı 116 milyar dolara ulaştı. ABD federal bütçe açığı 220 milyar doları buldu. Yalnız federal bütçe değil, tek tek eyaletlerin bütçeleri de halen iflasın eşiğinde. Bankacılık sektörünün büyük krizi sürüyor. Hem tekeller hem de tekel dışı sanayiciler borçlarını ödeyemez durumdalar. 1989-1990 yıllarında 400'ten fazla banka iflas etti. Büyük büyük tekeller "kurtarılma" talebiyle Bush'un kapısına dizildi. Öte yandan ABD'nin dış borcu 3 trilyon 200 milyar doları aştı. Tabii ki bu borçlar -ki tüm 'Üçüncü Dünya'nın toplam borcunun üç katına eşittir!!- 'Üçüncü Dünya'nın borçlarıyla aynı nitelikte bir borç değildir, aynı kefeye konamaz. Birkaç nedenden ötürü böyledir. Bir kez, 5 trilyon 234 milyar doları bulan bir Gayri Safi Milli Hasılayla ABD ekonomisi hâlâ güçlü bir ekonomidir.[12] ABD'nin borç sorunu da dahil bütün büyük ekonomik sorunları kapitalist dünya ekonomisinin tümünü bağlar. Nitekim bugün dünya ekonomisindeki kriz önemli ölçüde ABD ekonomisindeki krizden kaynaklanıyor. Ama

---

12) 1989 yılı için: L'état du monde 1991, Edition La Découverte, s. 61.
Önde gelen diğer altı emperyalist ülkeyle bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla, bu ülkelerin1988 için dolar cinsinden GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'larını veriyoruz:

ABD	4 trilyon 847 milyar $
Japonya	2 trilyon 844 milyar $
Batı Almanya	1 trilyon 202 milyar $
Fransa	949 milyar $
İtalya	829 milyar $
İngiltere	702 milyar $
Kanada	436 milyar $

Kaynak: Dünya Bankası

asıl önemli olan, bu borçların ve açıkların birkaç yıl içinde böylesi büyük boyutlar alarak yapısal bir özellik kazanabilmesidir. Yapısal bir zaafı, ABD ekonomisinin bir daha eski gücünü kolay kolay elde edemeyeceğini gösteriyor.

Tabii bütün bunlardan ABD'nin ekonomik düzeyde hegemonyayı kaybettiği gibi bir sonuç çıkarılmamalı. Ayrıca bilimsel teknolojik devrimin öncülüğü hâlâ her şeye rağmen ABD endüstrisindedir. Ama Japonya başta olmak üzere diğer emperyalist ülkelerle ara kapanıyor.

ABD hegemonyasının gerileyen ekonomik boyutuna karşılık politik boyut aynı hızda gerilemedi. Bunda ABD'nin askersel gücünün NATO bünyesindeki öncü rolü belirleyiciydi. Sosyalist sistemin askersel gücünün dağılmasından sonra, ABD hegemonyasının politik boyutunun salt askersel güçle sağlanabileceği koşullar da ortadan kalkmış oldu. Yani soğuk savaşı kaybeden sosyalizm aradan çekilince, Soğuk Savaş'ın dayattığı sorunsal da aradan çekilmiş oldu. Yarım yüzyıldır biriken emperyalistler arası sorunlar gündeme geldi. Hegemonya krizinin aldığı boyutlar ortaya çıktı. Çünkü düne kadar dünya kapitalist sistemi, sosyalist sistemle yaşamak, sosyalizmin politik ve askersel baskısına kendisini uyarlamak zorundaydı. Ayrıca sosyalizmin varlığından doğan ekonomik bir baskıya da katlanmak durumundaydı. Sosyalist dünyanın dünya kapitalist sistemi üzerindeki bu çok yönlü baskısı, dünya kapitalist sistemi içindeki hegemonya bunalımının bugüne kadar dışavurumunu önlüyordu. Çünkü Sovyetler Birliği'ne karşı duracak tek gücün ABD olduğu tartışılamaz bir gerçekti. Şimdi bu bunalım dışa vuruyor. Sovyetler Birliği'nin dünyada süpergüç statüsünü yitirirken içeride iktidarın tehlikeli bir biçimde boşta durması, dünya kapitalist sistemi içindeki hegemonya savaşını da kızıştırıyor. Öte yandan eski sosyalist ülkelerin kapitalist sistemle bütünleşme süreçleri ve bütünleşme çeşitliliği sistemin iç dengelerini sarsıyor. Örneğin hiçbir emperyalist ülkeye Gorbaçof'un piyangosundan D. Almanya gibi bir ikramiye çıkmıyor.

Bir önceki bölümde GATT görüşmelerinin çıkmaza girmesini, genelde emperyalistler arası çelişkilerin keskinleştiğinin bir göstergesi olarak incelemiştik. Burada aynı verinin, hegemonya savaşının da bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ABD'yle Avrupa ilk

kez bu denli keskin bir biçimde karşı karşıya geliyor. GATT görüşmeleri çıkmaza girmeden önce uzun bir süredir zaten tökezliyordu.

Bir başka gösterge de giderek keskinleşen ABD-Japonya ticaret savaşlarıdır. Japonya-Avrupa Topluluğu çelişkileri de keskinleşiyor.

Ortadoğu savaşı da, hegemonya krizinin hem önemli bir göstergesi, hem de geçici bir süre için çözüldüğü yer oldu. Bu savaşın hegemonya boyutuna yakından bakalım.

II.5. Hegemonya Krizi ve Ortadoğu Savaşı

Ortadoğu Savaşı, dünya kapitalist sisteminin hegemonu ABD emperyalizminin, kapitalizmin dünya çapındaki hayati çıkarlarını korumak için, yani bölgedeki petrol yataklarının kontrolü için bölgeye yaptığı planlı müdahalenin sonucudur. Temel nedeni bütün kapitalizmi ilgilendirdiği için, savaşın kendisi ve sonucu nesnel olarak dünya kapitalist sistemindeki hegemonya kriziyle de bağlanmıştır. Bu altbölümde Ortadoğu Savaşı'nın sadece bu hegemonya boyutunu ele alacağız. Emperyalizmin Ortadoğu'ya müdahalesi daha geniş bir çalışmanın konusudur.

Ortadoğu krizi, ABD tarafından empoze edilen çözüm biçimiyle ve sonucuyla, dünya kapitalist sisteminin hegemonya krizini bir süre için çözmüştür.

Bir süre için diyoruz. Çünkü hegemonya krizi tek bir eylemle çözülebilecek kısa süreli bir kriz değildir. Bu krizi doğuran süreçler geriye döndürülmüş değildir, yine aynı yönde işliyorlar. Yavaşlatıldılar, ama Ortadoğu savaşı öncesi noktaya yavaş yavaş da olsa yine varacaklar.

Ortadoğu'ya ABD müdahale etti. Krizi savaşa ABD dönüştürdü. Savaşı ABD kazandı. Japonya ve Almanya için önemli olan budur. Yoksa Ortadoğu petrolünü ha ABD, ha Irak kontrol etmiş, onlar için **salt ekonomik açıdan** bir şey farketmiyor, sorun değişmiyor. Ancak sorun, dünya kapitalist sisteminde bir hegemonya sorunu olarak karşılarına çıktığı için onları çok yakından ilgilendiriyor. Petrol silahını, sarsılan hegemonyasını pekiştirmek için yola çıkan ABD emperyalizmine bu ölçüde bırakmak istemezler. Kuveyt'in işgalini hemen kınadılar, eski statükoyu her şeye tercih ettikleri için. Anti-I-

rak koalisyona katılmada çok isteksiz kaldılar, katılımlarını eylemin finansmanına katılım düzeyinde tuttular. ABD'nin yeniden güçlenen ve pekişen hegemonyası nesnel çıkarlarına ters düştüğü için. İşte Ortadoğu Savaşı'nın petrol boyutuyla hegemonya boyutu böyle içiçe geçiyor.

ABD'nin savaşı kazanması dünyadaki politik konumunu güçlendirdi. Japonya ve Almanya politik olarak geriledi. Almanya'nın henüz büyük bir politik güç olmaması Avrupa Topluluğu'nun politik entegrasyonunu özellikle yavaşlatıyor. Ortadoğu krizi Avrupa Topluluğu'nun henüz politik bir varlık olmadığını ortaya çıkardı. Bunun için İngiltere ve Fransa ülke çıkarlarını Avrupa alt-sisteminin çıkarlarının önüne geçirdiler, ABD hegemonyasında savaşmayı tercih ettiler. Bu tercihler, Avrupa Topluluğu'nun zaten henüz zayıf olan politik boyutunu daha da geriletti. İlginçtir, Avrupa Parlementosu, 23 Ocak 1991'de, yani savaşın patlamasından tam bir hafta sonra ve üç gün üç gece süren olağanüstü toplantısının sonunda yapılan oylamada, bütün çabalara rağmen, Ortadoğu Savaşı üzerinde herhangi bir karar alamadı. Başta sunulan 10 karar tasarısının hiçbiri bir işe yaramadı. Niyet dahi bildiremediler. Oysa tek tek ülkeler düzeyinde Avrupa ülkeleri, ABD'nin Ortadoğu'ya kalıcı bir biçimde yerleşmesine karşı çıkıyorlardı. Hatta, İslamcılığın güçlendiği bir Akdeniz'de ve Ortadoğu'da, bunu gereksiz ve tehlikeli bir provokasyon olarak gördüklerini de açıkça söylüyorlardı. Bu şikâyetleri konusunda bir şeyler yapabilecekleri bir fırsat doğduğunda, elleri kolları bağlı kaldılar.

Japonya ve Almanya'nın bölgede savaş öncesi varolan statükoyu yeğledikleri açıktı. Hatta hatırlarsak, krizin başlarında, Japonya elini cebine atıp, Irak'a, "Yahu kardeşim kaç para bu Kuveyt? Verelim parasını çık git", demişti. Bir yaklaşımı gösteriyor. Kuveyt Şeyhinin hatırına değil, ABD oraya girmesin diye. Varolan statükoyu korumak için. Helmut Kohl da Kuveyt'in işgali sırasında tatilini yarıda kesmedi, rahatsız edilmemesi direktifini iptal etmedi. Alman Hükümeti konuyu, ilk kez işgalden üç gün sonra görüştü. Burada da aynı yaklaşımı görüyoruz. İki ülke de Kuveyt'in işgalini kınadıkları halde Anti-Irak koalisyona minimum düzeyde katıldılar.

Şöyle bir soru akla gelebilir: İyi ama, zorlamayla morlamayla da olsa sonunda bu ülkeler de ABD ve müttefiklerinin yanında yer aldı.

Bu nasıl oluyor?

Önce bir kere, değindiğimiz gibi, katılımlarını finansman düzeyinde tutmak istediler. İlk başta ikisi de, çaplarına göre çerez kabilinden paralar taahhütler ettiler. ABD yönetimi aylarca ikisinin de kolunu arkadan kıvıra kıvıra bir hal oldu. Başta Almanya 5, Japonya 9 milyarlık bir katkı yapmayı taahhüt etti. Japonya ayrıca, savaş mültecilerinin Şam'dan Kahire'ye nakli için askeri uçaklar göndermeye karar verdi.[13]

Birincisi, sınırlı da olsa bu katılım, hegemonyanın ABD'de kalmasının, ne Almanya için ne de Japonya için henüz bir ölüm kalım sorunu olmadığını gösterdi. Homurdana homurdana da olsa bu olguyla yaşayabilirler. Şimdilik. Aralarındaki gerilimin düzeyi daha yüksek olsaydı durum başka olurdu.

İkincisi, güçler daha yeterince eşitlenmedi. Güçlerin yeterince eşitlenmediği bir aşamada ABD ile bir arada yer aldıkları örgütlerde sorun yaratmak işlerine gelmez. Önce BM üyelikleri var. ABD emperyalizminin BM Örgütünü ustaca kullandığı, kağıt üstünde Irak'ın bir başka BM üyesi ülkeye saldırdığı bir ortamda Güvenlik Konseyi kararlarına uymaları gerekiyordu. Almanya NATO üyesidir, Almanya ve Japonya OECD (EİKÖ -Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesidir, yine her ikisi G7 denilen 'Büyük Yediler'in, yani en fazla sanayileşmiş yedi büyük ülkenin "danışma örgütünün" içindedir. Bu aşamada ötekilerden ve ABD'nin hegemonyası altındaki bir statükoyu kabullenen çok sayıda ülkeden soyutlanmak istemediler. Bu örgütler ileride kendilerine hegemonyanın yolunu açabilecek araçlara ve kanallara sahip. Bunun için de, şimdilik kaydıyla, bükemedikleri bileği öptüler. Güçler eşit olsa görecektik. Giriştiği kendi öz hegemonya savaşının masrafını haraç olarak almaya giden James Baker'i Bonn'da da, Tokyo'da da kapıdan kovarlardı. Ama öyle olmadı. Her ikisi de haşlanmaya razı oldu. Her ikisi de kendilerine baskı yapılmasına izin verdiler.

Üçüncüsü bu ülkelerin bölgedeki stratejileriyle ilgili bir durum. Ne Almanya ne de Japonya, Ortadoğu'daki bölgesel şanslarını kaybetmek istemiyorlar. Yeni Ortadoğu dengelerinde, bölgeden yakın müttefikler bulabileceklerini düşünüyorlar. Başta daha ümitsizdiler.

13) *Le Monde*, 25 Ocak 1991.

Bunun için de kesenin ağzını sıkı tuttular. "Savaşa Hayır!" eylemlerine de çok "demokratça" yaklaştılar. Sonra işler ABD için iyi gitmeye başlayınca, hem kesenin ağzını açtılar hem de bölgeye daha aktif bir şekilde müdahale etmeye karar verdiler. Çünkü savaştan sonra bir şeyler söyleyebilme hakkına sahip olmak için kazanan tarafın yanında durmak lazımdı. Daha fazla iş işten geçmeden davranmak lazımdı.

Bu bağlam içinde Japonya parasal katkısını 13 milyar dolara çıkardı. Böylece askeri operasyonun toplam maliyetinin %20'sini ödemeyi taahhüt etmiş oldu. Savaş bittikten sonra da iki adet mayın tarama gemisini Körfeze gönderdi. Pasif dış politikasını dayanak yaptığı ve sürekli öne sürüp durduğu "Anayasam izin vermiyor" gerekçesini bile bir ara geri çekmeyi düşündü.[14] Almanya'ya gelince, Türkiye'ye önce uçak, sonra da asker yolladı. Savaş bittikten sonra da, Körfez'e 7 gemi, bir mayın tarama filosu ve helikopterler yolladı. Taahhüdünü 11,5 milyar dolara çıkardı.[15] Savaş sırasında ise, Alman Dışişleri Bakanı H. Dietrich Genscher, apar topar bombardıman altındaki İsrail'e giderek sürpriz yaptı. Sözüm ona, Irak'a kim-

14) Burada bir parantez açalım. Emperyalizmin politikacılarının insanları nasıl aptal yerine koyduklarını bir kez daha göstermek açısından ilginç olabilir. Japonya anayasası, Japonya'nın tüm askersel gücünü ülke savunmasıyla sınırlıyor, ülke dışına asker ve techizat göndermeyi yasaklıyor. Japonya'nın dünya sahnesinde, büyük ekonomik gücüne göre çok pasif bir dış politika izlemesi, insanda, bu ülkenin küçük ve önemsiz bir ordusu olduğu hatta hatta Japonya'nın demilitarize olduğu gibi bir izlenim uyandırıyor. Oysa Japonya'nın yıllık savunma harcamaları 30 milyar doları buluyor. Son derece modern techizatlı, 246 bin mevcutlu güçlü bir ordusu var. Ama anayasa, bu gücün eylemini Japonya'yla sınırlıyor. Neden? Bu, ABD'ye karşı Pasifik Savaşını kaybetmenin cezası. Peki, bu anayasa'yı yapan kim? Yine ABD. Hatta bir rivayete göre Japonya'yı teslim alan ABD komutanının, General MacArthur'un bizzat kendisi. Japonya'nın Ortadoğu'ya bir birlik ya da savaşa lojistik destek yollaması, dünya kamuoyu açısından, ABD'nin çok işine gelirdi. Yani şimdi Japon politikacılar şunu söylüyor ve inanmamızı istiyor: 'ABD ve müttefikleri Ortadoğu'ya asker yollamamızı istiyor. Biz de göndermek istiyoruz. Ama ah şu anayasa yok mu, elimizi kolumuzu bağlıyor.' Sanki o anayasayı ABD yapmadı. Sanki aynı ABD, benzer koşullara maruz bırakılan Almanya'yı NATO'ya almadı, savaş sonrası Avrupa'sındaki tüm dengeleri altüst etmesini desteklemedi. Anayasa değil, ellenemez kutsal bir "Tanrı kelâmı" mübarek. Gönülsüzlük nesnel temele dayanınca böyle sudan şeyler uyduruyorlar. Parantezi kapatıyoruz.

15) *TIME*, No: 18, 6 Mayıs 1991.

yasal silahlarda kullanılan maddeleri satan Alman firmaları adına İsrail Hükümeti'nden özür dilemeye gitti. Bu satışın Alman devleti kanalıyla yapılmadığı, üstelik ilgili Alman firmaları hakkında ağır ceza istemiyle kovuşturma açıldığı bir ortamda, böylesi bir resmî temasın değil yapıldığı koşullar, gerçekleştirildiği hükümet düzeyi bile bu gerekçeyi yalanlıyor. Nitekim ertesi gün Alman bakan baklayı ağzından çıkardı. İki ülke arasında ekonomik ve askeri işbirliğinin gelişmesini istiyormuş. İnsanın, "bunca zamandır aklı neredeymiş?" diyesi geliyor. İsrail'in savaştan güçlenerek çıkacağının kesinleştiği bir aşamada, kazanan cepheye bir yerden çengel atmak istedi. İsrail'e, "Hep ABD'ye çalışıyorsunuz, salt ABD'nin yetkili bölge bayiliğini yürütmekle yetinmeyin, biraz da bizimle iş yapın, bizim de bayiliğimizi alın" dedi. Tutar tutar, tutmaz tutmaz. Hem Almanya'nın hem de Japonya'nın bu tür temasları önümüzdeki dönemde arttıracağını söylemek kehanet sayılmaz. Sırada belki Türkiye de var.

Bugün ABD, tek süpergüçlü bir "Yeni Dünya Düzeni" kurmak istediğini açıkça söylüyor. Diğer emperyalist güçlerin manevra olanaklarını ve alanlarını sınırlamak istiyor. Almanya ve Japonya'nın Ortadoğu Savaşı'nda uğradığı prestij kaybını kullanmak istiyor.

Amerikan'ın bağımsızlığı ilan edildiğinde, yeni dünyadaki Amerikan ülkesinin eski dünyanın emperyal ülkelerinden soyutlandığını vurgulamak için, kurucuların aldıkları bir karara göre ABD'nin Dışişleri Bakanı yoktur. Bir dışişleri bakanının bildiğimiz işlevlerini bir devlet bakanlığı, Secretary of State görür. Bugün de yok. Ama bu kez, izolasyon amacının tam karşıtı amaçla. ABD'nin bir dış işi yok. ABD yönetimleri için dünyadaki bütün her iş ABD'nin iç işi oldu. Yani bir ülkede devrim yapmak da, sosyalizmi kurmak da ABD'nin "iç işine" karışmaktır.

ABD'nin "içişlerine" karışacağımızdan hiç şüphesi olmasın. Bunun için de ABD'nin "iç işlerini" iyi öğreneceğiz.

II.6. Hegemonya Krizinin Önemi

Hegemonya krizinin bizim için önemi şurada: Devrimler, hegemonya kriziyle ekonomik krizin çakıştığı dönemlerde daha kolaylaşıyor. Bunun nedenini, başka soyutlama düzeyindeki bir olguyla, iyi bildiğimiz bir olgunun yardımıyla, biraz da indirgemecilik yaparak açıklamaya çalışalım.

Dünya hegemonya krizi, bir bakıma, "yönetenlerin", aralarındaki boğuşmanın keskinleşmesinden dolayı dünya çapında "yönetemezliği" gibi düşünülebilir. Bu olgu, yani yönetenlerin eskisi gibi yönetememesi, tekil bir ülkedeki devrimci durumun bir unsurudur. Tabii burada sadece kaba bir benzetme yapıyoruz, devrimlerin niçin hegemonya kriziyle ekonomik krizin üstüste çakıştığı kesitlerde daha kolay ortaya çıktığını anlamaya çalışıyoruz. Yoksa, bir ülkede yönetenlerin yönetemezliğinin altında, yönetilenlerin hoşnutsuzluğunun tepedekilerin iradesinde yarattığı çatlağı atlamıyoruz. Bir ülkede yönetenler, yönetilenlerle ilişkisi bozulduğu için yönetemez oluyor, dünyada ise "yönetenler", yani "yönetici ülkeler", aralarındaki boğuşmadan dolayı "yönetemez" oluyor. Derin bir ekonomik kriz ise yığınların sıkıntı ve çilelerinin olağanüstü bir düzeyde artırır, bunun sonucunda da eskisi gibi yönetilmek istemezler. Bu da devrimci durumun bir unsurudur.

Gerçekten de hegemonya kriziyle ekonomik krizin çakıştığı kesitlerde, yukarıdaki bu iki unsurun sonucunda, kendiliğinden yığın eylemlerinde dünya çapında olağanüstü bir artış gözleniyor. Bu nesnel göstergeler "dünya çapında" bir "devrimci durumu" tanımlıyor. Burada vulgar indirgemeler yapmak istemediğimizi tekrar tekrar vurgulayalım. Bir mantık benzeşmesinden yararlanmaya çalışıyoruz. İşte bu "dünya çapındaki devrimci durum", fiili olarak bir anda "dünya devrimine" dönüşemeyeceğine göre -çünkü eşitsiz gelişme yasası zinciri halka halka koparıyor, hiçbir zincir bütün halkalarından aynı anda kopmuyor- bir mevzide devrimin önünü açıyor. Eğer o mevzide öznel öğe hazırsa, işçi sınıfının vurup devirebilme yeteneği oluşmuşsa, devrim oluyor.

Yani tarih bize üç üçlük bir olanak hazırlıyor. Ekonomik krizi ve uzun dalgaların dönüşlerini irdeledikten sonra, kitabın altıncı bölümünde, esasında üç üçlük değil, dört dörtlük bir olanak hazırladığını göreceğiz.

Bu olanaktan yararlanmak zorundayız. "Her melanette bir hayır vardır" misali, dünya kapitalist sistemindeki hegemonya krizinin Ortadoğu Savaşı sonucunda geçici bir süre için çözülmüş olması devrimci cepheye zaman kazandırmıştır.

BÖLÜM III

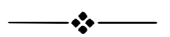

KAPİTALİZMİN KRİZİNİN GENEL TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde ekonomik krizin genel teorik çerçevesi üzerinde duracağız. Bu çerçeveyi anlamada önemli olan 'ortalama kâr' ve 'ortalama kâr oranının eğilimsel düşüş yasasını bölüm sonuna ek olarak koyduk (EK 1 ve Ek 2). Okuma gereksinimi duyanlar için bu eklerin, bölümden önce okunmasını salık veririz.

Kriz konusunun teorisi son derece zengindir. Bir yandan Marx'ın tamamlamaya ömrü yetmediği için, öte yandan kapitalizm beklenenden uzun yaşaması marksistler arasında bir panik yarattığı için, krizin teorisi bitmez tükenmez polemiklere konu olmuştur ve olmaya da devam ediyor. Konu, Türkiye gibi sınıf savaşlarının keskin yürüdüğü ve krizlerin sert yaşandığı orta-buçuk ülkelerdeki devrimcilerin de sürekli gündemindedir. Bu bölümde yazılanlar konunun biraz daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Kriz, kapitalist üretim biçiminin içinde barındırdığı tüm çelişkilerin bir ürünüdür. Bu nedenle kriz salt ekonomik değil, aynı zamanda politik ve sosyal bir olgudur. Buradaki soyutlamayı ekonomik düzeyde, yani son tahlilde belirleyici olan düzeyde yapıyor olmamız, krizin politik ve sosyal düzeylerdeki yansımalarını küçümsediğimiz anlamına gelmiyor. Zaten bu yansımaları günlük hayatta hepimiz çok rahat izleyebiliyoruz.

III.1. Kriz Terimi

Kriz derken, kapitalizmin devresel krizlerinden bahsediyoruz. Kriz teriminin başka ne tür krizler için kullanıldığına kısaca bakalım.

Kapitalist üretim biçimi tarihin bir kesitinde ortaya çıkmıştır, başka bir kesitinde de yok olup gidecektir. Geçici bir üretim biçimidir. Kapitalizmin iç yapısından doğan bu tarihsel sınırlılık, kapitalizmin nihai yapısal-tarihsel bir kriz olasılığını, maddenin hareketi taşıması gibi içinde taşıdığını gösterir. Bu söylediklerimizin marksizmin bir kelamı ya da kehaneti olmadığını göstermeye çalışacağız. Bu nihai kriz anlayışı, devresel kriz kavramından farklı bir soyutlama düzeyinde çözümlenebilir. Biz de öyle yapacağız. Bu konuyu, tarihin kapitalizme empoze ettiği sınırlılığın teorik çözümünde biraz ileride ele alacağız.

Büyük Ekim Devrimi sayesinde kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı açılmıştır, bu çağın bütünü kapitalizm için sancılı bir çağdır, genel kriz çağıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi, sosyalizm bugün tümüyle tasfiye edilse bile bu durum değişmez. Çünkü **Büyük Ekim Devrimi** bir kez **yapılmıştır**. En derin tarihsel anlamı ve kalıcı tarihsel gücü de budur, yapılmış olmasıdır. Bunu ne kadar vurgulasak azdır. 'Kapitalizmin genel krizi' kavramını bu bağlamda kabul ediyoruz, Sovyet bilim adamlarının bu kavramı salt politik amaçla ve zayıf bir biçimde teorileştirme çabaları, Büyük Ekim Devrimi'nin yukarıda vurguladığımız derin tarihsel önemini nesnel olarak saklıyor.

Bu bölümde kapitalizmin bu genel krizinden bahsetmiyoruz. Bunun nedeni açık: Çözümlememizin problematiği, krizi kapitalizmin kendi iç yapısı içinde inceliyor, çünkü kriz kapitalizmin içsel krizidir. Kapitalizmin genel krizi ise, dünya işçi sınıfının kapitalizme dışarıdan dayattığı krizdir. Kapitalizmin kendi nesnel iç işleyişinden değil, bir dış nedenden, bir kez de olsa iktidarı kaybetmiş olmasından doğuyor ve bütün bir geçiş çağı için, çeşitli zaman kesitlerinde farklı farklı reel etkilere sahip verili bir arka planı oluşturuyor.

III.2. Marksizmde Kriz Kavramı

Kriz kavramı, marksist çözümlemenin ayrılmaz bir bileşenidir. Kapitalist üretim biçimini anlamak için kriz olgusunu anlamak şarttır. Emek-sermaye arasındaki uzlaşmaz temel çelişkiye ve bütün diğer çelişkilerine rağmen, kapitalizmin kendisini yeniden üretebilmesi ile kriz olgusu arasında diyalektik bir bağ vardır.

Krizin **kaçınılmazlığı**, marksist analizin köşe taşlarından biridir. Kriz, kapitalist üretim tarzının içinde yatan çelişkilerin hareketinde özel bir andır. Süreklilikte bir kopuşa ve geçici bir çözüme işaret eder. Aynı zamanda kapitalizmin tarihsel sınırlılığını, geçici bir üretim biçimi olduğunu kanıtlar. Bu bağlamda, yani kapitalizmin sonlu bir üretim biçimi olması bağlamında, her devresel kriz, kapitalizmin özünde yatan nihaî yapısal-tarihsel kriz olasılığının belli aralıklarla dışavurumudur.

Marksist kriz sorunsalı, krizi olabilirlik/gereklilik bağlamında inceler: Krizi mümkün kılan koşullar (yani kriz olasılığının nesnel temeli) bu olasılığın düzenli aralıklarla yaşama geçme gerekliliği (yani gerçekliğe dönüşme gerekliliği).

III.3. Krizin Olabilirliği

Krizin olabilirliği metaların dolaşım zincirinde bir kopukluğun ortaya çıkma olasılığına dayanır. Bu olasılığın iki nedeni vardır:

i) Takaz usulünde şema M-M, yani Meta-Meta'dır. Her alıcı aynı zamanda bir satıcı, arza sunulan her meta aynı zamanda talep edilen bir metadır. Metaların dolaşımında kopuş yoktur. Paranın evrensel eşdeğer olarak ortaya çıkışıyla birlikte dolaşım şeması M-P-M, Meta-Para-Meta, şeklini alır. Satışla (M-P), alış (P-M) arasında bir kopuş olasılığı doğar. Her alışın aynı zamanda bir satış olma gerekliliği ortadan kalkar. Dolaşım zinciri bozulur.

ii) Para ödemelerde bir araçtır. Ödemeler ertelenebilir. Metaların reel biçimde gerçeklenmesi, evrensel eşdeğere yani paraya çevrilmesiyle mümkündür. Bu paraya çevrilme aşamasının ertelendiği bir durumda metaların gerçeklenmesi fiktif, yani hayalidir, reel değildir. Ödeme sözü vermek ödemek anlamına gelmez. Kredi mekanizması kapitalizmin işleyişinde canalıcı bir

rol üstlenir. Her kredi, "ödeyeceğim" niyetiyle (öznel), "ödeyemeyebilirim de" imkân yokluğunu (nesnel) içinde taşır. Bu ikili durum, yine M-P-M zincirinde bir kopuş olasılığı demektir. Krediler geliştikçe, kapitalist yeniden üretim yüzeysel bir biçimde genişlemesini sürdürür.

Ancak, marksizm, kriz teorisini getirip meta dolaşımı üstüne kurmaz. Parasal ilişkinin krizi açıklamadaki yüzeyselliğini vurgular. Çünkü meta ekonomisi, değişimin örgütlenmesinden önce üretimin örgütlenmesiyle ilgilidir. Üretim araçlarının özel mülkiyeti, kapitalisti üretilen metanın sahibi yapar. Meta özel ellerdedir. Ama bu metaların üretiminin ve tüketiminin karakteri sosyaldır. Para, bu karşıtlık arasında bir arabulucudur, karşıtlığın kendisini ortadan kaldırmaz.

Burjuva iktisatçıları krizi, kriz olasılığını doğuran nesnel dolaşım koşulları düzeyinde açıklarlar. Bu düzeyle sınırlarlar. Sonra da krizin çözümünü, dolaşım sürecindeki parasal ilişkilerin düzeltilmesinde ararlar. Daha öteye, üretim sürecine geçmezler. Çünkü geçerlerse, üretim araçlarının özel mülkiyetinden dolayı metaların özel ellerde toplandığını ve bu durumun üretimin sosyal karakteri ve toplum için yapıldığı gerçeğiyle çeliştiğini açık etmek zorundadırlar. Bunu açık etmek ise, kendi misyonlarına, kapitalizmi kafalarda yaşatmak misyonuna ters düşer. Bunun için bilinçli bir suskunluğu ya da demagojiyi tercih ederler.

Kriz olasılığının nasıl olup da belli ve düzenli aralıklarla gerçekleştiğini, yani 'yaşamın içinde' reel bir krize dönüştüğünü, diğer bir deyişle krizin gerekliliğini *ancak ve ancak* marksizm açıklar. Bu boş bir böbürlenme değil. Nesnel bir saptama: Marksizm işçi sınıfının bilimidir ve krizin teorik olasılıktan pratik gerçekliğe dönüşmesinin bilimsel açıklaması orada, üretimde, işçinin olduğu yerde saklıdır.

III.4. Krizin Gerekirliği

Krizin gerekliliği ya da kaçınılmazlığı, bizi krizin nesnel nedenlerine götürür.

Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim süreci, üretim ve dolaşım sürecinin diyalektik birliğinden oluşur. Bunun için *üretim sürecinin ortasında duracağız* ve hem üretim sürecine, hem de bu sürecin

doğurduğu dolaşım sürecine bakacağız.

Üretim sürecine bakarsak, krizin temel nedenini görürüz. Krizin temel nedeni, aşırı sermaye birikimidir. Zaman zaman, sürekli yükselme eğiliminde olan artı-değer oranı sınırına dayanır. Öte yandan sermayenin organik bileşimi sürekli yükselme eğilimindedir. Bu eğilim, canlı emeğin yerine sürekli olarak ölü emeği geçirme eğilimidir. Tarihte ilerlemenin de özü budur.

Artı-değer oranının sabit kaldığını kabul edelim. Sermayenin organik bileşiminin sürekli yükselme eğilimi, yani sabit sermayenin değişken sermayeye -yani ücretlere- göre göreceli olarak sürekli büyümesi, sürekli olarak bir aşırı sermaye birikiminin doğması eğilimi demektir. Bu ise ortalama kâr oranının düşme eğilimi demektir. Ama bu eğilimi yaratan etkenler aynı zamanda bu eğilime karşıt etkenleri de yaratır. Bu durumda, somutta, 'Ortalama kâr oranları düşüyor mu?' sorusu, 'Ortalama kâr oranlarının düşüşüne karşı koyan etkenler tükeniyor mu?' sorusuna dönüşür. *Karşı koyan etkenlerin tükendiği durum, ortalama kârın eğilimsel düşüşünün somut, reel bir düşüşe dönüştüğü andır, kriz durumudur.* Dönem dönem aşırı sermaye birikiminin nesnel bir sınıra ulaştığına işaret eder. Ortalama kâr oranlarının, sil baştan yeniden yükselebilmesi için, büyük boyutlar alan birikimin yok edilmesi, yani maddi değerlerin imhası gündeme gelir. Bu imha, emek/sermaye dengesine göre çeşitli biçimler alabilir.

Özetle, üretim sürecinden görünüşüyle, krizin nedeni, ortalama kârın düşme eğilimi bağlamında açıklanmalıdır.

Dolaşım sürecine bakarsak, krizin nedeni, tüketimin düşmesidir. Bütün sömürü sistemlerinde olduğu gibi kapitalizm altında da, kitlelerin tüketim düzeyi sürekli bir düşüş eğilimi içindedir. Bu nedenle bir an gelir, pazardaki metalar üretim fiyatlarında alıcı bulamaz olur. Aşırı bir meta üretimi ortaya çıkar. Kitlelerin tüketim düzeyinde düşüş kapitalizmin kendi mantığında var. Bunu açıklayalım. Kapitalizm, işgücünü her zaman değerinin altında bir fiyata satın almak, yani reel ücretleri sürekli düşürmek ister. Ücretleri düşürerek ortalama kârın düşüşünü frenlemek ister. Bu olgu, üretim sürecinde bir olgudur. Ama ücretler düşünce, durmaksızın üretilen metalar alınamaz olur, alıcısı azalır. Tüketim düşer. Stoklar büyür. Kısacası pazar daralır. Oysa genişletilmiş yeniden üretimin devamı için bu

metaların satılıp paraya çevrilmesi şarttır. Öte yandan, ücretlerin düşürülmesi de şarttır. Ama ücretlerin düşüşü, tüketimi düşürür. *Meta üretiminin sürekli ve sınırsız genişleme eğilimiyle, tüketimin sürekli düşme eğilimi arasında bir çelişki doğar. Bu çelişki dönem dönem krizleri yaratır.* Böylece dolaşım sürecinden görünüşüyle krizin nedeni pazar daralması bağlamında açıklanmalıdır. Bu pazar daralması önce tüketim sonra da yatırım malları sektöründe kendini gösterir.

Yukarıda, sermayenin genişletilmiş yeniden üretim sürecinin, üretim ve dolaşım süreçlerinin diyalektik bir birliği olduğunu vurguladık. Bu durumda, krizin üretim sürecindeki nedeniyle dolaşım sürecindeki nedeni arasında da diyalektik bir bağ vardır. Bu iki neden birbirini bir diyalektik bütünlük içinde tamamlar. Üretim süreci dolaşım sürecini önceliediği için, krizin dolaşım sürecindeki nedeni, krizin üretim sürecindeki nedenine, yani temel nedene bağımlıdır. Kapitalist üretim ilişkileri, dolaşım ilişkilerine damgasını vurur. Kapitalist, ortalama kâr oranının düşüşüne karşı koymak, bunun için de değişken sermayeyi, yani işgücüne ödenecek ücreti düşürmek zorundadır. Bu zorunluluk, kapitalist birikimin daha başında, üretim düzeyinde ortaya çıkar. Yani tüketimi düşüren, pazarı daraltan, böylece krizi doğuran neden, kapitalizmin üretim düzeyindeki bir zorunluluğundan kan alır.

Krizin bütün dışavurumları, bu iki nedene göre -aşırı sermaye birikimi ve tüketimin düşmesi- açıklanır. Örneğin işsizlik. Aşırı sermaye birikimi ortaya bir atıl kapasite çıkarır, üretim ve yatırımlar düşer, işsizlik artar. Aynı şekilde, tüketimin düşmesi pazarın daralması demektir, daralan pazarda yatırımlar azalır, işsizlik yine artar.

III.5. Dünya Kapitalist Sisteminde Kâr Oranları Bağlamında Kriz

Şimdi başka bir soyutlama düzeyine, tekil soyut sermaye düzeyinden çoğul ve somut sermayeler düzeyine geçelim. Bu somut sermayeleri, bir sektör ya da ülke içindeki birçok tekil sermaye olarak değil de, tek tek ülke sermayeleri olarak alalım.

Eşitsiz gelişme yasasına göre her ülkede üretken güçlerin gelişme düzeyi farklıdır. Üretken güçlerin gelişme düzeyleri farklı ül-

kelerde üretkenlik de farklıdır. Farklı üretkenlikler, salt metropol/periferi arasında değil, daha hassas nicelikler düzeyinde metropol ülkeler arasında da varolan bir durumdur.

Böylece farklı ülkeler farklı üretim fiyatlarına ulaşırlar. Bu farklı üretim fiyatları farklı ortalama kâr oranları içerirler. Bir ülke içinde, sektörel kâr oranları, sermayenin ve emeğin sektörden sektöre geçişiyle eşitlenir ve ortaya bir ortalama kâr oranı çıkar. Aynı süreç ülkeler arasında gerçekleşemiyor. **Çünkü ülkelerin ortalama kâr oranlarının eşitlenip tek bir uluslararası ortalama kâr oranının oluşması için, sermayenin ve emeğin yüzde yüz akışkan olması gerekir.** Oysa ülkeler arası sınırlar duruyor. Bir ölçüde sermaye ve daha büyük ölçüde emek, dünyada, bir ülke içinde dolaştığı gibi dolaşamıyor. Bugün için ülkeler bazında yükselen sermaye içi çelişkiler bir uluslararası ortalama kâr oranının ortaya çıkmasını engelliyor. Burada bir hatırlatma yapalım. Ortalama kâr oranı bir eğilim olarak eşitlenir, yani bu oran her an oluşum halindedir. Bu kesintisiz süreçte değeri sabit kalmaz.

Dünya kapitalist sisteminin giderek alt-sistemlere bölünmesi bu durumu değiştirmiyor, aksine azdırıyor. Bugün ülkeler arasında eşitlenemeyen ortalama kâr oranı, yarın da alt-sistemler arasında eşitlenemeyecek. Çünkü kapitalizmin mantığı değişmiyor. Bugün ülkeler bazında yükselen emperyalistler arası çelişki, yarın alt-sistemler bazında yükselecek. Çelişkinin çapı daha da büyüyecek.

Bugüne dönersek, sonuçta, bir türlü oluşamayan tek bir uluslararası ortalama kâr oranının eğilimsel düşüşünden değil, tek tek kapitalist ülkelerdeki ortalama kâr oranlarının **genel** bir eğilimsel düşüşünden söz edebiliriz. Ortalama kâr oranı, bazı ülkelerde hızlı, bazılarında yavaş düşer. Bazılarında da, o an için karşıt etkenler galebe çalar, ortalama kâr oranı yükselir. Ama dünya tek pazardır ve uzun dönemde bütün ülkeler bu pazardan aynı biçimde etkilenirler. Bu pazarda giderek genelleşen bir daralma, hepsini er ya da geç aynı yönde etkiler. Hepsi meta ve sermaye ihraçı yoluyla, bir de bu yolla, kendi ülkelerindeki ortalama kâr oranını yükseltmek ister. Ve daralan bir pazarda bunu yapabilmek, hepsi için giderek zorlaşır. Dünya pazarının daralmasıyla, ortalama kâr oranlarının düşüşü arasında böyle bir ilişki vardır. *Ortalama kârın düşüşüyle pazarın daralması,*

birincisi ikincisini öncelemekle birlikte, karşılıklı etkileşim içindedir.

Özetlersek, eninde sonunda bütün kapitalist ülkelerde, farklı hızlarda da olsa, ortalama kâr oranının düşüş eğilimi, **ortak bir eğilim olarak** ortaya çıkar, dünya kapitalist ekonomisi bir bütün olarak devresel bir krize girer.

III.6. Krizin İşlevi ve Kapitalizmin Tarihsel Sınırlılığı

Ortalama kâr oranının düşüşünü frenleyen faktörlerin etkisi tükendiğinde, yani kâr oranı fiilen düşmeye başladığında, giderek aşırı bir sermaye birikimi ortaya çıkar. Eski kâr oranını getiremeyen bu sermaye fazlasının ortaya çıkması, genel sermaye birikim sürecinin, sermaye değerlendirebilme kapasitesinin aşıldığını gösterir. Kapitalist üretim, dönem dönem, aşırı birikim engeline çarpar. Yani Marx'ın ünlü formülasyonuyla, "*Kapitalist üretimin önündeki **gerçek engel, kapitalin kendisidir.***"[16]

Kapitalizm tarihi boyunca birçok kriz yaşadı. Kimisini yumuşak kimisini çok şiddetli bir biçimde atlattı. Gelişmesini daha doğrusu çürümesini sürdürmeyi başardı. Her seferinde insanlığa büyük faturalar ödetti. Krizler, işçi sınıfı devrimlerine yol açmadığı ölçüde kapitalizme yaradı.

Çünkü krizin bir işlevi vardır. Kriz, kapitalizmin aşırı birikim engelini geçici bir süre için, bir sonraki krize kadar aşabilmesinin, kör yarışın yeniden başlamasının önkoşullarını yaratır. *Kapitalist üretim ve sömürünün ekonomik ve toplumsal koşullarında bir yeniden yapılanmayı sağlar.*

Kriz, kâr oranının yeniden yükselişe geçmesi için gerekli ortamı yaratır. Bu ise sermayenin yeniden kârlı bir şekilde yatırılmasını, yani sermaye birikiminde yeni bir genişlemeyi getirecek koşulların yaratılması demektir.

Kriz, aşırı boyutlara varmış ve bir işe yaramayan sermayeyi bir bütün olarak değersizleştirir. Üretim araçlarının birim değeri düşer, böylece bir bölük sermaye yok olur. Örneğin büyük tesisler yok pahasına el değiştirirken sermaye kaybolmuş olur. Devrini, yani rotasyonunu henüz tamamlamamış yeni makinalar hurdaya atılır. Ham-

16) Marx, K, *Kapital-Cilt III*, İng basım, Lawrence and Wishart, s. 250.

made stokları üretime giremez hale gelir. Öte yandan bir bölük sermayenin de rotasyonu dondurulur. Örneğin fabrikalara kilit vurulur. Kriz, değişken sermayenin de değerini düşürür. İşçileri sokağa atar, ücretleri düşürür, işçi sınıfının kazanımlarına saldırı için gerekli politik ortamı yaratır. Sömürü oranında bir süre kalıcı olabilecek bir sıçramayı getirir.

Krizin, genel sermaye düzeyinde olduğu gibi, tek tek sermayeler düzeyinde de işlevi vardır. Ortalama kâr oranının fiilen düşmüş olması sermaye içi boğuşmayı hızlandırır. Her tekil sermaye, krizi kendi açısından en zararsız şekilde atlatmak ister. Böylece krizin faturası sermaye bütünü içinde eşitsiz dağılır. Krize dayanamayanlar yutulur, yutanlar büyür. Kriz, en ileri teknolojiyle üretim yapanları ve en büyük sermaye birikimine sahip olanları ödüllendirir, zayıfları onların önüne yem olarak atar. Giderek daha az ellerde daha büyük sermaye toplanır, yani kriz, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sürecini hızlandırır.

Krize bir de kapitalizmin işleyisi açısından bakalım. Devlet Tekelci Kapitalizmi işleyişi içinde, devletle kriz olgusu arasında nesnel ve diyalektik bir ilişki vardır. Sermaye değersizleştirmede krizle devlet, işbölümüne dayalı bir işbirliği yapar. Devlet, sermaye değersizleşmesine belli ölçüde bir süreklilik kazandırır. Kapitalizmi krizin ölümcül etkilerinden korumak için, krizin işlevini üstlenmeye *çalışır*. Ama bu, devletin krizleri uzun süre engelleyebildiği ya da erteleyebildiği anlamına gelmez. Çünkü müdahale, *değer yasasının* sadece işleyişine yöneliktir.

Kriz esnasında ise devletin krize müdahalesi, salt emek sömürüsünü pekiştirmekle sınırlı değildir. Devlet sermaye ucundan da devreye girer, krize dayanabilecek sermayelerin hayatta kalmasını ve krizden en az zararla çıkmasını, krizin zaten öldüreceği zayıfların da bir an önce ölüp yok olmasını tepeden sağlar. O da bunların ölüsünü ötekilere yedirir. Devlet böylece, aynen krizin kendisi gibi, sermayenin merkezileşmesinde, yoğunlaşmasında ve yeniden yapılanmasında rol almış olur.

Devlet Tekelci Kapitalizmi (DTK), Birinci Dünya Savaşı konjonktürüne kapitalizmin yanıtı şeklinde doğdu. İlk kez Lenin tarafından teorileştirildi. Metropollerde devrimin *aşırı* gecikmesiyle bir-

likte, konjonktürden doğmuş bir zorunluluk olmaktan çıkıp yapısal bir özellik kazandı. DTK, bugün için kapitalizmin evrensel *işleyiş biçimidir.* Devlet, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecinin *ayrılmaz* bir parçasıdır, kapitalizm kendini devletsiz üretemez bir duruma gelmiştir. 'İşleyiş biçimi' sözcüklerine özellikle vurgu yapıyoruz. Lenin'in bu kavramını, DTK'ni tekelci kapitalizmle sosyalizm arasında yeni bir bir aşamaymış gibi ele alan, böylece devleti tekellerin elinden "kurtarabileceğini" düşleyen, bunun için de tekel dışı burjuvaziyle ittifaklar politikası öneren sağ anlayışın elinden almak gerekir. Kapitalizmin işleyişinin -yani sermayenin genişletilmiş yeniden üretim devresinin- vazgeçilmez bir ekonomik ve politik bileşeni olduğu için, devlet olgusunun, sözcükler düzeyinde de, 'tekelci kapitalizm' sözcüğüyle yanyana kullanılmasından yanayız.[17]

Bu işleyiş içinde devlet, tekellerle içiçe geçer, 'sektörler arası kâr oranlarının eşitlenme eğilimine' ve bu eğilimle içiçe geçmiş olan bir başka eğilime, 'ortalama kârın düşüş eğilimine' müdahale eder. Devlet-kriz ilişkisi, bu müdahaleler bağlamında kurulur.

DTK, politik ve ekonomik komuta merkezlerini tek bir mekanizmada kaynaştırır. Bu bir alaşımdır ve alaşımlar kendilerini meydana getiren metallere geri ayrıştırılamazlar. Bunun için devlete dokunmadan kapitalizme, kapitalizme dokunmadan devlete dokunmanın olanağı yoktur. Ne erke dokunmadan üretim sürecinde "işçi demokrasisi", "özyönetim" vb. sağlanabilir, ne de kapitalizme dokunmadan tepeden "keskin" öğrencinin "ses getiren eylemiyle", "kaleminden kan damlayan" aydının ajitasyonuyla ya da "yurtsever" subayın darbesiyle vb. devlet değiştirilebilir.

Aşırı sermaye birikimi, toplumun ihtiyaçlarının üstünde bir maddi değer yaratıldığı anlamına gelmez. Sermayenin varolan de-

17) Devlet Tekelci Kapitalizmi konusunu daha önceki yazılarımızda ayrıntılı olarak işlemiştik. Burada sadece değinmekle yetiniyoruz. Bkz. C. Adalı, 'Devlet Tekelci Kapitalizminin Doğuşu ve Nesnel Temeli', *Sorun* BSD, Mayıs '89 ; Özellikle devletin ortalama kârın eğilimsel düşüş yasasının işleyişine müdahalesiyle ilgili çözümlemeler için Bkz. C. Adalı, 'Devlet Tekelci Kapitalizminin Ana Süreçleri', *Sorun* BSD, No: 11-12, Eylül 89, s. 56-60.
DTK kavramını ilk kez kullanan Lenin'in bu konudaki görüşleri için bkz: Lenin V. I., *Toplu Yapıtları,* İng Basım, *Cilt 13* s. 430 / Cilt 23 s. 267-269, / *Cilt 24* s. 240, 305-306, 403, / *Cilt 25* s. 362-363, / *Cilt 26* s.170, / *Cilt 41* s. 421.

ğerlendirme koşullarına göre, geçerli kâr oranına göre yatırılamayan ve böylece bir fazlalık teşkil eden bir sermaye fazlasının yaratıldığı anlamına gelir.

Aynı şekilde, aşırı meta üretimi de, toplumun ihtiyaçlarının üstünde bir üretim yapıldığı anlamına gelmez. Kapitalist üretim biçiminin topluma dayattığı koşullarda satılamayan bir meta fazlasının yaratıldığı anlamına gelir.

Böylece, kapitalist özel mülkiyet temelinde yükselen kapitalist üretim ilişkileri, üretken güçlerin gelişmesinin önüne dikilir. Kapitalizm yok olsa, giderek büyüyen üretim, bütün insanlığın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi, çalışma süresinin giderek kısalması, refahın giderek yayılması gibi olumlu sonuçlar yaratacaktır. Ama kapitalizm koşullarında ancak küçük mutluluğu ve büyük sefaleti yaratır.

Dönem dönem ortaya çıkan krizler, üretim ve sömürü koşullarını yeni baştan düzenleyerek kapitalist üretime, geçici bir süre için soluk alma fırsatı verir. Kapitalist çerçeve içinde sonuçlanan bir kriz, üretim ilişkileriyle üretken güçlerin gelişme düzeyi arasındaki çelişkiyi bir süre için **tersinden** çözer. İşlevi budur. Kapitalizmin vazgeçilmez ve gerekli bir organik bileşenidir. Krizsiz bir kapitalizmi hayal eden kişinin hayal gücü çok sınırlıdır, kapitalizmsiz, yani gerçekten krizsiz bir dünyayı hayal edemediğini gösterir. Sosyalizmde aşırı birikim gibi bir olgu varolamaz ve kriz düşünülemez. Çünkü sosyalizmde biriken sermaye değil sosyal artıktır. Sosyal artığın ortaya çıkış mantığı, toplumun ihtiyaçlarının giderek artan ölçüde karşılanmasıdır. Bu nedenle sosyal artığın "aşırı" büyümesi krizi değil, tam tersine, komünizmin maddi temellerinin güçlenmesini getirir.

Kriz aynı zamanda, kapitalist çerçevenin dışına çıkma ve sorunu kapitalist mantığın dışında çözme reel olasılığını da doğurur. Bu ise **düzünden** çözüm, yani işçi sınıfı devrimidir.

Kapitalizmin tarihsel olarak sınırlılığı, geçici bir üretim biçimi olması, üretken güçlerin gelişmesini sınırlamak zorunda olmasından kaynaklanır. Çünkü kapitalist üretim biçiminin amacı sınırlıdır: sermayeyi değerlendirmek, yani kâr etmek ve bu kârı yeniden sermayeye dönüştürmek, daha fazla kâr etmek, sermayeyi daha da büyütmek ve ilâhiri...

Bu kadar dar bir amaç uğruna bir sarmalın içinde dönüp durmak, tarihin komünizme yürüyüşünün sonsuza kadar sabır gösterebileceği bir durum değildir, geçici bir aykırılıktır. Bu aykırılık işçi sınıfının bilincine çıkacaktır.

Bu kadar dar bir amaç ile toplumsal ihtiyaçlar, kısmî ve kör bir biçimde üstüste düşer. Tesadüfen ve kısmen çakışır. Küçük bir kesimin bütün ihtiyaçları karşılanır. Büyük bir kesimin ihtiyaçlarının küçük bir bölümü karşılanır. Bütün kesimler için, akla hayale gelmeyecek ve kapitalizmin yokluğunda yoklukları asla hissedilemeyecek olan garip "ihtiyaçlar" icat edilir.

Bu kadar dar bir amaçtan sapmadan, toplumun bütününün tüm ve insana yakışan ihtiyaçlarını karşılamak mümkün değildir.

Bu toplumsal olmayan amaca ulaşmak için tek bir araç vardır: İşgücü sömürüsü. Bu araç, toplumsal nitelikli bir araçtır. Emeğin toplumsallaşması, kapitalist üretim biçiminin işgücüne bir anlamda dışarıdan dayattığı bir koşuldur. Üretim araçlarını, yani ölü emeği, kapitalist üretimin amacına en iyi biçimde hizmet edecek şekilde harekete geçirmek için, yaşayan emek toplumsallaşmalıdır. Bu ise ölü emeğin yaşayan emeği boyunduruğu altına alması, işçinin makinanın bir eklentisi haline gelmesi demektir. Kapitalist üretim sürecinde işçi, giderek kendi öz emeğinden uzaklaşır. Üretimi artıran her yeni gelişme bu boyunduruğu daha da sıkar. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için icat edilen ve salt bu amaçla üretime sokulması gereken makina, o makinayı çalıştıran emeği sömürten ve sermayenin esiri yapan bir araca dönüşür. Canlı emek ölü emeğin karşısında sürekli geriler, üretken güçlerin gelişmesindeki merkezi rolünü kaybeder. Oysa sermayenin değerlendirilmesi tamamen, sömürebildiği canlı emeğin büyüklüğüne bağlıdır. Emek sömürüsünün bir sınırı vardır, kapitalizm ilerledikçe büyür ama sonsuza kadar büyüyemez. Halbuki o emeğin yarattığı üretim araçları, üretimin bazını sonsuza kadar büyütebilir. Çünkü insanın doğaya hükmetmesinin bir sınırı yoktur. Üretim araçlarını geliştirmesinin bir sınırı yoktur.

Sermayenin tarihsel hareketi içinde ölü emeğin sınırsız büyümesiyle, bu ölü emeğin tek yaratıcısının, yani canlı emek sömürüsünün nihai sınırlılığı, kapitalizmin üretken güçleri geliştirme kapasitesine tarihsel bir sınır koyar. İşte bu nedenle kapitalizm

sonludur. Yaşanan her kriz, kapitalizmin sonuna ışık tutar. Nasıl geçirdiği kalp krizleri bir hastaya, bu dünyanın fani bir dünya olduğu gerçeğini hatırlatırsa, yaşadığı krizler de kapitalizme sonluluğunu, bir gün gelip yok olacağını hatırlatır. O günün gelmesi ise yalnızca ve yalnızca işçi sınıfının politik savaşına bağlıdır.

Kapitalizmin hâlâ yaşıyabiliyor olması, nesnel ve tarihsel bir eksikliği değil, mezar kazıcılarının niyet eksikliğini gösteriyor. Geçicidir.

EK 1: Ortalama Kâr Oranı

★ ★ ★

Değerin üretim fiyatına ve üretim fiyatının pazar fiyatına dönüşmesi konusunun teorik ve matematiksel detaylarına girmeden, ortalama kâr oranı konusuna kısaca bakalım.

Üretim fiyatı, üretimde harcanan toplam sermayeyle ortalama kârın toplamıdır. Üretimde harcanan toplam sermaye, sabit sermayeyle (C), değişken sermayenin (V), yani işgücüne ödenen sermayenin toplamıdır:

Üretim fiyatı = C + V + Ortalama kâr

Metaların pazar fiyatları, üretim fiyatlarının civarında dolaşır. Üretim fiyatlarına hep yaklaşır, ama hiç üst üste düşmez. Pazar fiyatlarının hareketi bir sarkaç hareketiyse, sarkacın durduğu andaki konumu da üretim fiyatıdır. Ama sarkaç hiç durmadığı için, üretim fiyatıyla pazar fiyatı arasında hep bir sapma vardır. Bu sapmanın kaynağı, sermayeler arasındaki rekabettir.

Üretim fiyatlarıyla değerler arasında bir farklılığın ortaya çıkması, değer yasasının işleyişine *aykırı* bir durum değildir. Çünkü sonunda, üretilen tüm metaların üretim fiyatları toplamı, tüm değerlerin toplamına eşittir. Üretim fiyatları, işçi sınıfının bütünü tarafından yaratılan toplam artı-değerin, kapitalistler arasında, sermayelerine göre bölüşülmesinde bir aracı işlevi görür. Aynı büyüklükte sermayeler, yatırıldıkları sektör ne olursa olsun, aynı oranda kâr getirirler. İşte bu orana, **ortalama kâr oranı** denir.

Sayısal olarak ele alındığında, ortalama kâr oranı, tüm işçi sınıfının bütün sektörlerde yarattığı toplam artı-değerin bütün sektörlere yatırılan toplam sermayeye oranıdır. Ancak bu oran statik değildir, her an oluşum halindedir, sermayeler arası rekabetin bir anına tekabül eden anlık bir veridir. Kapitalist rekabetin temelinde, sektörlerin (aynı mantıkla bir sektördeki işletmelerin) kâr oranlarının farklı olması yatar. Eşitsiz gelişme yüzünden, her sektörde (ya da bir

sektördeki işletmelerde) sermayenin organik bileşimi, dolayısıyla da kâr oranı farklı farklıdır. Varolan ortalama teknik koşullardan daha ileri teknik koşullarda üretim yaptıran bir sektör (ya da sektörün bir kapitalisti), ortalama kârın üstünde bir kâr sağlar. Bu sektör (ya da kapitalist), üstün üretim koşullarından dolayı, toplam artı-değer kütlesinin kapitalistler arasında bölüşülmesinde, "hakkı" olandan daha fazla bir artı-değere, yani kendi işçilerini sömürerek elde ettiği artı-değerden daha fazla bir artı-değere el koyar. Ortalama teknik düzeyin altında kalan üretim koşullarında üretim yapan bir sektör (ya da kapitalist) için ise tersi durum söz konusudur.

Rekabet, üretimin teknik koşullarındaki gelişmeyi genelleştirir. Teknik koşullardaki gelişmenin yaygınlaşma ve genelleşme eğilimi, bu farklılıkların ortadan kalkma eğilimini doğurur. Rekabet, sektörler arasındaki kâr oranı farklılıklarını giderici ve giderdiği anda yeniden doğurucu yönde işler.

Kapitalistin tek amacı vardır: Kendi sermayesine en yüksek kâr oranını sağlamak. Sermaye, bu oranı verecek sektöre gider ve o sektördeki arz-talep ilişkisini değiştirir. Sermayenin ve bunu izleyen emeğin sektörler arası akışkanlığı sayesinde, kâr oranları *bir eğilim olarak* eşitlenir. Genel ve ortalama bir kâr oranı doğar. Bu yasaya **'sektörlerarası kâr oranlarının eğilimsel eşitlenme yasası'** denir. Kâr oranlarında bu eşitlenme eğilimi olmadan, kapitalist üretimin normal işleyişi nesnel olarak imkânsızdır. Böylece bir kapitalist, salt kendi işyerindeki işçilerin sömürü oranını artırmakla yetinemez, işçi sınıfının bütününün genel sömürü oranının artırılmasında da nesnel çıkarı vardır. Çünkü, son tahlilde, kendi işyerinde el koyduğu artı-değer, işçi sınıfının bütününün yarattığı toplam artı-değer kütlesinden kendisine düşen paydır. Sonuçta kapitalist sınıf bir bütün olarak işçi sınıfını sömürür. Bu nedenle politik düzeyde de, sermaye bir bütün olarak emeğe karşıdır. Burjuvazinin "az kötüsü", "çok kötüsü" olmaz. İşçi sınıfının sendikal ve siyasal birliği böyle bir nesnel temele oturur.

Tekelci kapitalizmde de sektörler arası kâr oranları eşitlenme eğilimindedir. Ancak, çok önemli ve yeni bir durum ortaya çıkar: Sermaye sektörden sektöre, eskisi gibi dilediğince akamaz. Bu akışa tekeller müdahale eder. Bu müdahale, üstten alta müdahale gibidir,

adeta bir "üstyapı" müdahalesidir. Tekeller, kendi sektörlerine girecek sermayenin önüne engeller dikerler. Tekelin boyutları ve konumu buna olanak verir. Büyük sermaye birikimlerinden ötürü, en ileri teknik koşullarda üretim yaparlar. Buna gücü yetmeyen sermayeler, barajı aşamaz, tekelleşmiş sektöre giremez. Teknik ilerlemeler sayesinde maliyetler devamlı düşer, ama tekeller bu düşüşün pazar fiyatlarına yansımasını sürekli yavaşlatırlar. Tümünü de yansıtmazlar. Böylece **'tekelci aşırı kâr'** ortaya çıkar. Üretim fiyatına, yani **'Sabit sermaye + Değişken sermaye + Ortalama kâr'** toplamına, bir de **'tekelci aşırı kâr'** eklenmiş olur.

Tekelci aşırı kâr, tekelin konumunun ürettiği bir "rant" gibidir. Aşırı kârını koruduğu ölçüde sermayesini büyütür, rakiplerine direnebilir, üretimini çeşitlendirebilir ya da yeni pazarlara açılabilir. Tekelci kârı koruma güdüsü, sermaye akışını yavaşlatır ama, rekabet için gerekli ölçekleri sürekli büyütür. Tekellerin, büyük sermaye gerektiren üretim teknolojilerine sahip olmalarının yanı sıra başka avantajları da vardır. Bunlar da sermaye akışını engeller. Bir sektördeki tekeller, tekelci fiyatlar üzerinde anlaşarak kartel oluştururlar. Öte yandan pazara meta girişini sınırlarlar. Gerekirse üretimi düşürürler, hatta fazla metayı imha ederler. İç pazarları devlete koruturlar. Gümrük duvarları, kotalar, fiyat kontrolleri, vergi politikası, sübvansiyonlar, kamu alımları, ordu alımlarında yüksek fiyatlar vb. gibi çeşitli mekanizmaları devreye sokarlar. Ancak bu engellemeler de geçicidir. Tekelci fiyat sabit kalamaz, çünkü üretimin teknik koşulları durmadan değişir.

Devlet Tekelci Kapitalizminde, devlet, tekelci konumların korunması ve pekişmesinde rol alır, sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi sürecine müdahale eder. Devlet, sermayenin organik bileşiminin yüksek olduğu, bu yüzden de ancak tekellerin yatırım yapabileceği sektörlere sermaye akışını sağlar. Kapılar, belli ve yüksek bir birikime ulaşmış sermayelere açılır. Diğerleri yok olur ya da birleşmeye zorlanır. Devlet, sermaye dolaşımını, aşırı tekelci kârı koruyacak şekilde düzenler. Tek tek hangi tekelci sermayenin ne ölçüde korunacağı, tekeller arası güç ilişkisine bağlıdır. Sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi sürecine müdahalede devletin elinde güçlü araçlar vardır. Bunların başında planlama, bütçe politikası, vergi sistemi, ekonomi politikası, para politikası, kamu ihaleleri, yatırım teş-

vikleri, yatırım ve işletme finansman kaynaklarının dağıtımı, tekel dışı üretimi tekeller lehine örgütleyecek politikalar gelir.

Devletin sektörler arası kâr oranlarının eğilimsel eşitlenme yasasının işleyişine müdahalesi, ortalama kâr oranının eğilimsel düşüş yasasının işleyişine müdahalesiyle iç içe geçmiş bir müdahaledir. Bu iki süreç ve bir de devletin tekellerle kaynaşması süreci, DTK'nin bugünkü üç ana sürecidir.

EK 2: Ortalama Kâr Oranının Eğilimsel Düşüş Yasası

★ ★ ★

Kâr oranı deyince ortalama kâr oranını, yani üretilen toplam artı-değerin, bu artı-değeri elde etmede kullanılan toplam sermayeye oranını anlıyoruz. Aşağıdaki formülde **p** kâr oranı, **s** artı-değer, **C** sabit sermaye, **V** değişken sermayedir:

$$p = s / (C+V)$$

Formülün sağ tarafındaki kesrin pay ve paydasını **V**'ye bölelim. Kesrin değeri değişmez:

$$p = (s/V) / [(C+V) / V]$$
$$p = (s/V) / [(C/V) + (V/V)]$$
$$p = (s/V) / [(C/V + 1)]$$

Bu formülde **s/V**, değişken sermaye **(V)** ile üretilen artı-değer **(s)** arasındaki orandır, yani artı-değer oranıdır, yani sömürü oranıdır. Buna **e** diyelim. C'nin sabit sermaye olduğunu hatırlatalım ve sömürü oranını **(e)** yukarıdaki son formüle yerleştirelim:

$$e = s/V$$
$$p = e / [(C/V + 1)]$$

Üretken güçler geliştikçe ölü emek sürekli olarak canlı emeğin yerine geçer. Yani **C** büyür, **V** küçülür. Bildiğimiz gibi **C/V** oranı, sermayenin organik bileşimidir. Sürekli büyüme eğilimindedir. Teknik ilerlemeler sürekli C'yi büyüttükçe **C/V** oranı sürekli büyür. Yani son kesrin paydası sürekli büyür. Artı-değer oranının, yani sömürü oranının, yani **e**'nin sabit kaldığını varsayalım. Sabit bir değerin **(e)**, sürekli büyüyen bir değere bölünmesi **(C/V)**, sürekli küçülen değerler verir. Yani kâr oranı **p** sürekli düşer. İşte Marx buna, *'Kâr oranının eğilimsel düşüş yasası'* diyor.

Teknik ilerlemeler sayesinde, aynı sürede ve eşit değerde daha çok meta üretilir. Ancak pazar sonsuza dek büyüyemez ve işçi sınıfının tüketimin bir sınırı vardır. Bu durumda üretimin bir kısmı-

na alıcı bulunamaz ve bu süreç ilerledikçe satışlar düşer, yani kârın gerçekleşmesi yavaşlar. Yatırılan sermayenin giderek daha küçük bir bölümü değerlendirilebilir. Böylece sürekli olarak bir meta fazlası, ardından da buna bağlı olarak bir sermaye fazlası ortaya çıkar. *Aşırı birikim, kapitalizmin doğal bir süreci olarak kendini gösterir.* Burada, aşırı birikim derken, yatırıldığında o an için geçerli kâr oranında kâr getiremeyen sermaye anlaşılmalıdır. Ortalama kârın düşüşünü aşırı birikim izlemiş olur. Öte yandan işgücüne olan talep de aynı süreçte düşer ve işsizlik artar.

Bu aşırı birikim olgusunu basitleştirilmiş bir örnekle açıklayalım. Örnekteki tekil sermayenin yerine sermayenin bütününü düşünebilirsiniz. Diyelim bir kapitalistin elinde 200 birim para var. Bunun yarısıyla makina ve hammadde alıyor. Yani C'yi, sabit sermayeyi oluşturuyor. Yarısıyla da işgücü satın alıyor, değişken sermayeyi, yani V'yi işçilere ücret olarak ödüyor. Artı-değer oranının, yani sömürü oranının %100 olduğunu varsayalım. Yani işçi günün yarısında kendine çalışıyor ve buna karşılık ücretini alıyor. Günün öbür yarısında bedavadan patrona çalışıyor, yarattığı değere patron el koyuyor. Bu durumda 100 birimlik değişken sermaye 100 birimlik artı-değer yaratmış oluyor.

Yukarıdaki $\mathbf{p = s / (C+V)}$ formülündeki kâr oranı **(p)**:

$\mathbf{p = 100 / (100 + 100)}$
$\mathbf{p = 100/200}$
$\mathbf{p = \%50}$ olur.

Sermayenin organik bileşimi, $\mathbf{C/V = 100/100 = 1}$ olur.

Üretim araçları geliştikçe, üretim daha ileri teknik koşullarda yapılır. Şimdi bu kapitalistin sabit sermayesini artırdığını, teknik yönden daha üstün bir takım makinalar aldığını varsayalım. Yeni yaptığı sabit yatırım 60 birimlik olsun. Bu gelişmiş makinalar sayesinde hem işçi sayısını azaltabilmiş hem de kalanlardan sömürdüğü göreli artı-değeri artırabilmiş olsun. Diyelim işçilerin %10'unu işten attı, böylece değişken sermayesini de %10 azaltmış oldu. Kalanların işgücünü satın almak için eski ücreti ödedi, yani onlara 90 birimlik bir ücret vermiş oldu. Değişken sermaye böylece 90 birim oldu. Varsayalım ki yeni makinalar sayesinde artı-değeri de 120 birime çıkardı.

Yukarıdaki **p = s / (C+V)** formülündeki yeni kâr oranı **(p)** bu kez:

p = 120/ (160 + 90)
p = 120/ 250
p = % 48 olur.

Sermayenin organik bileşimi, **C/V = 160/90 = 1,78** olur.

Sermayenin organik bileşimi yükseldi. Ortalama kâr oranı ise %50'den %48'e düştü. Yeni devreye sokulan ek sermaye üretim tekniğini geliştirdiği halde, işçi sayısını azalttığı, göreli sömürü oranını ve dolayısıyla el konan artı-değer kütlesini artırdığı halde ortalama kârı düşürdü. İşte aşırı birikim, bu ek sermayedir. O günün geçerli kâr oranında bir kâr getirecek şekilde yatırılamıyan, fazla birikim olarak atıl kalan sermayedir. Yatırılırsa kâr oranını düşürüyor. Üstelik üstüne eklendiği sermayenin bir bütün olarak kâr oranını da düşürüyor.

Bu düşüşe en kestirme çözüm işgücünü daha ucuza satın almaktı. Kapitalistin bunu yapıp yapamaması ayrı bir soru. Ücret olarak 90 değil de 80 birim ödese kâr oranı yine %50'ye yükselirdi:

p = 120/ (160 + 80)
p = 120/ 240
p = %50

Kâr oranının düşüşüne bireysel kapitalist bireysel olarak tepki gösterir. Sorunu **s**'yi, yani artı-değeri büyütmektir. Üretimde yeni bir teknik ilerlemeyi kullanarak daha üstün bir üretkenlik elde etmek, böylece rekabette öne fırlayarak bir süre için ortalama kâr oranının üstünde bir oranda kâr etmek, teknik yeniliğin adeta "rantını" kapmak ister. Aşırı yatırıma gider. Teknik ilerlemenin genelleşmesiyle birlikte aranan etki kaybolur, ama bu esnada sermaye aşırı büyümüş olur. Yani tesisler, makinalar, hammaddeler, stoklar yığılır.

Kapitalizmi bir bütün olarak ele alalım. Kapitalizm, kâr oranının düşüşüne karşı çeşitli yollarla direnir. Aşağıdaki

p = s / (C+V)

formülündeki **C+V** toplamı, **s**'den daha hızlı büyürse, kâr oranı **p** düşer. Öte yandan üretkenlik arttıkça, kapitalizm giderek daha büyük

bir göreli artı-değere el koyar. Teknik o denli ilerleyebilir ve üretkenlik o derece artabilir ki, artı-değer oranı gerçekten de toplam sermayeden daha hızlı büyüyebilir. Yani yukarıdaki kesirde, **s**, **C+V**'den daha hızlı büyür. Bu durumda **kâr** oranının, yani **p**'nin düşüşü yavaşlar, hatta bir süre için tekrar yükselmeye başlar. *Düşüşü doğuran neden, yani teknik ilerleme, aynı zamanda karşıtını da yaratır.* Bu yüzden, ortalama kâr oranının düşüşü sadece bir eğilimdir.

Kapitalizm, özellikle ileri ülkelerde, teknik yenilikler sayesinde, göreli artı-değer oranını artırarak kâr oranlarının düşüşüne karşı koyar. İşçi başına daha az sürede daha çok ürettirir. Öte yandan, artan emek üretkenliği işgücü talebini düşürdüğü için, işsizler ordusu büyür. İşsizlik, işgücü değerine saldırıda burjuvazinin kozu olur. Geri ülkelerde faşizmle, sopayla mutlak artı-değeri artırır. Çalışma süresini uzatır, ya da aynı süre için daha az reel ücret ödeyerek işgücünün değerini hep daha fazla düşürmek ister. İşçi haklarına ve sınıf örgütlerine saldırılar ve devlet şiddeti böyle bir nesnel temele oturur. Bu nesnel temel işçi sınıfını devrim yapmaya mahkum eder.

Üretkenliğin artması var olan *sermayenin değersizleştirilmesi* anlamına da gelir. Artan üretkenlik, ya sabit sermayenin unsurlarının ya da işgücü hesabına giren metaların maliyetlerini düşürür. Birincisinde sermayenin organik bileşimi düşmüş olur, yani kâr oranı yeniden yükselir. İkincisinde de işgücünün değeri düşmüş olur, kâr oranı yine yükselir. Böylece kâr oranını düşüren etken yine, aynı zamanda, *karşı etkiyi* de doğurmuş olur. Ama göreli artı-değer arttıkça sermayenin organik bileşimi de artacağından, bu karşı etkinin bir sınırı vardır. Sabit sermayenin değersizleştirilmesinin de sınırları vardır. Çünkü bu değersizleştirme, ancak yeni ve ileri üretim araçlarının, yani maliyetleri düşüren araçların, yani eskiye göre daha fazla ölü emek içeren araçların devreye girmesiyle mümkündür ki, bu da yine sermayenin organik bileşimini yükseltir. Yine kâr oranını düşürür. **Yatırılan sermayeden mümkün olan en yüksek kâr oranını elde etmek gerekliliği ile, toplam sermayenin kârlılığını artırmak için giderek büyüyen bir bölümünü değersizleştirmek gereği arasında bir çelişki doğar.** Bu çelişki nedeniyle, bir yandan düşük kapasiteyle çalışan büyük üretim birimleri, öte yandan kullanıma girdikten kısa bir süre sonra rantabilitesini kaybeden üretim birimleri ve yeni yatırımlar aynı anda ortaya çıkar.

Kâr oranının düşüşünü yavaşlatan başka etkenler de vardır. Bunların başında sermaye ihracı gelir. Dışa giden sermaye daha yüksek bir kâr oranıyla yatırıldığından, sermayeyi ihraç eden ülkedeki kâr oranını yükseltir. Ayrıca işgücü değerinin hesabına giren metaların geri ülkelerden ucuza satın alınması, o ülkedeki değişken sermayenin, hammaddenin ucuza alınması sabit sermayenin değerini düşürür. Her iki durumda da kâr oranı yine yükselir. Bu nedenle dış ticaretteki eşitsiz değişim, metropoldeki kâr oranının yükseltilmesiyle de ilişkilidir. Emperyalist ülkelerin verdikleri borçlar da sermayeyi değersizleştirmenin bir yoludur. Metropollerdeki kâr oranını yükseltir. Bu borçları verirken hepsini geri alamayacaklarını çok iyi bilirler. Ama aşırı birikmiş sermayenin gideceği, uzaydan başka bir yer de yoktur. Ödenemeyen borç, yeniden borçlanabilmesi açısından, borçlu ülkeyi çok daha fazla ilgilendirir.[18]

18) "Üçüncü dünyanın borç krizi" büyük ölçüde yapay, burjuva ekonomistlerinin kafasında varolan bir krizdir. Borçluların taksit ödemeleri durursa dünya ekonomisinin yıkılacağını sanıyorlardı. Bundan birkaç yıl önce Meksika ve Brezilya borç ödemelerini durdurduğunda, yıkılacağını sandıkları dünya yıkılmadı. Yaprak bile kımıldamadı.

Bu arada konumuzun dışında kalınakla birlikte yeri gelmişken bir noktaya değinelim. Devrimden sonra Türkiye'nin dış borçları ne olacak? sorusuyla sık sık karşılaşıyoruz. Türkiye kapitalist dünyadan yeniden borçlanma yoluna gitmek ihtiyacını duymadığı sürece, bu sorunun yanıtı açık. Ödenmeyecektir. Bu borçları emperyalizm, Türkiye burjuvazisine vermiştir. Ama "Burjuvaziye verdi, gitsin burjuvaziden alsın" gibi bir sav, dünyada bugünkü güçler dengesinde pek sempatizan bulamaz. Üstelik emperyalizm, Türkiye devrimine müdahale etmek için bu borçlardan iyi bir "legal" örtü de bulamaz. Türkiye'nin yurtdışı mal varlığına, hareket halindeki mallarına ve döviz sermayesine "silahlı haciz" koymak isteyecektir. Bu eylemini yenik Türkiye burjuvazisi de destekleyecektir. Bu durumda izlenecek yol, dünya işçi sınıfının dayanışmasının yanı sıra, aynı borçlar yüzünden ekonomik gelişmesi duran yüzlerce "Üçüncü Dünya" ülkesinin ve genelde en geniş anti-emperyalist kamuoyunun desteğini kazanmaktır. Bu borçlardan canı yananlar, hatta metropol burjuvazilerine akıl hocalığı yapanlar içinde bu borçlandırmaya baştan karşı çıkanlar, bu borçların son derece kötü niyetli bir alacaklıyla iyi niyetli ama çaresiz bir borçlu arasında bir akit olduğunu biliyorlar. Nasıl olsa hiçbir ülkenin bu borçları istese de hiçbir zaman ödeyemeyeceğini, emperyalistler dahil herkes görüyor. Emperyalizmin borçlar bahanesiyle Türkiye devrimine yüklenmesi taktiğindeki zayıf nokta da bu. Bu zayıf noktadan yararlanmak şart. Asla "Hiçbir şartlar altında ve hiçbir zaman ödemeyeceğiz" demiyeceğiz. "Alacaklarını yakalım, emperyalizme ders

Bir an gelir, kâr oranının düşüşüne karşı koyan etkenler tükenir. Örneğin sömürü sınırına dayanır. Aşırı birikim büyük boyutlar alır. Bu durumdan kriz doğar. Kriz, son aşamada, kâr oranının düşüş eğiliminin, bu eğilime karşı koyan etkenleri galebe çaldığını gösterir. Kriz sermayenin bir bölümünün *yok olmasını* getirir. Kâr oranının ivme kazanarak yükselebilmesi için gerekli koşulları yaratır.

Kâr oranının eğilimsel düşüş yasası ve peryodik krizler, kapitalist üretim biçimini tarihsel planda geçici olduğunun en çarpıcı kanıtıdır. Kapitalist üretimin amacı, sermayeyi en iyi şekilde değerlendirmektir. Yani en yüksek kâr oranını elde etmektir. Bu **amaca** ulaşmak için kullanılması **gerekli yöntemler**, en başta toplumsal üretkenliğin kayıtsız-şartsız-sınırsız bir şekilde geliştirilmesini öngörür. Ama bu **yöntemler** kâr oranının düşüşünü getirir ve **amaçla** ciddi bir çelişkiye girer. Bu çelişki, üretken güçlerin gelişme düzeyiyle üretim ilişkisi arasındaki çelişkinin bir başka ifade şeklidir.

Böylece, **kapitalist üretimin önündeki gerçek engel, kapitalin kendisidir.** Bu engel, bir süre geçici olarak, kâr oranının düşüşüne karşı işleyen süreçler tarafından aşılır. Bunlar tükenince kriz, o da yetmezse, maddi değerlerin topyekûn imhası, savaş gelir. Krizden sonra, biraz uzaklaşmış olan bu aynı engele doğru, yeni ve kör bir yarış daha başlar.

---

olsun", gibilerden "keskin" devrimcilik yapmayacağız. "Bir gün mutlaka ödeyeceğiz" diyerek niyet eksikliğiyle suçlanma olasılığını yok edip, "Allah bize biz sana" mantığı içinde nesnel koşullara gönüllü olarak "teslim" olup, hatta gerekirse ödeme planları falan önerip, fiiliyatta asla ve asla ödemeyeceğiz.

BÖLÜM IV

YAŞANAN KRİZİN AMPİRİK DÜZEYDE ANALİZİ

Dünya ekonomisi uzun bir süredir genel bir gerileme içindeydi. Gerileme sözcüğü krizin şiddetini ölçüyor, tam derinleşmediğini vurguluyor. **Bugün dünya kapitalist ekonomisi bir kriz içindedir.** Kapitalizmin bir düğümü de budur.

Bu bölümde dünya kapitalist ekonomisinin içinde bulunduğu somut durumu çözümlemeye çalışacağız.

Kapitalist kriz, ortalama kâr oranlarında **efektif** düşüş ve **somut** pazar daralmasında ve bu iki olgunun diğer ampirik yansımalarında gözlenebilir. Bütün bu ekonomik gözlemlerin kabaca özetlendiği temel veri ise, kapitalist ekonomilerin büyüme hızlarıdır. Bu hızların niceliğine göre, dünya ekonomisinin ilerlediği ya da gerilediği saptanır.

Dünya ekonomisi bir bütün olarak gerilemekle birlikte, şimdilik bütün emperyalist ülkeler aynı ölçüde gerilemiyor. ABD ve İngiltere ekonomilerinin resesyona (ekonomik gerilemeye) gireli çok oldu. Japonya ve Almanya şimdilik ortalamanın üstünde bir hızla büyümeye devam ediyor. Ortadoğu krizini derinleştirip savaşa dönüştüren ve savaşın başını çeken iki emperyalist ülke, ABD ve İngiltere, aynı zamanda bu dünya ekonomik krizini en ağır şekilde yaşayan ülkelerdi.

IV.1. Krizin Üretim Sürecinden Görünüşü

İlk rapor, Fransa Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın, uluslararası konjonktür üzerine hazırlanmış Mart 1990 tarihli resmi raporu.

Yani Ortadoğu krizi öncesine ait. Kanımızca, aradan geçen sürede bu rapor önemini korudu, çünkü öngördüğü ekonomik eğilimlerin belirleyici olanları daha sonra ortaya çıkan verilerle ve başka raporlarla doğrulandı. Raporda şu iki tablo yer alıyor:

Tablo 1. Öndegelen Endüstriyel Ülkelerde Üretim Hacminde Artış (%)

	1987	**1988**	**1989**	**1990 (tahmin)**
ABD	3,7	4,4	2,9	1,8
İngiltere	4,8	4,0	2,6	1,3
Batı Almanya	1,7	3,6	4,1	3,7
Japonya	4,4	5,8	4,9	4,7
İtalya	3,0	3,9	3,3	3,1

Kaynak: Direction de La Prévision du Ministère de l'Economie et des Finances, 'Note de Conjoncture Internationale', Mart 1990.

Görüldüğü gibi 1988'den sonra Batı Almanya hariç hepsinde, 1989'dan sonra Batı Almanya'da da büyüme yavaşlıyor. Ama Batı Almanya, Japonya ve İtalya'daki yavaşlama, ABD ve İngiltere'deki kadar önemli değil. Benzeri bir eğilim, özel sermaye artışlarında da görülüyor:

Tablo 2. Öndegelen Endüstriyel Ülkelerde Özel Sermaye Yatırımlarında Artış (%)

	1987	**1988**	**1989**	**1990 (tahmin)**
ABD	3,9	8,4	3,5	1,8
İngiltere	14,2	20,1	9,0	2,0
Batı Almanya	4,0	7,4	9,9	7,5
Japonya	7,9	16,0	17,9	12,3
İtalya	14,1	6,0	6,2	5,2

Kaynak: Direction de La Prévision du Ministère de l'Economie et des Finances, 'Note *de Conjoncture Internationale*', Mart 1990.

1988'den sonraki iki yılda, ABD ve İngiltere'de dramatik düşüşler var. Batı Almanya ve Japonya'da ise1989'da artış sürüyor, 1990'da, ABD ve İngiltere'ye oranla daha küçük düşüşler var.

Rapor şu sonuç ve öngörüleri içeriyor:

1. ABD ve İngiltere için büyüme konjonktürü sona ermiştir. Başta Batı Almanya olmak üzere, İngiltere hariç Avrupa'nın ve Japonya'nın yeni bir büyüme dönemine girme olasılığı vardır.

2. Yeni dönemde ABD düşük bir hızda büyüyecektir. Bu düşük hızın durgunluğa ve resesyona (ekonomik gerilemeye) dönüşmemesi, ABD yönetiminin 1990'daki *birincil* hedefidir (abç). ABD ekonomisinin 1991'de bile düzelmesi çok küçük bir olasılıktır.

3. Diğer bütün endüstriyel ülkeler, ABD ve İngiliz ekonomilerindeki yavaşlamanın etkilerini kendi dış pazarlarında hissedeceklerdir.

4. Enflasyonist baskılar dünya çapında devam edecektir, ama kısa dönemde enflasyonda tırmanış beklenmemektedir.[19]

5. Ücretler üzerinde sürdürülen baskılardan dolayı hükümetler, faiz hadlerini düşüremeyeceklerdir. Yüksek faiz hadleri ekonomik faaliyeti frenleyecek ve yatırım maliyetlerini yükseltecektir.

6. Sonuçta, ekonomik faaliyet, Avrupa'da da biraz yavaşlayacaktır. 1989'daki %3,7'lik büyüme hızı, 1990'da %3,1'e düşecektir.

7. Dünya ticaret hacminde büyüme yavaşlıyacaktır. Ticaretin 1989'daki %8,8'lik büyüme hızı, 1990'da %7 olacaktır.

8. Dünya ekonomisi evrimini *iki ayrı hızda* sürdürecektir (abç). ABD ve İngiltere için düşük bir hız, Batı Almanya/diğer Avrupa ülkeleri/Japonya için daha yüksek bir hız.

Yukarıdaki iki tabloyu ve raporun sonuç ve öngörülerini birlikte ele alırsak şunu söyleyebiliriz: Özellikle ABD ve İngiltere'de, hem atıl

19) Dünyada enflasyon iki ayrı hızda seyrediyor: Almanya ve Japonya'da kontrol altına alınırken ABD'de göreceli olarak yüksek bir düzeyde kalıyor. Doların zayıflaması da ABD ekonomisinde enflasyonist baskıların sürmesine neden oluyor.

bir kapasite ortaya çıkıyor, hem de dünyada bugün geçerli aşırı tekelci kâr oranlarında kâr getiremeyen bir sermaye fazlası birikiyor.[20] Yani ortalama kâr oranları reel olarak düşüyor. Öte yandan Japonya, Batı Almanya ve İtalya'da aynı durum, aynı ölçüde söz konusu değil. Hattâ, bir olasılıkla yeni bir büyüme dönemine giriyorlar. Bu iki eğilimden hangisi güçlüdür? Rapora göre, bir bütün olarak dünyada ekonomik faaliyet (yatırım, üretim) ve ticaret hacminde büyüme yavaşlayacak. Global eğilime göre, yatırımların kârlılığı bir bütün olarak düşüyor. Yani sermaye, aranan aşırı tekelci kâr oranını getirecek şekilde yatırılamıyor. Bu eğilimin ne ölçüde kalıcılaştığı sorusu ise şimdilik yanıtsız kalıyor.

Bizce raporun can alıcı noktası, dünya ekonomisinin gelişiminde, iki ayrı hızın, yani iki ayrı eğilimin varlığına işaret ediyor olmasıdır. İki eğilimin de yönü gerilemeyi gösteriyor. Dünya kapitalist ekonomisi ya yavaş gerileyecek, ya da hızlı gerileyecek. Bu iki ayrı eğilimin inatçı bir şekilde varlığını sürdürmesi, emperyalistler arası çelişkileri azdırmaktadır. Rapora göre yavaş gerileyenler, bu eğilimi durdurup tersine *çevirebilirler,* başta Batı Almanya olmak üzere, Avrupa'nın (İngiltere hariç) ve Japonya'nın yeni bir büyüme dönemine girme *olasılığı* vardır. Raporu izleyen bir yılı aşkın süre içinde bu olasılık gerçekleşmedi.

Gelelim 1990 yılının önemli verilerine ve 1991-1992 tahminlerine.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (EİKÖ) yayınladığı, dünya ekonomisiyle ve yakın perspektiflerle ilgili yıllık ana raporda önemli veriler var.[21] Rapor, Ortadoğu krizi sırasında ama

20) Dünyadaki para sermayenin salt spekülasyon işlevi gören kısmının aşırı bir biçimde büyüdüğünü de unutmayalım.

21) 'Perspectives Economiques de l'OCDE', Aralık 1990. (EİKÖ Yıllık rapor) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (EİKÖ) (OECD-Organisation for Economic Cooperation and Development), dünya kapitalist sisteminin, yani kapitalizmin uluslararası üstyapısının önemli örgütlerinden biridir. Başta, 1948 yılında, ABD'nin Avrupalı kapitalist ülkelere yaptığı yardımın, yani Marshall Planı'nın idaresi ve koordinasyonu için 'Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC-Organisation for European Economic Cooperation) adı altında kuruldu. Bu örgüt 1961'de ABD ve Kanada'nın katılımıyla nitelik ve isim değiştirdi. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nün başlıca amaçları: Büyük emperyalist ülkelerle Avrupalı küçük emperyalist ülkeler ve emper-

savaştan önce, Aralık 1990'de yayınlanıyor. Tahminleri şu iki önemli varsayıma dayanıyor:

1. Petrolün fiyatı 1990'ın ikinci yarısındaki değerinde, yani varil başına 27 dolarda kalacaktır. (Ki şu anda, Temmuz 1991'de petrolün 22 dolarda kalması, tahminleri biraz daha iyimserleştiriyor -y.n.)

2. Petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık ve borsalardaki panik havasına rağmen, özel sektör genel olarak bir güvensizliğe sürüklenmeyecektir. Yani yatırımlarda büyük bir düşüş olmayacaktır. (Ki olmadı -y.n.)

Bu varsayımların geçerli olduğu bir durumda, petrol fiyatlarındaki artışlar yüzünden ortaya çıkacak zorlukların geçici olduğuna inanılıyor. Yani kapitalist dünya petrol şokunu absorbe edebiliyor, emebiliyor.

Önce, kapitalist dünyanın önde gelen ülkelerinin büyüme hızlarıyla ilgili aşağıdaki tabloyu ele alalım (Tablo 3). Son yılların verilerini ve önümüzdeki bir iki yılın tahmini verilerini içeriyor. Büyüme hızları, bazı ülkeler için GSMH'da (Gayrisafi Milli Hâsıla), diğerleri için GSYİH'da (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) yıllık yüzde artışlar olarak veriliyor. Bu teknik farklılık konumuz açısından hiç önemli değil, gerileme eğilimini saklamıyor. Rakamlar, doların 1987 değeri cinsin-

---

yalistleşmeye çalışan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri yönlendirmek; üye ülkelerin ekonomilerini geliştiren, dolayısıyla kapitalist dünya ekonomisinin gelişmesine katkı yapan politikaları ve dünya ticaretini genişletici politikaları desteklemek; azgelişmiş kapitalist ülkeleri yörüngesine çekmek. Aynı yıldan itibaren, Yugoslavya da OECD'nin bazı faaliyetlerine katılmaya başladı. 1964'te Japonya, 1969'da Finlandiya, 1971'de Avustralya, 1973'te Yeni Zelanda örgüte üye oldu. Üye bileşimi, bu "klübe" öyle kolay kolay herkesin üye olamadığını, belli bir gelişme düzeyine ulaşmış olma gerekliliğini gösteriyor: Yedi büyükler (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Kanada), Avustralya, Yeni Zelanda, İskandinavya ülkeleri, Benelüks ülkeleri, İsviçre, Avusturya, İspanya, Portekiz, İrlanda, İzlanda, Yunanistan ve Türkiye. Tabii Türkiye'nin 1961'deki ekonomik gücü itibarıyla, kesinlikle kurucu üye olamaması lâzımdı. Genelde de, ekonomik göstergeleri itibariyle, son yılların büyüme hızları hariç, hep en sonda gelir. Ama, jeopolitik öneminden dolayı Marshall yardımı aldığı için ve de NATO'nun "saygıdeğer bir üyesi" olarak bir kez girmiş bu örgüte. Bu da Türkiye burjuvazisinin uyanıklığını gösterir.

den ifade edilen GSMİ/GSYİH değerlerine göre ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır.

Birinci sütun, 1987'de o ülkenin Gayrisafi Milli Hâsılanın, EİKÖ toplamı içindeki payını yüzde olarak gösteriyor (Tablo 3'te ve bundan sonra aynı rapordan aldığımız diğer tablolarda, Almanya ile eski Batı Almanya kastediliyor. 1991 ve 1992 yılları için değerler tahminidir. Son altı sütunda yarıyıl büyüme hızları da verilmiş. Bu yarıyıllık büyüme hızlarının, yedi büyükler dışında kalan diğer EİKÖ üyesi ülkeler için yaklaşık değerler olduğu hatırlatılıyor. Bu yaklaşıklık durumu bundan sonraki tablolar için de geçerli.

Tablo 3. EİKÖ üyesi bellibaşlı kapitalist ekonomilerin büyüme hızları (GSMH/GSYiH'nın yüzde artışı)

	EİKÖ Payı	1988	1989	1990	1991	1992	1990		1991		1992	
							I	II	I	II	I	II
ABD	36,0	4,5	2,5	1,0	0,9	1,9	1,1	0,6	0,6	1,8	1,9	1,9
İngiltere (a)	5,5	4,6	2,2	1,6	0,7	1,9	2,5	- 0,5	0,8	1,7	1,9	2,0
Kanada (a)	3,3	4,4	3,0	1,1	0,9	2,3	1,2	- 0,5	1,1	1,9	2,4	2,6
Japonya	19,0	5,7	4,9	6,1	3,7	3,8	7,4	3,9	3,7	3,7	3,8	4,0
Almanya	8,9	3,7	3,9	4,2	3,0	2,6	7,5	1,4	3,9	2,7	2,6	2,4
Fransa (a)	7,1	3,8	3,6	2,5	2,3	2,6	2,1	3,0	2,0	2,3	2,6	2,7
İtalya (a)	6,0	4,2	3,2	2,6	2,4	2,7	1,8	3,8	1,7	2,2	2,9	3,0
Toplam (b)	85,8	4,6	3,3	2,8	2,0	2,5	3,4	1,7	1,8	2,4	2,5	2,6
Diğer EİKÖ	14,2	3,4	3,8	2,8	2,0	2,4	3,5	2,1	1,8	2,1	2,4	2,6
TOPLAM EİKÖ (c)	100,0	4,4	3,4	2,8	2,0	2,5	3,4	1,8	1,8	2,4	2,5	2,6
4 Avrupa ülkesi (d)	27,5	4,0	3,3	2,9	2,2	2,5	3,9	2,0	2,3	2,3	2,5	2,5
EİKÖ Avrupa	39,9	3,8	3,5	2,9	2,1	2,5	3,8	2,1	2,1	2,2	2,5	2,6
AET	34,3	3,9	3,5	2,9	2,2	2,5	3,8	2,0	2,3	2,3	2,6	2,6
ABD hariç EİKÖ	64,0	4,4	3,9	3,7	2,5	2,8	4,7	2,4	2,5	2,6	2,9	3,0
SANAYİ ÜRETİMİ												
7 büyük ülke	6,4	4,1	1,7	1,9	2,9	1,6	1,7	1,7	2,5	2,9	3,2	3,2
Toplam EİKÖ	6,1	4,1	1,9	1,9	2,9	1,9	1,9	1,7	2,5	2,9	3,2	3,3

Kaynak: *'Perspectives Economiques de l'OCDE'*, Aralık 1990, sayfa 121'deki Tablo 24'ten hazırlanmıştır.

(a). GSYİH (Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla) olarak

(b). Bu hizada verilen büyüme hızları üstteki 7 büyük ülkenin, o yıla tekabül eden büyüme hızlarının ağırlıklı ortalamalarıdır. Örneğin, 1988 yılı için bu yedi ülkenin ağırlıklı ortalama büyüme hızı şöyle bulunur: Her ülkenin büyüme hızı, o ülkenin GSMH'nın (ya da GSYİH'nın) EİKÖ içindeki payıyla çarpılır. Bu çarpımlar toplanır. Toplam, 85.8'e, yani 7 ülkenin GSMH/GSYİH toplamının, EİKÖ içindeki toplam payına bölünür. GSMH/GSYİH'in ifade birimi doların 1987'deki değeridir.

(c). Bu hizada verilen bütün EİKÖ ülkeleri için ortalama büyüme hızları da aynı şekilde bulunmuştur. Bütün EİKÖ ülkelerini kapsayan ağırlıklı ortalamalardır. Örneğin 1988 yılı için ağırlıklı ortalama şöyle bulunmuştur:

$[(85.8 \times 4.6) + (14.2 \times 3.4)] \ / \ (85.8 + 14.2) = 442 / 100 = 4.4$

(d). Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere.

*

Bir bakışta görülen bir şey var: Kapitalist dünya ekonomisi yavaşlıyor. Bu yavaşlama, bugün geçerli olan ortalama kâr oranlarında kâr getiremeyen bir sermaye fazlasının ortaya çıktığını, yani aşırı bir sermaye birikiminin varlığını gösterir. Aşırı birikim ise ortalama kârın düşüşü demektir. İnceleyeceğimiz veriler bu eğilimsel düşüşün reel bir düşüşe dönüştüğünü gösteriyor.

Bu tabloyu incelemeden önce, bir noktanın altını çizelim. Aşağıdaki gözlem ve değerlendirmeleri hep iki düzeyli bir bağlamda düşünmeliyiz. Dünya kapitalist ekonomisini bir bütün olarak ele alan düzey, ülkeler arası ekonomik farklılıkları gözlemleyen düzey...

EİKÖ (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi 24 kapitalist ülkenin toplamıyla ilgili verilere göre, 1988'in sonundan itibaren, kapitalist dünya ekonomisinin büyümesi yavaşlıyor. Bu yavaşlama, 1990'a gelindiğinde artık bir gerilemeye, resesyona dönüşüyor. Ortalama büyüme hızı 1988'de %4,4'ten, 1990'da %2,8'e düşüyor. Düşüş %36'lık bir düşüştür. 1991'de de süreceği ve büyümenin ancak %2,0 olacağı tahmin ediliyor.

Dünyanın 7 büyük ülkesinin ortalamalarındaki düşüş biraz daha önemli. Demek ki dünya ekonomisinin yavaşlamasında başı büyük metropol ülkeler çekiyor. EİKÖ içindeki payları %85,8'i bulan bu ülkelerin büyüme hızı %4,6'dan (1988) %2,8'e (1990) düşüyor. Yani büyüme hızında %40'lık önemli bir yavaşlama var. 1991'de de sürecek, büyüme hızı %2,0 olacak, ki 1988'e göre bu %56'lık bir düşüştür.

"Diğer EİKÖ" başlığı altında toplanan ve 7 büyük ülkenin dışında kalan ülkeler 1989'da, 1988'den daha hızlı büyüyorlar, ama bu kalıcılaşmıyor, sonraki yıllarda ana eğilimi izliyorlar.

Salt dört büyük Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere) birlikte ele alındığında büyüme hızı 1988'de %4'ten 1990'da %2,9'a düşüyor. Hızın düşüş oranı %28'dir. Büyüme hızı 1991'de daha da düşüyor.

Avrupa'daki kapitalist ülkelerin tümü için büyüme hızının 1988-1990 arasındaki düşüş oranı ise %24'tür (%3,8'den %2,9'a düşüş).

Ortak Pazar'ın büyüme hızı da, Avrupa bütününün değerlerine paralel olarak ve hemen hemen aynı oranlarda düşüyor.

ABD hariç tutulduğunda, EİKÖ ülkelerinin toplamının büyüme hızlarında görülen düşüş (%4.4'ten %3.7'ye düşüş), bütün EİKÖ için ortaya çıkan düşüşten (%4,4'ten % 2,8'e düşüş) daha az. Bu olgu 1991 ve 1992 tahminlerinde de görülüyor. **Demek ki, dünyadaki ekonomik yavaşlamanın başını çeken metropol ülkelerin başını ABD çekiyor.** Çünkü, EİKÖ hasılası içinde %36 ile en yüksek paya sahip bir ülkenin ekonomisinin büyüme hızı üç yılda %78'lik bir düşüş gösterirse (%4,5'ten %1'e düşüş), o ülke ekonomik gerileme sürecinin de "hegemonu" olur. İngiltere ve Kanada için düşüş daha hızlı ama onların payı daha küçük, bu yüzden belirleyici olamıyor. ABD'ninki belirleyicidir. İşte bu nedenle ABD'nin trilyonlarca doları aşan iç ve dış borçları, yüzlerce milyar dolarlık bütçe ve dış ticaret açıkları salt ABD'nin iç sorunları değildir.

Bu genel gerileme eğilimi çok açık. Ancak tek tek ülkeler için geçerli değil. 1991 ve 1992 için tek tek ülkelerde de geçerli olacak. Japonya ve Almanya 1990'da, 1989'dan hatta 1988'den bile daha hızlı büyüdü. Herkes tersine giderken onlar Mersin'e gitti. Ama verilere göre 1991'de onlar da tersine gidecek. Büyüme hızları dü-

şecek. Ancak, 1991'de ABD, İngiltere ve Kanada %1 oranında dahi büyüyemezken, Japonya %3,7, Almanya %3,0 oranında büyümeyi hâlâ başaracak. Fransa ve İtalya ise birinci gruba göre daha yavaş gerileyecek, daha ılımlı bir evrim sergileyecek. 1990-91-92 için altı aylık verilere bakarsak, Japonya ve Almanya'nın 1990'ın ilk yarısında yaptıkları büyük hamleden sonra aniden yavaşlayacaklarını, Japonya'nın ancak1992 sonunda biraz toparlanacağını, Almanya için ise bunun da söz konusu olmayacağını görüyoruz.[22]

Böylece bu veriler önceki rapordaki gibi, dünya ekonomisinde gerileme yönünde iki ayrı hızın varlığını kanıtlıyor. En azından 1992'ye kadar, yavaş gerileyenlerin, bu eğilimi durdurup tersine çevirme olasılığı gözükmüyor. Çünkü 1992'ye gelindiğinde ulaşılan nicelikler küçük, hepsinin büyüme hızlarında az bir miktar iyileşme var. Ama bu kadarcık bir iyileşme global eğilimi, en azından kısa dönemde, tersine çeviremeyecekir.

1992'ye gelindiğinde iki ayrı eğilim arasında bir yakınlaşma, konverjans görülüyor. ABD-İngiltere-Kanada grubunun büyüme hızları Japonya-Almanya-İtalya-Fransa grubuna yaklaşıyor. Bugünkü ABD hegemonyasının yeniden pekişmesinin ekonomik şartı biraz güçleniyor.

1992 bir dönüm noktası mıdır? 1992'den sonra ne olabilir? 1992'de, bütün kapitalist ülkelerde genel ama küçük bir iyileşme var. EİKÖ ülkelerinin ortalama büyüme hızı %2'den %2.5'a çıkıyor. EİKÖ ülkelerinin diğer sınıflandırılmalarında da aynı iyileşme görülüyor. Tek tek ülkelerde de (Almanya hariç) küçük iyileşmeler var. 1992'de Japonya en hızlı büyüyor. Almanya büyüme hızı düşen tek büyük ülke, ama hâlâ ABD grubundan hızlı büyüyor. Yani avantajını koruyor.

Burada bir parantez açalım ve Tablo'nun alt bölümündeki **'Sanayi Üretimi'** değerlerine bakalım. Burada da ekonomilerin büyüme hızlarına paralel bir evrim gözleniyor. Örneğin Fransa için yine bir başka rapora bakalım. Fransa İstatistik ve Ekonomik Etüdler Ensti-

22) Almanya'yla ilgili tahminlere dikkatli yanaşmak lazım. Çünkü Demokratik Almanya'nın ilhakı özel bir durum yaratıyor. İki Almanya'nın ekonomik entegrasyonuyla ilgili örgütsel sorunların çözümündeki başarı ya da başarısızlık, entegrasyonun hızı ve mali güçlüklerin etkisi niceliksel olarak henüz kestirilemiyor.

tüsü'nün verilerine göre, 1990'ın son aylarında sanayi üretimindeki düşüşler de bu gerilemeyi açıkça gösteriyor: Bir önceki aylara göre, Eylülde %1,1, Ekimde %0,1, Kasımda %1,9 ve Aralıkta %1,4'lük bir düşüş var.[23] İncelemekte olduğumuz rapora geri dönersek, 7 büyüklerin ve toplam EİKÖ'nün sanayi üretimi büyümesi 1988'den sonra yavaşlıyor. Yedi büyükler için önce %36 sonra da %59 oranında bir yavaşlama, EİKÖ için de önce %36 sonra da %53 bir yavaşlama var. Yani ortaya bir atıl kapasite çıkıyor. **Bunun nedeni de aşırı bir birikimin ortaya çıkıyor olmasıdır. Demek ki ortalama kâr oranı, reel bir biçimde düşüyor ya da düşüşünü sürdürüyor.** Böylece bu değerlendirmemiz, **'Sanayi Üretimi'** bağlamında da doğrulanıyor. Sanayi üretimi 1992'de biraz artıyor, ama 1988'in düzeyinin çok gerisinde kalıyor. Bu hafif iyileşme de, ekonomilerin büyüme hızlarında 1992'de görüleceği tahmin edilen küçük iyileşmelere paralel düşüyor. Parentezi kapatıyoruz.

Şimdi de özel sermaye yatırımlarının durumuna bakalım. Tablo 4, önemli EİKÖ ülkelerinde ve EİKÖ bütününde sabit sermayenin büyüme hızlarını veriyor. İnşaat sektörünü kapsamadığı için sanayi yatırımlarının durumunu daha iyi anlayabiliyoruz. Yine 1991 ve 1992 yılları için değerler tahminidir. Son altı sütunda yarıyıl büyüme hızları da verilmiş.

23) Endüstriyel üretim istatistikleri, INSEE, Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, yayın tarihi 19 Şubat 1991.

Tablo 4. EİKÖ üyesi bellibaşlı kapitalist ekonomilerde özel sektörde gayrisafi Sabit sermayenin büyüme hızları (inşaat sektörü hariç, bir önceki yıla göre % değişim cinsinden)

	1988	1989	1990	1991	1992	1990		1991		1992	
						I	II	I	II	I	II
ABD	8,3	3,9	1,5	1,0	2,5	0,3	1,6	0,2	2,0	2,5	3,0
İngiltere	21,8	5,6	0,5	-3,4	1,3	6,7	-7,2	-3,3	0,5	1,5	1,5
Kanada	15,2	5,0	-1,1	1,2	3,6	0,8	-3,0	2,0	4,0	3,5	3,5
Japonya	15,5	17,8	14,4	6,6	5,5	15,7	8,1	6,3	5,5	5,3	5,7
Almanya	6,8	8,5	9,3	5,0	4,5	17,0	0,0	6,9	6,2	4,0	3,8
Fransa	10,8	6,9	4,7	4,0	4,9	4,8	4,5	3,5	4,5	5,0	5,3
İtalya	10,9	6,9	4,0	4,1	4,3	3,0	8,2	2,5	3,4	4,6	4,7
Toplam (a)	11,3	8,2	5,5	2,8	3,5	6,3	3,5	2,3	3,3	3,2	4,0
Diğer EİKÖ	8,4	9,5	3,2	2,2	3,7	3,3	2,0	2,0	3,2	3,8	4,2
TOPLAM EİKÖ (a)	10,9	8,3	5,2	2,8	3,5	5,9	3,3	2,3	3,3	3,3	4,0
4 Avrupa ülkesi (b)	11,9	7,5	5,5	2,9	3,3	8,3	3,5	2,4	3,4	2,7	4,3
EİKÖ Avrupa	10,8	8,0	5,3	2,8	3,5	7,4	3,3	2,3	3,3	3,1	4,3
AET	11,4	8,1	5,9	3,0	3,5	8,1	3,8	2,4	3,4	3,2	4,5
ABD hariç EİKÖ	12,3	10,9	7,3	3,7	4,0	9,0	4,2	3,5	4,0	3,8	4,6

Kaynak: *'Perspectives Economiques de l'OCDE'*, Aralık 1990, sayfa 124'teki Tablo 30'dan hazırlanmıştır.

(a). Tablo 3'te birinci sütun, 1987'de o ülkenin gayrisafi milli hâsılasının, EİKÖ toplamı içindeki payını yüzde olarak gösteriyor. O tablodaki gibi, bu tabloda da bu yüzdeler, ağırlıklı ortalamaları bulmada kullanılmıştır. Tablo 3'teki, (b) ve (c) açıklamalarına bakınız.

(b). Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere.

*

Yine 1988'den sonra, EİKÖ bütününde sermayenin büyümesi büyük ölçüde yavaşlıyor. Büyüme hızı 1989'da %24 (%10,9'dan %8,3'e düşüş), 1990'da %37 (%8,3'ten %5,2'ye düşüş), 1991'de %46 (%5,2'den %2,8'e düşüş) oranında düşüyor. Yani üç yıllık dönemin sonunda düşüş %74! Diğer ülke sınıflandırmalarında da eğilim değişmiyor. İster dört büyük Avrupa ülkesi birlikte ele alınsın, ister EİKÖ'nün Avrupa ülkeleri toplamı ele alınsın, ister salt AET ele alınsın, ister ABD haricindeki EİKÖ toplamı ele alınsın durum aynı: 1991'de dünya kapitalist ekonomisi dibe oturuyor. Altı aylık tahmini verilere bakarsak, 1991'in birinci yarısında en küçük değerine ulaşıyor, ikinci yarıda ufak bir düzelme var. Bütün kategorilerde de durum bu.

Tek tek ülkeleri ele alırsak, ABD yine başı çekiyor. Sermaye artışı, üç yılda %88'lik bir yavaşlama gösteriyor. EİKÖ ortalamasının çok altında kalıyor. İngiltere sermayesi 1988'de anormal bir büyüme gösterdiği için sonraki yıllardaki yavaşlama daha anlaşılabilir bir durum. Bu bir ölçüde Kanada için de geçerli. 1990'da ise büyüme bir yana, mevcut sermayede azalma var. Aynı olgu, İngiltere için 1991'de geçerli. Sonuçta ABD-İngiltere-Kanada grubunda ekonomik büyümede yavaşlama, sabit sermaye artışındaki yavaşlamada da kendini gösteriyor. İki sürecin nicelikleri de benzeşiyor. 1992'de, ABD ve Kanada için biraz iyileşme olacağı tahmin ediliyor.

Japonya'da ise ilk iki yıl büyüme oranı çok yüksek. Altı aylık verilere baktığımızda ilk ciddi düşüş, 1990'ın ikinci yarısında çıkıyor, 1991'de de sürüyor. Ancak büyüme hızı yüksek kalıyor, değil ABD'ninkine, EİKÖ ortalamasına bile yaklaşmıyor. Bu, Japon endüstrisinin yapılanmasında sermaye emme kapasitesinin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor. Ancak düşüş düşüştür, 1991'in ikinci yarısındaki yıllık büyüme oranı (%5,5), 1990'ın birinci yarısındaki

yıllık büyüme oranının (%15,7) ancak %35'idir. Üstelik 1992'de de düşüş eğiliminin süreceği öngörülüyor.

Almanya'da da yavaşlama yine ancak 1990'ın ikinci yarısında ortaya çıkıyor. Daha doğrusu bu altı ayda sıfırlanıyor. Burada Almanya'nın birleşmeden doğan özel durumunu hatırlayalım. 1991'de sermaye büyümesi yavaşlamış durumda (%5,0), ama Japonya gibi, yine ABD'nin çok üstünde, EİKÖ toplamının, diğer Avrupa ülkelerinin ve AET'nin de epey üstünde kalıyor. Yine Japonya gibi, düşüş eğiliminin 1992'de de devam edeceği, 1992'nin son altı ayında, %3,8'le en küçük değerine ulaşacağı tahmin ediliyor.

Fransa-İtalya ise yine bir orta yol tutturuyor. İkisinde de düşüş eğilimi çok belirgin. Ama yavaşlama, ekonomilerin büyüme hızlarında olduğu gibi, ABD grubundan daha az, Japonya-Almanya'dan daha fazla. Sermayenin büyüme hızı en küçük değerlerine yine 1991'in ilk yarısında ulaşıyor.

Önceki tablodaki verilerin çizdiği "tablo", bu tablodaki verilerle de doğrulanmış oluyor. Bu veriler, sabit sermayenin büyüme hızlarında da iki ayrı hızın varlığını kanıtlıyor. Ekonominin bütününü kapsayan eğilimler, sabit sermayenin gelişimi düzlemine izdüşüyor. Yani aynı eğilimi, aynı genelleşmiş gerileme eğilimini yansıtıyor. İki ayrı hız bağlamında sabit yatırımlar düşüyor. Çünkü aranan geçerli kâr oranını getiremiyor. Bu durumda devreye sokulamayan bir sermaye fazlası, bir aşırı birikim ortaya çıkıyor. Bu ise dönüp, ortalama kâr oranının düşüş eğilimini reel bir düşüş sürecine çeviriyor.

1992 tahminleri, iki ayrı eğilimin nicelikleri arasında yine bir yakınlaşma öngörüyor. İngiltere dışında ABD-Kanada grubunun sermaye büyüme hızları Japonya-Almanya-İtalya-Fransa grubunun-kilere yaklaşıyor. Bunun gerçekleşmesi, ekonomilerin büyüme hızlarındaki konverjans gibi, ABD hegemonyasını pekiştirici yönde geçici bir etki yapacaktır.

Yine 1992'in ikinci yarısından sonra, Almanya hariç bütün ülkeler için küçük bir iyileşme olacağı tahmin ediliyor. Bunun ne anlama gelebileceğini bir önceki tabloyla (ki ana belirleyici tablodur) ilgili çözümlememizde gördük.

Sabit sermayeye baktık. Şimdi de değişken sermayenin gerçek-

lendiği ortama, yani işgücünü kullanılabilir kılan ortama bakalım. Başka deyişle, kapitalist ülkelerin yeni istihdam yaratabilme kapasitelerindeki değişimlere bakalım. Yani kapitalizmin yılda ne kadar yeni iş yarattığına bakalım. Tabii bizim için, yıldan yıla istihdamın artış ya da azalış oranı önemlidir. Tablo 5'teki veriler bu büyüme hızlarıyla ilgilidir. 1991 ve 1992 değerleri tahminidir.

Tablo 5. EİKÖ üyesi belli başlı kapitalist ekonomilerde işgücü için yeni istihdamın büyüme hızları (bir önceki yıla göre % değişim cinsinden)

	1988	1989	1990	1991	1992	1990		1991		1991	
						I	II	I	II	I	II
ABD	2,3	2,0	0,7	0,1	1,0	1,0	-0,2	-0,1	0,8	1,0	1,0
İngiltere	3,4	3,1	1,2	-0,1	0,0	1,4	-0,2	0,0	0,0	-0,1	0,1
Kanada	3,2	2,0	0,7	-0,3	0,6	1,2	-1,2	-0,2	0,3	0,5	1,0
Japonya	1,7	1,9	2,0	1,5	1,3	2,3	1,6	1,4	1,3	1,3	1,3
Almanya	0,7	1,3	2,5	1,9	1,7	3,2	2,3	1,8	1,6	1,7	1,7
Fransa	0,8	1,2	1,1	0,3	0,4	1,2	0,5	0,2	0,2	0,5	0,5
İtalya	1,7	-0,5	1,5	0,3	0,4	2,4	0,1	0,3	0,3	0,4	0,6
Toplam (a)	2,0	1,8	1,3	0,6	0,9	1,6	0,5	0,5	0,8	0,9	1,0
Diğer EİKÖ	1,7	1,8	1,4	0,7	0,9	1,4	0,9	0,6	0,7	0,9	1,0
TOPLAM EİKÖ (a)	1,9	1,8	1,3	0,6	0,9	1,6	0,5	0,5	0,8	0,9	1,0
4 Avrupa ülkesi (b)	1,7	1,4	1,6	0,6	0,7	2,1	0,8	0,6	0,6	0,7	0,7
EİKÖ Avrupa	1,6	1,5	1,5	0,6	0,7	1,9	0,8	0,6	0,6	0,7	0,8
AET	1,8	1,6	1,6	0,7	0,7	2,0	0,8	0,6	0,6	0,7	0,8
ABD hariç EİKÖ	1,8	1,7	1,6	0,8	0,9	1,9	0,9	0,8	0,8	0,9	1,0

Kaynak: 'Perspectives Economiques de l'OCDE', Aralık 1990, sayfa 132'teki Tablo 42'den hazırlanmıştır.

(a). İlgili ülkelerin ortalamalarını bulmada her ülkenin, EİKÖ toplam istihdamı içindeki payı ağırlık katsayısı olarak alınmıştır. Ağırlıklı ortalamaların bulunuş yöntemi için Tablo 3'teki, (b) ve (c) açıklamalarına bakınız.

(b). Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere.

*

Tablo bir gerçeği açıkça gösteriyor: **Kapitalist ülkelerde, bir yandan çalışan nüfusun büyüdüğü, bir yandan da işsizliğin ciddi boyutlar aldığı bir ortamda, istihdamda artışlar çok önemsiz kalıyor.** Tüm EİKÖ ülkelerinde, 1990 başında aktif nüfusun %6,25'i işsizdi. **Kapitalist dünyanın istihdam yaratma kapasitesi, sözde artması beklendiği ve istendiği bir ortamda aksine düşüyor.**

Bütün eğilimler, daha önceki çözümlemelerimiz doğrultusundadır.

EİKÖ toplamında ve diğer tür kategorilerde, 1988-1991 arasında istihdamda artış giderek yavaşlıyor. 1992'de, lafı bile edilmeye değmez oranlarda bir istihdam artışı bekleniyor.

ABD-İngiltere-Kanada grubunda durum berbat. 1988'den 1991'e kadar, istihdamın zaten düşük olan büyüme hızında giderek hızlanan bir azalma var. İstihdamım üç yıllık dönemde büyüme hızlarından hesaplayalım. Bu oranlar ABD'de %13-%65-%86, İngiltere'de %8-%61-%108.3! Kanada'da %38-%65-%142.8! Bu son iki ülkede, 1991'de istihdam azalıyor. Altı aylık veriler daha da öğretici. Her üç ülkede de, 1990'ın ikinci yarısından itibaren, yeni istihdam yaratılması şöyle dursun, varolan istihdamda azalma var. Demek ki işten çıkarmalar, işyeri kapatmalar artıyor. 1992'nin sonunda küçük bir toparlanma bekleniyor.

Japonya ve Almanya için böyle bir eğilim yok. İstihdam 1991'e kadar artışını sürdürüyor. 1991'deki tahminde, her ikisinde de istihdam büyüme hızında %25'lik bir düşüş bekleniyor. Altı aylık verilere göre, istihdam artışındaki gerilemeler, yine 1990'ın ikinci yarısında, birinci grup ülkelerin minimumlarını bulduğu dönemde başlıyor. Tahminlere göre gerilemeler 1991'in sonuna kadar sürüyor. 1992'de de bir iyileşme beklenmiyor. Bir zamanlar duvardan atlayanlar şimdi

her gün yürümeye başlamış. Bu Almanlar çok sportif insanlar vesselam!

Fransa-İtalya yine kör topal gidiyor. İtalya'da 1989'da istihdam kaybı var. 1992 sonunda minnacık bir iyileşme bekleniyor.

İstihdam, sermayeye ve de ekonominin genel evrimine paralel, aynı yönde bir gelişim sergiliyor. Ama nicelikler kıyaslandığında, daha da ümitsiz bir tablo çiziyor. **Aşırı birikim ve atıl kapasite ortaya çıkınca, atıl emek de ortaya çıkıyor**. İstihdamda gerileme, yatırımların gerilemesiyle de bağlantılı olduğu için, ortalama kârın reel düşüşünün kabaca ve somut bir yansımasını veriyor.

Sonuçta, yine iki ayrı gerileme hızından söz edebiliriz. ABD grubu, 1988'den sonra bir süreç içinde hızlı geriliyor. 1991'in sonunda ve 1992'de ABD'nin durumu biraz olsun düzeliyor. Almanya-Japonya ise başta ilerliyor ve1990'un ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş geriliyor. 1992 sonunda da durumlarının iyi olmaması onları ABD'ye yaklaştırıyor. Daha doğrusu ABD onlara yaklaşıyor.

IV.2. Krizin Dolaşım Sürecinden Görünüşü

Şu ana kadar kriz olgusuna derindeki süreçten, üretim sürecinden baktık. Şimdi de dolaşım sürecinden, yani pazarlar açısından bakalım. Önce kapitalist ülkelerin iç pazarlarını görelim. Sonra da ithalat/ihracat durumlarına bakalım. Tablo 6, EİKÖ üyesi ülkelerin iç talep hacimlerindeki yıllık değişimleri ve tahminleri gösteriyor.

Tablo 6. EİKÖ üyesi belli başlı kapitalist ekonomilerin toplam iç talep hacimlerindeki değişimler (bir önceki yıla göre % cinsinden)

	1988	1989	1990	1991	1992	1990		1991		1992	
						I	II	I	II	I	II
ABD	3,3	1,9	0,7	0,1	1,1	0,3	0,7	-0,6	0,8	1,1	1,2
İngiltere	8,0	3,1	0,9	0,3	1,8	3,1	-1,5	0,6	1,4	1,9	2,0
Kanada	5,0	4,1	0,2	0,6	2,1	-0,4	-1,1	0,8	1,9	2,1	2,3
Japonya	7,6	5,9	6,4	4,1	3,8	7,1	4,7	3,9	3,8	3,7	3,9
Almanya	3,7	2,7	4,5	3,1	2,2	6,8	1,7	4,1	2,6	2,1	1,9
Fransa	4,0	3,1	2,7	2,4	2,6	2,4	3,1	2,0	2,3	2,7	2,8
İtalya	4,7	3,3	3,0	2,5	2,8	3,2	3,1	2,2	2,6	2,8	2,8
Toplam (a)	4,8	3,2	2,7	1,7	2,1	3,0	1,8	1,4	2,0	2,1	2,2
Diğer EİKÖ	3,7	4,5	2,9	1,9	2,2	3,4	2,2	1,7	1,9	2,3	2,5
TOPLAM EİKÖ (a)	4,6	3,4	2,7	2,7	2,1	3,0	1,9	1,5	2,0	2,2	2,3
4 Avrupa ülkesi (b)	4,9	3,0	3,0	2,2	2,3	4,1	1,7	2,4	2,3	2,4	2,4
EİKÖ Avrupa	4,5	3,4	3,1	2,1	2,3	4,1	2,0	2,2	2,2	2,3	2,4
AET	4,7	3,5	3,1	2,2	2,4	4,2	1,9	2,4	2,3	2,4	2,4
ABD hariç EİKÖ	5,4	4,3	3,8	2,6	2,7	4,6	2,6	2,6	2,6	2,7	2,8

Kaynak: *'Perspectives Economiques de l'OCDE'*, Aralık 1990, sayfa 123'teki Tablo 28'den hazırlanmıştır.

a). Tablo 3'te birinci sütun, 1987'de o ülkenin gayrisafi milli hâsılasının, EİKÖ toplamı içindeki payını yüzde olarak gösteriyor. O tablodaki gibi, bu tabloda da bu yüzdeler, ağırlıklı ortalamaları bulmada kullanılmıştır. Tablo 3'teki, (b) ve (c) açıklamalarına bakınız.

b). Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere.

*

Yine 1988'den sonra, EİKÖ ülkelerinin toplam iç talebinin artışında bir yavaşlama var. Önce %26, sonra %20 ve nihayet 1991'de %37'lik bir yavaşlama. Artış,1991'in ilk yarısında minimum değerine, %1,5'e varıyor. Bu yavaşlama eğilimi diğer ülke kategorilerinde de geçerli.

ABD'de, 1991'in ilk yarısında, artış bir yana, var olan iç talepte daralma var. Aynı durum İngiltere'de 1990'ın ikinci yarısında, Kanada'da 1990'ın başında ortaya çıkıyor. Bu ülkelerde iç pazar çok hızlı daralıyor. Örneğin, ABD'de daralma sürecinde artış hızının düşüşü çok süratli: 1989'da %42 (yani %3,3'ten %1,9'a düşüş); 1990'da %63 (yani %1,9'dan %0,7'ye düşüş); 1991'deki tahmine göre %86 (yani % 0,7'den % 0,1'e düşüş). Yine 1991'in ikinci yarısından itibaren ve 1992'de az bir düzelme bekleniyor.

Japonya ve Almanya zigzaglı bir süreç izliyor, 1990'ın ilk yarısında çok yüksek bir büyüme hızına ulaştıktan sonra, aynı yılın ikinci yarısında hızlı bir düşüş var: Japonya için %34, Almanya için %75. Ama bu ülkelerin iç pazarlarının büyüme hızı, bu hızlı düşüş sonunda bile ABD'nin hızını aşıyor. 1990'ın ikinci yarısından sonra düşüş giderek yavaşlıyor, beklentilere göre 1992 sonuna kadar sürüyor. Ancak, 1992 sonunda ikisinin de düşerek ulaştığı değerler, ABD'nin yükselerek ulaştığı değerin hâlâ üstünde.

Fransa ve İtalya da aynı genel düşüş eğilimine uyuyor. Bu iki ülkeye ait değerler, yine önceki değişkenlerde olduğu gibi yumuşak bir süreç içinde, ABD grubunun değerlerinden daha yavaş bir şekilde düşüyor.

Daha önceki parametrelerde gördüğümüz iyileşme beklentisi, ki 1992 sonunda ortaya çıkıyor, bu parametre için de, yani iç talep

için de geçerli. Ama Japonya ve Almanya bu kez görüntüyü bozuyor ve 1992'de, 1991'dekilerden biraz daha küçük değerlere ulaşıyor. Bizce bunun nedeni, bu iki ülkenin 1990 yılında iç pazarlarını hızlı bir tempoda büyütebilmiş olmalarıdır. Biraz önce söylediğimiz gibi, özellikle 1990'ın ilk yarısında bu çok açık bir şekilde görülüyor. %7,1'lik, %6,8'lik büyüme hızlarıyla öyle doygun bir pazara ulaşılıyor ki, ondan sonraki dönemde iç pazarı fazla büyütme gereksinimi doğmuyor. Burada önemli bir nokta daha ortaya çıkıyor. ABD'nin iç pazar daralması yapısal bir karakter gösterirken, Japonya ve Almanya'nınki daha konjonktürel bir karakter gösteriyor. Genel gerileme içinde, sonunda kendileri de gerilediği halde, iç pazarlarının genişlemesini zaman zaman hızlandırabiliyorlar.

Tabii bu pazar daralmasının ayrıca parasal düzlemde de çok önemli bir nedeni var: Faiz hadlerinin yüksekliği. Hiçbir kapitalist ülke faiz hadlerini ciddi bir biçimde düşüremiyor. Çünkü gerileyen bir ekonomide böyle bir şey, enflasyonu hızlandırıcı bir etki yapar. Öte yandan faiz hadlerinin yüksek olması yatırımları frenliyor. Ekonominin büyüme hızını düşürüyor. Yani bir kısır döngü söz konusu, hem de giderek çapı daralan bir kısır döngü. Çünkü geri kayış artık belli bir momentuma ulaşmış, faiz hadlerini düşürmek giderek hem zorlaşıyor, hem de acilleşiyor. Ancak parasal düzlemde, kapitalizmin palyatif çözümlerinin sonu yoktur. Fazla bel bağlamamalı.

Sonuçta, görüldüğü gibi, **kapitalist ülkelerin iç pazarları daralıyor.** Böylece bu tablo da aynı süreci veriyor: Genel bir gerileme ama iki değişik hızda süren bir gerileme. 1992 sonunda ABD'nin durumunu biraz olsun düzeltmesiyle, Almanya ve Japonya'ya yaklaşması. Arkadan yetişip durumunu düzelten ülke hegemon ülke olduğu için, hegemonya sorununun bir süre ertelenmesi yönünde de etki yapıyor.

İç pazarlarda durum böyleyken dış pazarlarda nasıl acaba?

Eğilimleri görmek için aşağıdaki tabloya bakmak gerekmiyor. Çünkü, dış ticaretlerinin %75'ini kendi aralarında yapan bu kapitalist ülkelerde bir bütün olarak iç pazarların daralması, aynı zamanda bir bütün olarak dış pazarların da daralması anlamına gelir. Mantık icabı. Birinin iç pazarı öbürünün dış pazarıdır vb. ihracat/ithalât tablosunu, dış pazarlardaki genel eğilim ve tek tek ülkelerle ilgili nicelikler bilinsin diye veriyoruz. Yoksa bu tablo tek tek ülkelerle ilgili

eğilimleri bulandırıyor. Bunun çeşitli üstyapısal, yani bir anlamda "yapay" nedenleri var: Bir; sınırlar. Yani gümrük vergileri harç vb. ihracatı/ithalâtı teşvik edici/caydırıcı bir rol oynar. İki; kotalar. Devletler, "şu mallardan şu ülkeler şu kadar sokabilir", diyor. Üç; ülke içinde izlenen, ihracatı teşviğe ya da ithalâtı sınırlamaya dayalı bir büyüme modelinin gerektirdiği ekonomi ve finans politikalarının yarattığı etkiler. Örneğin tabloda ABD'nin 1988'de %21,6'lık bir ihracat artışı kaydettiği görülüyor. Bu çok yüksek artış, ABD endüstrisinin rekabet gücünün bir anda ve de üretim düzeyinde mucizevi bir şekilde arttığını, diğer bir deyişle üretim fiyatlarını bir anda düşürebildiğini göstermiyor. Doların devalüasyonuyla kendi sömürdüğü işgücünün değerini düşürdüğünü gösteriyor. Yani üstten bir müdahale var. Daha da sayılabilir. Örneğin EİKÖ ülkeleri, EİKÖ dışı ülkelerle de ticaret yapıyor. Özellikle EİKÖ dışı pazarlarda, her birinin rekabet edebilirliği, salt ekonomik faktörlerle belirlenmiyor; araya politik, sosyal faktörler, tarihsel bağlar vb. de giriyor. Diğer bir husus da şu: Tablo 7, hammadde ticaretiyle mamul madde ticareti arasında bir ayrım yapmıyor.

Ama ne olursa olsun, bu kapitalist ülkeler bir bütün olarak alındığında, şimdiye kadar üzerinde durduğumuz eğilim, yani genel ekonomik gerileme eğilimi, bu tabloda da görülüyor.

Tablo 7. EİKÖ üyesi belli başlı kapitalist ülkelerin ihracat ve ithalât hacimlerinin büyüme hızları (bir önceki yıla göre % değişim cinsinden)

	İHRACAT					İTHALAT				
	1988	1989	1990	1991	1992	1988	1989	1990	1991	1992
ABD	21,6	12,5	7,7	7,6	10,2	6,5	6,4	4,1	1,6	3,5
İngiltere	2,5	5,3	8,8	5,4	5,3	13,9	7,6	3,8	3,0	4,6
Kanada	9,7	0,1	3,9	3,3	4,4	13,6	6,5	1,5	2,1	3,4
Japonya	4,3	4,2	5,1	6,3	7,0	16,7	7,9	5,4	6,9	6,3
Almanya	6,4	8,0	1,0	3,2	5,3	6,3	7,1	9,5	11,3	9,4
Fransa	9,5	8,8	5,3	5,2	6,8	9,1	8,0	6,9	6,4	6,7
İtalya	8,6	5,4	3,6	6,4	5,7	3,7	9,6	5,5	5,5	5,7
Toplam (a)	9,4	7,3	4,9	5,5	6,9	9,0	7,3	5,4	5,1	5,7
Diğer EİKÖ	5,5	7,0	6,0	5,2	5,6	6,4	8,7	5,9	4,5	5,1
TOPLAM EİKÖ (a)	8,3	7,2	5,2	5,4	6,6	8,3	7,7	5,6	4,9	5,5
Dört Avrupa ülkesi (b)	6,7	7,2	3,8	4,6	5,7	7,3	7,9	6,8	7,2	7,1
EİKÖ Avrupa	6,3	7,2	4,5	4,8	5,7	7,3	7,8	6,8	6,2	6,3
AET	6,5	7,5	4,5	4,9	5,8	7,9	8,1	7,0	6,6	6,6
ABD hariç EİKÖ	6,1	6,2	4,7	4,9	5,8	8,8	8,1	6,0	5,9	6,1

Kaynak: '*Perspectives Economiques de l'OCDE*', Aralık 1990, sayfa 150'deki Tablo 62 ve sayfa 152'deki Tablo 63'teki verilerden hazırlanmıştır.

(a). İlgili ülkelerin ortalamalarını bulmada her ülkenin, EİKÖ ihracat ve ithalat toplamı içindeki payı ağırlık katsayısı olarak alınmıştır. Ağırlıklı ortalamaların bulunuş yöntemi için Tablo 3'teki, (b) ve (c) açıklamalarına bakınız.

(b). Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere.

*

Dış ticarette genel bir gerileme var. Yani dış pazarlar da daralıyor. Yine 1992'de belli bir iyileşme bekleniyor.

EİKÖ toplamında, 1988'den sonra ihracat ve ithalâtın büyümesi yavaşlıyor. Kaynak tablonun, Tablo 7'ye almadığımız altı aylık verilerine göre, bütün gruplandırmalarda minimum değere aynı dönemde ulaşılıyor. Yani, ihracat en küçük değerine 1990'ın ikinci yarısında, ithalât ise 1991'in ilk yarısında ulaşıyor. Bazı gruplandırmalar için büyüme hızının minimum değerleri şöyle:

a. EİKÖ toplamı için ihracatta %3,2. ithalâtta %4.7

b. Yedi büyük ülke toplamı için ihracatta %2,2, ithalâtta %4.9

c. EİKÖ'nün Avrupa ülkeleri toplamı için ihracatta %3.6, ithalâtta %5.9

d. ABD hariç EİKÖ toplamı için ihracatta %3,8, ithalâtta %5.7

Bu kısa dönem verileri de dünya pazarının daraldığını gösteriyor. Sonuçta, dünya kapitalizminin ekonomik krizi, dolaşım düzeyinden de gözlenebiliyor.

BÖLÜM V

KAPİTALİZMİN UZUN DALGALARI VE KRİZ

Bu bölümde içinde bulunduğumuz krizin kapitalizmin gelişme sürecindeki yerine bakacağız ve tarihsel anlamı üzerinde duracağız.

Doğuşundan bu yana kapitalizmin gelişmesi çizgisel bir yol izlemedi. Uzun dönemleri kapsayan gelgitli dalgalar halinde ilerledi. Bizce, marksist bir kavram olan ve burjuva ekonomistlerince Kondratieff dalgaları şeklinde adlandırılan bu uzun dalgaların varlığı, ampirik olarak kanıtlanmıştır.[24] Hangi gözlüklerle bakarsak bakalım görülüyorlar. Sorun, bu dalgaların varlığı yokluğuyla ilgili değil, nedenleriyle ilgili. Bazı noktalarda "esrarengizliğini" koruyan bu konu, yarım asırdır marksist ekonomistler arasında polemiklere yol açıyor. Konumuzun dışında kaldığından, uzun dalgaların nedenlerinin teorik çözümlemesi üzerine derinleme bir tartışmaya giremiyoruz. Ancak yine konumuz bu dalgaları tanımlayan unsurları belirlememizi gerektiriyor. İçinde bulunduğumuz krizi tarihsel bir pespektif içine oturtmaya çalışıyoruz.

---

24) Uzun dalgaların varlığını kanıtlayan ampirik veriler konusunda Ernest Mandel'in iki kitabındaki istatistiksel derlemeleri referans olarak verebiliriz: *'Le troisième âge du Capitalisme'* (Kapitalizmin Üçüncü Çağı), 10/18 UGD, Paris 1976 (Almanca orijinalinin adı *'Der Spätkapitalismus'*, Gecikmiş Kapitalizm); ve 'Long Waves of Capitalist Development' (Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları", 1980. Bu ikinci kitap Türkçede Doğan Işık'ın çevirisiyle, Yazın Yayıncılık tarafından yayınlandı. Tabii ki bu, Mandel'in çözümlemesine tümüyle katıldığımız anlamına gelmiyor. Ama katıldığımız birçok düşüncesi de var.

V.1. Uzun Dalgaların Dönemleri ve Tanımlayıcı Kriterleri

Önce dalgaların dönemlenmesine bakalım. Her biri bir dalgaya karşılık gelen ve genel kabul gören dönemlemeyi kabul etmemek için bir neden yok. Kabaca, 1826-1847, 1848-1873, 1874-1893, 1894-1913, 1914-1939, 1940 (46)-1968, 1969-, dönemlerinin her biri bir uzun dalgayı temsil ediyor. Bu uzun dalgaları birbirinden ayıran iki temel kriter vardır: Meta üretiminin büyümesinde keskin bir global artış ya da düşüş, metanın global dolaşımında, yani dünya pazarında hızlı bir genişleme ya da daralma. Bu iki kriter, birlikte ele alındığında, bir uzun dalga boyunca sermaye birikiminin genel global ivmesi belirlenmiş olur. Sermaye birikiminin güçlü bir ivme altında ilerlediği *'genişleyen dalga'* ve yavaşlayarak ivme kaybettiği *'çekilen dalga'* ya da *'depresif dalga'*.[25]

Aşağı yukarı, 1825, 1847, 1873, 1893, 1913, 1939 (1945) ve 1968 yılları, bir tip dalgadan diğer tip dalgaya geçildiği dönüm noktaları oluyor. 1826-1847 arası birinci depresif dalga, 1848-1873 arası birinci genişleyen dalga, 1874-1893 arası ikinci depresif dalga (diğer ismiyle 'Büyük Depresyon'), 1894-1913 arası ikinci genişleyen dalga, 1914-1939 arası, üçüncü depresif dalga, ABD için 1940'tan, diğerleri için 1946'dan 1968'e kadar üçüncü genişleyen dalga ve nihayet 1969'dan günümüze kadar gelen dördüncü depresif dalga. Ampirik veriler, birbirini izleyen dalgalar arasında, ortalama büyüme oranlarında çok açık sapmaların, alt ve üst sınırları %50 ile %100 arasında değişen sapmaların varlığını kanıtlıyor. Bu sınırlar dalga 'genliğini' veriyor. Bir dalga yaklaşık 20-25 yıl kadar sürüyor. Bu süre de dalganın 'salınımını' veriyor.

Yukarıdaki iki temel kritere eşlik eden daha birçok yan kriterler de var. Kişi başına global üretim artışı, eneji üretimi artışı vb. gibi.[26]

Bizim teknik tanımımızla uzun dalga, **ortalama kârın hareketinin ikinci momentidir.** Uzun dalgaların, sermaye birikim hızında büyük dönüşlerle tanımlanması, hem ortalama kâr oranlarının ha-

25) Burjuva iktisatçıları, uzun dalgaları genelde fiyat ve para hareketleriyle açıklıyorlar. Bu yüzeysel kriterleri reddetmek gerek. Uzun dalgalar, kapitalizmin temel hareket yasalarıyla açıklanmalı, temel kriterler buna göre seçilmelidir.

26) Bu yan kriterlerle ilgili veriler de uzun dalgaların varlığını kanıtlıyor.

reketi bağlamında, hem de pazar bağlamında ele alınması demektir. Aşağıdaki açıklamaların tümünde ve bir sonraki bölümde, ortalama kâr oranının hareketinden bahsederken tek bir uluslararası kâr oranını değil -ki oluşamıyor-, dünyadaki ortalama kâr oranlarının genel ortalama global hareketini kastediyoruz. Bunun nedenlerini geçen bölümde işledik. Bir de eşitsiz gelişme yasasından dolayı, bu uzun dalgalarla ilgili niceliklerde ülkeden ülkeye farklar vardır, ki burada yine global ortalamaları ele alıyoruz.

Genişleyici bir dalga boyunca ortalama kâr oranı, her zamanki inişli çıkışlı hareketini sürdürür. Her 5-10 yılda bir, bildiğimiz devresel ekonomik krizler baş gösterir, birikim kesintiye uğrar, bu krizler bir şekilde aşılır vb. Ama 20-25 senelik dönemin genelinde yükselir. **Yani ortalama kârın kümülatif (birikimsel) yönü yukarı doğrudur. Depresif bir dalga döneminde de tersi olur. Krizler tabii ki yine var. Ortalama kâr zaman zaman yükselse de, dönemin genelinde düşer.**

Bütün bu sermaye hareketinin pazarda bir yansıması olduğunu da unutmayalım. Genişleyici bir uzun dalgadaki krizlerle depresif bir uzun dalgadaki krizlerin süreleri, şiddetleri ve toplam etkileri farklı farklıdır. İlerde göreceğiz.

Krizler aşırı birikmiş sermayeyi değersizleştirerek aşılır ve kâr oranı sonuçta yine yükselir. Ama depresif bir uzun dalgada kâr oranı, hiçbir zaman endüstriyel çevrimin başındaki değerine, yani bir önceki krizden çıkıldığı noktadaki değerine kadar yükselemez. O değeri bir daha alamaz. Hep bir kayıp vardır, ortalama kâr oranının kümülatif değeri hep düşer. Bunun sonucunda krizler arası süre sıklaşır, refah dönemleri kısalır, krizin süresi uzar. Veriler bunu gösteriyor. Yaklaşık olarak 1847, 1893 ve 1939(45)'ten sonra, ortalama kâr oranında uzun vadeli bir yükseliş var. Buna bağlı olarak dünya kapitalist ekonomisi genişliyor. Meta üretiminde global bir artış ve dünya pazarında büyük bir genişleme söz konusu. Aynı şekilde, 1825, 1873 ve 1913 ve nihayet 1968'den sonra bunun tersi gözleniyor. Yani halen depresif bir uzun dalganın içindeyiz.

V.2. Bir Uzun Dalgadan Diğerine Geçiş

Dönemeç noktaları, ortalama kâr oranında ani bir düşüş, ya da yükselişin olduğu tarihsel kesitlerdir. Depresif bir dalgadan nasıl olup da genişleyici bir dalgaya geçildiği, şu dört faktörün -**Artı-değer oranı, sermayenin organik bileşimi, sermayenin rotasyonu, metropol dışına sermaye ihracı**- normal evriminde keskin bir değişmenin ortaya çıkmasıyla açıklanıyor. Dikkat edersek bunların hepsi ortalama kârın düşüşüne karşı işleyen değişiklikler. Bu faktörlerin tümünde veya birkaçında bu değişikliklerin eşzamanlı olarak ortaya çıkması, bu geçişi mümkün kılıyor. Yani:

1- Artı-değer oranında keskin bir yükseliş,

2- Sermayenin organik bileşiminin büyüme hızında ani bir yavaşlama,

3- Sermaye rotasyonunda, yani devrinde ani bir hızlanma (sermayenin rotasyonu, sabit sermayenin içerdiği değerin tümünün, bu sabit sermaye kullanılarak üretilen metalara aktarılması için geçen süredir)

4- Sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu metropol dışı ülkelere sermaye akışında hızlanma.

Bu değişiklikler, normal dönemsel krizleri ortadan kaldırmıyor. Sadece genişleyici dalgada, ortalama kâr oranının düşüşüne güçlü ve göreceli olarak kalıcı bir fren teşkil ediyor. Genişleyici bir dalgadan depresif bir dalgaya geçildiğinde bu dört eğilimin hepsinin veya birkaçının işleyişi eşzamanlı olarak ve önemli ölçüde zayıflıyor. Devresel krizler yine var. Bu krizler sonrası, ortalama kâr oranında yine çıkış var. Ama, ortalama kârın depresif dalga dönemi boyunca birikimli bir şekilde düşmesi durdurulamıyor.

Özetlersek, genişleyen uzun dalgalarda, ortalama kâr oranının düşüş eğilimine karşı koyan dinamikler şiddetli ve eşzamanlı bir etki yaratarak bu düşüşün birikimli olmasını engelliyor; depresif uzun dalgalarda ise bu dinamikler çok zayıflıyor, aynı etkiyi yaratamıyor, düşüş birikiyor.

Tanımlayıcı temel kriterler çerçevesinde uzun dalgaların varlığı kabul edildikten sonra, E. Mandel gibi uzun dalgaları inceleyen

araştırmacıların bu teorik sunusuna katılıyoruz. Katılmadığımız veya eksik gördüğümüz noktalar bundan sonra başlıyor. Örneğin Mandel'de, kapitalizmin bir dönem boyunca yerleştirdiği yeni somut yapıların ve değişen birikim modellerinin teorik çözümlemesi eksik. Devlete bakış açısı da bizimkinden farklı. Ama daha önemlisi, Troçkizmde bir düzeyde düşünsel angajmanından dolayı olacak, Sovyetler Birliği'nin ve sosyalizmin varlığını çözümlemelerine gereğince sokamıyor ve dünya işçi sınıfı hareketiyle uzun dalgaların salınımları arasında kurduğu bağlantılarda teorik bir yüzeyselliğe düşüyor. Oysa örneğin 1913'le başlayan uzun depresif dalga, kapitalizmin tarihindeki en şiddetli ve en mahvedici sonuçları doğuran özel bir depresif dalgadır. Bu özel durum ancak ve ancak Ekim Devriminin ve onu izleyen sosyalist inşanın dünya işçi sınıfı hareketine verdiği itkiyle açıklanabilir. İlk kez kapitalizmin depresif bir dalgadan çıkamadan geberip gideceği çok olumlu bir konjonktür doğdu. Burjuvazinin Avrupa'dan başlayarak dünya çapında tasfiyesi reel, elle tutulur bir olasılık haline geldi. Lenin Ekim Devrimi'nden sonra, yakın vadede Avrupa'da da devrimler bekliyor. Bunlar hayal ya da boş beklentiler değildi, somut öngörülerdi. Büyük Ekim Devrimi, gerçekten böylesine büyük bir devrimdi. Sosyalizmin inşası süreciyle de sosyalizm ilk defa kitaplardan çıktı ve dünya işçi sınıfının kendi gözleriyle izleyebileceği, elleriyle tutabileceği ve bilincine yazabileceği bir gerçeklik haline geldi.[27]

Devrimler "savuşturulduktan" sonra, burjuvazinin kalp çarpıntısı durmadı. Faşizmin yükselişi aynı zamanda büyük bir paniği anlatıyor.

Bu depresif dalga boyunca dünya işçi sınıfı, yine ilk ve son kez, iki ayrı realiteyi en çıplak biçimleriyle kıyaslayabildi. Bildiği tanıdığı kapitalizm gerilerken, ölümcül bir krize girerken, Amerika'da ve

27) Ekim Devrimi'nin büyük devrimcisi Troçki bu süreci hiç anlamadı. Anlasaydı dönemin insanlık tarihinde eşi benzeri olmayan önemde bir dönem olduğunu da anlardı, tarihin kendisine yaptığı haksızlıkların bu müthiş sahnede ne kadar önemsiz kaldığını da, hazmedilebilir haksızlıklar olduğunu da anlardı. Anlamadı, kendisini merkez, bütün toplumsal süreçleri de kendi etrafında dönen pervaneler olarak gördü. Dizginlerinden boşanan tarihin ayakları altında kaldı. Stalin'i burjuvaziye şikâyet etmeyi misyon bildi. Giderek küçüldü. Bu acıklı duruma da burada değinmeden geçemedik.

Avrupa'da yığınların açlık ve sefaleti burjuvaların eşi görülmemiş iğrençlikte bir tüketim düzeyiyle kol kola gezerken, kısacası kapitalizm hayatın maddi temellerini gözünün önünde yıkarken, bir başka yerde sosyalizm yeni ve adil bir hayat kuruyor. Sırf bu karşıtlığın somut olarak gözlenebiliyor olması, metropolde emek-sermaye çelişkisinin keskinleşmesine, sınıf mücadelelerinin yükselmesine ve işçi sınıfının kazanımlarına yardım etmiştir. Kapitalizmin inişte, sosyalizmin çıkışta olduğu başka bir dönem olmadı.[28] Kapitalizm bu depresif dalgadan, 75 milyon ölüyle, gaz odalarıyla, Hiroşimalarla, dünyanın yarısını yakıp yıkarak çıkabildi.

Dalgaların dönüş noktalarına biraz daha yakından bakalım.

Genişleyen bir uzun dalgadan, depresif bir uzun dalgaya geçişi açıklamak kolay. Gözardı edemeyeceğimiz politik itkileri bir kenara koysak bile, salt ekonomik düzeyde kalınarak bir açıklama getirilebilir. Çünkü kapitalizm, ne yaparsa yapsın, ortalama kâr oranını sonsuza kadar yükseklerde tutamaz. Ne kadar büyürse büyüsün, bir nokta gelir istimi tükenir. Global tüketim, dönemsel krizlerde ifadesini bulan salt çevrimsel kesitte değil, tarihsel kesitte de mutlak sınırına dayanır. Sistem, küçük bir şoka dahi dayanamaz hale gelir ve aşağıya doğru dönüş başlar. Kısacası bu dönüşte bir doğallık, hele kapitalizmin sonlu olduğunu bilenler için bir kaçınılmazlık vardır.

Ama, depresif bir dalgadan genişleyici bir dalgaya dönüş ve bu dalganın uzun bir dönem sürmesi, salt ekonomik düzeyde açıklanamaz. Çünkü bu dönüş, doğal olmayan, anormal bir durumdur. Yukarıda, bu alt bölümün başında sıraladığımız dört faktördeki keskin değişiklikleri yaratan etkenler nelerdir? Yani neden-sonuç zincirinde bir halka daha geriye gidiyoruz. Bu dönüşü salt ekonomik nedenlerle açıklamaya kalkanlar, kapitalizme sahip olmadığı bir keramet yüklemiş, sonsuz bir adaptasyon yeteneği olduğunu kabul etmiş olurlar. Biz bu dönüşte **ekonomi dışı** etkenlerin belirleyici bir rol oynadığını kabul ediyoruz. Uzun dalgalar kuramı, zaten ancak bu kabulle marksizme sokulabilir. Ekonomi içi etkenler yine önemlidir ama ikincildir.

---

28) Yine de, 1960'ların sonunda yeni bir depresif dalgaya geçileceğini on yıl öncesinden tespit eden ilk marksist bilim adamı olduğu için, Ernest Mandel'in yukarıdaki kitaplarının okunmasını, eleştirel bir gözle incelenmesini salık veririz.

Kısacası, kapitalist sistem, depresif dalga sonunda bozulan kendi iç dengesini otomatik olarak kuramaz. Dışarıdan bir müdahale gelir. Bir kez ekonomi dışı etkenler genişleyici dalgaya geçiş koşullarını yarattıktan sonra, kapitalizmin iç yasaları dümeni eline alır ve süreç nesnel düzeyde kendi başına işlemeye başlar.

Emperyalistler arası savaşlar, işçi sınıfının uzun süre kalıcı olabilecek bir biçimde yenilmesi ve politik nedenlerle yeni pazarların açılması gibi etkenler, bu tür ekonomi dışı etkenlerdir. Ekonomideki izdüşümlerinden yola çıkılarak, bu etkenlerin aslında kapitalizme içsel olduğu öne sürülebilir. Ama konuyu şu anda ele aldığımız soyutlama düzeyinde bu etkenler ekonomiye dışsaldır, ekonomiye bir neden-sonuç ilişkisi içinde izdüşerler. Bu ekonomi dışı etkenlerin ilk ikisi sömürü oranında büyük ve kalıcı bir sıçrama getirir, sonuncusu ise aşırı sermaye birikimini uzunca bir süre yavaşlatır, çünkü sermayenin kârı düşürmeden gideceği, üretilen metaları emebilecek yeni alanlar açılmış demektir, yani ortalama kârın uzun süre yükseklerde gezebileceği bir ortam doğmuştur.

Ekonomi içi etkenleri de tamamen ihmal etmeyelim. Bunların en önemlisi teknolojik devrimlerdir. Teknolojik devrim, emek üretkenliğinde, yani göreli artı-değer oranının büyüme hızında, uzun süre kalıcı olabilecek bir sıçrama getirir.

Başka ekonomik etkenler de var. Önce, dünya çapında ekonomik göçler. Kapitalizmin genişleyici uzun dalgaya girmesiyle birlikte, yoksul çevre ülkelerden metropol ülkelere doğru bir emek akını başlar. Bu göç, ücret artışlarını sınırlamada ve yedek sanayi ordusunun oluşmasında önemli bir rol oynar. Emek üzerindeki baskının hafiflemesini önler.

Yeni ve ucuz hammadde kaynaklarının bulunması sabit sermayenin değerini düşürür, böylece sermayenin organik bileşiminin artış hızı bir süre kalıcı biçimde yavaşlar.

Diğer bir etken de sermaye devrinin hızlanmasıdır. Artı-değerin gerçeklenme hızı artmış olur, aşırı birikimin önüne engel olarak çıkar. Sermaye, yüksek kâr oranıyla birikmeyi uzun süre sürdürür. Enformasyon, komünikasyon, veri değerlendirme sistemlerinde ve para dolaşımını hızlandıran yapılarda büyük çaplı yenilikler, sermaye devrini hızlandırır.

Genişleyen bir dalgaya geçebilmek için salt emeğin politik yenilgisi yetmez. Yeni yerleştirilen birikim modeline de uygun düşecek bir biçimde, geniş yığınları apolitikleştirecek büyük operasyonlar başlar. Yeni bir politik kontrol yapısı oluşturulur. Kapitalizmin "ölümsüzlüğüne" inanç, sistemli bir biçimde yaygınlaştırılır. Yeni bir "kültür", daha doğrusu kültürsüzlük yaratılır. Burjuvazinin genişleyici bir dalgaya geçişte ve bunun sürdürülmesinde belki de en bilinçli ve sinsi müdahalesi budur.

DTK'nın, Devlet Tekelci Kapitalizminin işleyişiyle birlikte sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi sürecine bizzat giren devletin işi, depresif dalgaya kıyasla genişleyici dalga döneminde daha kolaydır. Krizlerin hafif atlatılmasını daha kolay sağlar. Sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi sürecine daha kolay müdahale eder ve böylece sermaye dolaşımında aşırı tekelci kârı daha kolay korur. Örneğin silah sektörünün kârını resmen garanti altına alır. Aynı şekilde toplam sermayeyi değersizleştirecek araçları daha kolay harekete geçirir. Sömürü koşullarını daha kolay dayatır. Bu nedenle, genişleyici dalga döneminde bazen sanki devlet ortadan çekilmiş de kapitalizmin bütün bu "sihirli" ve dinamik gelişmesini üstün zekâlı birtakım girişimciler yapıyormuş gibi görünür. Devletin, köşede sigarasını içerken yan gözle de kapitalizme "mukayyet" olduğu sanılır. Oysa devlet bir yere gitmez. Kapitalizmin dokusuna girer, iliklerinde erir.

V.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Genişleyen Kapitalizm

Şimdi özel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası salınıma geçen genişleyici dalgaya bakalım.

Yukarıda sıraladığımız, genişleyici bir dalgaya geçişi mümkün kılıp sürdüren tüm etkenlerin bu dalgada bir araya geldiğini görüyoruz. Evet, dünya işçi sınıfı faşizmi yendi, yeni mevziler kazandı ve bu nedenle bir bütun olarak savaşı kazandı, **ama**..' kurtarılmış' mevzilerin dışında kalan müfrezeler için sömürü katmerlendi. 1930'larda faşizm, 1940'larda savaş ve 1950'lerde soğuk savaş, artı-değer oranında, dolayısıyla ortalama kâr oranında, çok büyük bir sıçrama getirdi. Bir kez savaş, sabit sermayenin büyük bir bölümünün dünya çapında fizikî imhasını getirdi. Emek önce sokağa atıldı, sonra da

savaşa sürüldü. İşçi sınıfı canından edildi. Yine savaş koşullarında işgücünün değeri, dolayısıyla ücretler düşürüldü. Sınıf köleleştirildi. Savaş sonrasında da reel ücretler 1920'lerin düzeyinde tutuldu. Bu bağlamda, sermayenin soğuk savaşla birlikte dünya komünist hareketine cepheden saldırısının önemini anlıyoruz. Büyük kapitalist ülkelerde artı-değer oranında artışlar, en az %100, en fazla %300 gibi bir değere ulaştı. Ortalama kâr oranı birden sııklı bir atlama yaptı. Ülkelerin yeniden inşası süresince, özellikle en büyük yıkıma uğrayanlarda, savaşı kaybedenlerde, işçi sınıfının en büyük yenilgiyi aldığı kapitalist mevzilerde, sermaye birikimi çok uzun bir süre yüksek kâr oranlarında sürdü. İşçi aristokrasileri de canla başla bu sürece katıldılar.

Sermayenin yakıp yıkıp kül ettiği dünya, yine sermayenin önüne yeni bir pazar olarak sunuldu. Burjuvazi, savaş politikasıyla kendisine büyük bir pazar yaratmış oldu. Ayrıca, genişleyici dalgaya pazar yönünden ilk itkiyi verecek olan büyük bir para sermaye de hazırdı, ve Marshall yardımı adıyla Avrupa kapitalizminin emrine verildi. Bir kez çark dönmeye başlayınca bu yardım, pazarın en başta altyapı sorununa uzun dönemli çözümler getirdi. Tulumbayı çalıştırmak için ağzına dökülen suya benzedi.

Ekonomi içi etkenler de aynı yönde etki yaptı. Birçok yeni teknolojik yenilik, özellikle savaş sırasındaki bilimsel buluşlar, hızla üretime sokuldu. Silah endüstrisinin teknolojisi çok hızlı gelişti, diğer sektörleri de sürükledi. Teknolojik yeniliklere paralel olarak, üretimin örgütlenmesinde, anti-insan yeni rasyonaliteler bulundu. Üretim süreci daha küçük parçalara bölündü. Göreli artı-değer oranı bir anda yukarı sıçradı.

Metropollerde çok insan yok edilmişti ama bu kez de aşırı biçimde sömürülebilecek yeni bir emek ordusu vardı. Başta kadınlar. Çünkü erkeklerden ölenler daha fazlaydı. Sonra metropol kırlarındaki açlar ve nihayet çevre ülkelerdeki yoksullar. Böylece garibanların yürüyüşü başladı. Önce Avrupa'nın güney ve Afrika'nın kuzey sahillerinden Avrupa içlerine yürüdüler, sonra Uzak Doğu'dan, Önasya'dan geldiler. İşgücü her yönden kıskaca alındı.

Öte yandan 1950'den sonra sabit sermayenin bir bileşeni olan hammaddeler ucuzladı. Giderek yeni enerji kaynakları geliştirildi.

Tekel anlaşmalarıyla Orta Afrika'nın ve Latin Amerika'nın maden ürünlerinin fiyatları düşürüldü. Ortadoğu petrolüne neredeyse resmen el kondu. Böylece sabit sermayenin değeri kalıcı bir biçimde düşürülmüş, yani sermayenin organik bileşiminin artış hızı frenlenmiş oldu. Artışın ortalama kâr oranını düşürücü etkisi, hiçbir zaman mutlak ve göreli artı-değer oranındaki büyük artışların kârı yükseltici etkisine yaklaşamadı. Diğer bir faktör olan sermaye devrinin de temposu arttı. Bilgisayarların haberleşmede, iletişimde, veri depolamada ve değerlendirmede giderek devreye girmesi, para piyasalarının çokuluslu finans odaklarını birleştirmesi, sermaye devrini hızlandırdı. Böylece artı-değerin gerçeklenme hızı arttı. Aşırı birikimin yine önü kesildi. Birikimin yüksek kâr oranıyla uzun süre sürebilmesi, bir de bu faktörle sağlanmış oldu. Ulusal paraların altına çevrilebilirlik şartı ortadan kalkınca, para politikalarının sermaye birikimindeki rolü de çok arttı.

Bu genişleyici dalgaya uygun, çok önemli politik, sosyal ve kültürel işlevleri olan yeni bir birikim modeli yerleştirildi. **Metropollerde, üretim sektörünü salt tüketim sektörü ucundan çeken, yoğun ve yaygın tüketime dayanan, yani insanın gereksinimini karşılamak yerine ona gereksinim uyduran, insanı tüketici makina düzeyine indirgeyen bir birikim modeline geçildi. İnsanlar, bir de tüketim düzeyinde metaya esir edildi.**

Bu tüketim modelinin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Tek bir noktanın altını çizeceğiz. Birikimin temel unsurlarından biri sürekli bir enflasyondu. Enflasyon, en başta işgücünün değerini düşürmenin bir yoludur. Aynı zamanda tekel sermayesini büyütmenin de bir yoludur. Pazara hâkim oldukları için, tekelci aşırı kâr elde eden tekeller, artan emek üretkenliği üretim fiyatlarını sürekli düşürdüğü halde, metaların satış fiyatlarının aynı ölçüde düşmesini önlerler. Konumları sayesinde ve belli bir süre için.

Aşırı kâr şeklinde bir ek "rant" elde etmek için tekellerin bir metanın pazardaki fiyatını, üretilen bu metanın içerdiği değer artmadığı halde, salt tekelci konumları sayesinde artırabilmeleri, tekelci kapitalizm çağında enflasyonun ana kaynağıdır. İşte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sürdürülen birikim modeliyle enflasyon olgusu bu nedenle birbirine bağlıdır. Bu genişleme dalgası boyun-

ca ortaya çıkan krizlerde, başka dönemlerdeki krizlerin aksine, fiyatların düşmemesi, hatta bir de artması, bu saptamayı doğruluyor. Burjuvazi ve devleti, enflasyonu "elbirliğiyle" yaratılmış bir sorun, ya da durup dururken ortaya çıkıveren ve herkesi ayırımsız tehdit eden salgın bir hastalık olarak yutturmaya çalışır. "Çözümü" için de, toplumsal işbirliği ister. Oysa enflasyon, tekelci sermayeyi büyütmenin bir yolu olduğuna göre, bu birikim modelinde enflasyon değil, "çözümü" bir sorundur.

Tabii burada konuyu biraz basitleştiriyoruz. Zararı yok. Tekellerin işine yaraması için, devletin enflasyonu çok yüksek olmayan bir düzeyde tutabilmesi, ekonomiye olan güvenin korunması, zincirleme fiyat artışlarıyla ipin ucunun kaçmaması gerekir. İpin ucu kaçarsa sermaye de başka ülkelere kaçar. Bu birikim modelinde enflasyonun bir kaynağı tekellerse, öbür kaynağı da devlettir. DTK bağlamında başka türlüsü de olamaz zaten. Devlet, sürekli para kredi yaratır, buna bağlı olarak da emisyon hacmi büyür. Bu ise, dolaşımdaki metaların değerinin parasal ifadesinin üstünde bir paranın dolaşım halinde olması demektir. Bu durum enflasyonu kamçılar. Ayrıca bütçe açıklarının iç borçlanmayla kapatılması da aynı etkiyi yapar. İç borçlanma, enflasyonun ikinci ana kaynağıdır. Devletin yarattığı para kredi mekanizması, tekelci sermayeye yeni yeni birikim olanakları verir. Tekeller devlet kredileriyle üretim yaparlar. Tüketiciye açılan kredilerle de metaların satışı teşvik edilir, yani üretimde el koyulan artı-değerin dolaşımda gerçeklenmesi kolaylaştırılmış olur. Ama bu arada özel borçlanma büyük boyutlar alır. İnsanlar borç alabilmek ve sonra da aldıkları borçları ödeyip daha büyük borçlar alabilmek için çalışırlar. Yaptıkları işi sevip sevmemeleri, bu borçlarla satın aldıkları metalara (ve hizmetlere) ne ölçüde ihtiyaçları olduğu, hatta bunları kullanıp kullanmamaları vb. hiç önemli değildir. Esasında bu birikim modelinin başarısı, miktarca yüksek düzeyde ve yaygın bir borçlanmayı sağlayabilmiş olmasıyla ölçülür. Kapitalizmin ters mantığı, bu savaş sonrası birikim modeline işlenmiştir.

Bu birikim modelinin başarısı ve kalıcılışması için, 1950'li yıllardan itibaren reel ücretlerde, yavaş da olsa düzenli bir artış gerekiyordu. Bu artış, üretkenlikte ortaya çıkan büyük artışlara bağlıydı. Tabii ki, üretkenlikteki artış oranlarının yanına yanaşamadı.

Öte yandan yatırımların hızlı artışı da ücretlilerin sayısını artırdı. Hem işçilerin eli eskiye göre para gördü, yarattıkları değerin büyüklüğüne kıyasla kırıntı kabilinden bir parayı harcayabilir duruma geldiler, hem bunu harcayabilir durumda olanların sayısı arttı, hem de işsizlik kalıcı bir sorun olmadı. Ayrıca, sosyal güvenlik politikalarıyla işçi sınıfı dolaylı bir gelir de sağladı. Bu da pazarı genişletti. Birinci emperyalist savaştan sonra sosyalist devrimle neye uğradığını şaşıran, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da işçi sınıfına yeni mevziler kaptıran burjuvazi, bunlardan dersler çıkardı. İşçi sınıfının eylemci ve sürekli politik basıncı altında yaşayamayacağını anladı. Bir taşla iki kuş vurmaya karar verdi. Çeşitli yardımlar türünden verdiği dolaylı ücretlerle, diğer sosyal güvenlik politikalarıyla, ücret dışında ek bir "kırıntı dağıtımı" sistemi geliştirdi. Öte yandan bu ek sistem sayesinde devletin sınıf karakterini işçinin bilincinde bulandırdı. Devlete, sınıflarüstü sahte bir görünüm verdi.[29] Sınıf savaşlarını ekonomik istemlerle sınırlandıran bir bilinç yaratıldı. Yığınlar apolitize oldu. Boş bir Amerikan kültürü veba gibi yayıldı, dünyanın en ücra köşelerine girdi. Belkemiğini anti-komünizmin ve anti-sovyetizmin oluşturduğu yeni bir politik kontrol yapısı geliştirildi. Bu dönemde kapitalizmin ciddi sorunu, politik ve askersel bir sorundu. Sovyetler Birliği öncülüğünde yapılanan ve gelişmekte olan sosyalist sistemdi. Silah tekelleri de devletlerin koruması altında bu dönemde yükseldi, askeri-endüstriyel komplekslere dönüştü. Anti-komünizm, silah pazarının genişletilmesinde başrolü oynadı. Yeri gelmişken değinelim, bugün aynı işi "mecburen", insan hakları, "özgürlük", "demokrasi" vb. görüyor.

Kısacası, bütün bu faktörlerin aynı yönde etki yapmasıyla, ortalama kâr oranı bir çeyrek yüzyıl yüksek düzeyde seyredebildi, pazardaki büyük genişleme de bu süreci besledi. 1953-1972 arasında, enflasyondan arındırılmış fiyatlara göre, ileri kapitalist ülkelerin toplam sanayi üretimi 2,7 kat, ihracatları ise 3,8 kat arttı.

Döneme başka bir soyutlama düzeyinden bakalım. Bu genişleyici dalgada, kapitalizmin DTK, Devlet Tekelci Kapitalizmi biçiminde işleyişi son derece önemliydi. Devlet sermayesi, toplam sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin iyiden iyiye ayrılmaz bir

29) Kamu harcamalarındaki büyük artışlar da, bu dönemde pazarı genişletmenin yanı sıra bu görünümü güçlendirdi.

parçası oldu. Bu birleşme, yeniden üretim sürecinde iki ayrı sorunu birlikte çözdü. *Birincisi,* devlet sermayesi, **yığınsal bir biçimde**, devlet dışı sermayenin kâr oranındaki düşüşleri önleyecek şekilde, ya düşük kârla, ya sıfır kârla, ya da zararına yatırıldı. Altyapı yatırımları, bunların işletilmesi, bilimsel ve teknolojik araştırmalar vb. tek tek kapitalistlerin birleşseler bile yapmak istemeyecekleri, birikim hızını düşürücü yatırımlardır. Yani, devlet eliyle sürekli bir sermaye değersizleştirmesine gidilerek, toplam sermayenin hep yüksek kârla yatırılması sağlandı. *İkincisi,* pazarda sıçramalı bir genişlemenin ortaya çıkmasında ve pazar genişliğinin korunmasında can alıcı bir rol üstlendi. Sosyal güvenlik politikalarının, devlet eliyle devreye girmesinden yukarıda söz ettik. İşgücünün yeniden üretimiyle ilgili kurumları kurmak ve yönetmek, sömürünün düzeyini belirlemek de devletin işi oldu. Devlet, tek tek kapitalistler düzeyinde de sermayenin avukatıdır. Bunun yanı sıra, kamu harcamalarında ve devlet kredilerinde görülen büyük patlama da çok önemli. Devletin, sermaye birikiminde üstlendiği bu önemli işlevler ve sahip olduğu araçlar, krizlerin yumuşak atlatılmasına da yaradı. Ortalama kârın düşüşünün birikimsel bir karakter alması bir de bu şekilde önledi.

Bu genişleyici dalga sırasında ortaya çıkan krizlerin özelliklerini ve bir önceki ve bir sonraki depresif dalgadaki krizlerden farklarını görelim:

1. Süreleri çok kısadır. En fazla bir, bir buçuk senedir. İki kriz arasında geçen süre uzundur.

2. Kapitalist ekonominin bütün sektörlerini kapsamaz. Kapitalist ülkelerin hepsinde eşzamanlı ve eşsüreli değildir. Sermaye krize giren bir ülkeden henüz krize girmemiş bir ülkeye çabuk kaçar ve krizin süresini kısaltır.

Krizler şu yıllarda ortaya çıktı:

ABD'de 1948-49, 1953-54, 1957-58, 1960-61 ve1967'de.

Japonya'da 1958 ve 1965'te.

Batı Almanya'da 1958, 1963 ve 1966-67'de.

Fransa'da 1949-50, 1952-53, 1958-59 ve 1967'de.

İngiltere'de 1951-52, 1957-58, 1960-61 ve 1966-67'de.

3. Krizler düşük şiddettedir. Endüstriyel üretimin büyümesinde bir yavaşlamanın ötesine geçmez. Ortalama kâr oranında birikimsel bir düşüş yaratmaz. Kriz olgusunun hareketi bir sarkacın hareketine benzer.

4. İşsizlik büyük ve kalıcı boyutlar almaz. Kriz sırasında artar, ama krizden çıkılınca düşer.

5. Geçmiş depresif dalgadaki durumun aksine, enflasyon süreklidir. Bu süreklilik, krizin şiddetini azaltıcı bir etki yapar. Önceki depresif dalgalarda krizler çok şiddetlidir. Çünkü enflasyon, kriz öncesinde ortaya çıkar, kriz esnasında metaların birdenbire değersizleşmesi ve fiyatların aniden düşüşüyle kaybolur.

V.4. Son Depresif Dalga

Çeyrek yüzyıla yakın bir süre sonra, İkinci Dünya Savaşı sonrasının genişleyici uzun dalgasını yaşayan kapitalizmin istimi nihayet tükenmeye başlıyor. Kapitalizm, 1960'lı yılların sonunda bir uzun depresif dalgaya giriyor ve halen de bu depresif dalgadan çıkmış değil. Tablo 8 kapitalizmin genişleme döneminin son on yılıyla daralma döneminin belirleyici verilerini karşılaştırıyor.

Tablo 8. Dünya kapitalist ekonomisinde gerileme

	1960-70	1970-80	1980-89
İleri kapitalist ülkeler toplamında yıllık sanayi üretim artış hızının dönem ortalaması (%)	6,2	3,1	2,9
İleri kapitalist ülkeler toplamında YGSH büyüme hızının dönem ortalaması (%)	5,6	1,5	-
Uluslararası ticaret hacminin büyüme hızının dönem ortalaması (%)	8,5	5,0	4,3

Kaynak: *Dünyada Neler Oluyor? Ekonomik ve Jeopolitik Dünya Yıllığı 1982,* s. 19 ve L'Etat du monde 1991, s. 532-533'teki verilerden hazırlanmıştır.

Kapitalizm "güzel güzel" genişlerken nasıl oluyor da durup daralmaya başlıyor?

Bir genişleyici dalgadan depresif dalgaya geçişte, bu geçişi mümkün kılan unsurlar önceki dalganın sonlarına doğru kendini hissettirmeye başlar. Birbirini takip eden ve nitelikleri farklı tüm nesnel süreçlerin diyalektiği bunu gerektirir. Benzin biterken motor durmadan önce teklemeye başlar.

1960'lı yılların sonuna geldiğimizde, bir önceki dönem boyunca biriken ancak efektif bir engelleme yapamamakla birlikte belli bir derinliğe ulaşan iç çeliskiler artık bastırılamaz oluyor. Bu doğal ve er geç beklenen bir olgudur. Çünkü kapitalizm sonludur, bu nedenle iç sorunlarına sonsuz kalıcılıkta çözümleri yoktur. Yeni depresif dalga boyunca, ekonomik, politik ve sosyal faktörler aynı anda ve aynı yönde etki yaparak, artı-değer oranının önceki dönemde olduğu gibi artabilmesinin önüne dikiliyor. Sermeyenin organik bileşimi artıyor, ortalama kâr birikimli efektif bir düşüşe geçiyor. Sermaye fazlası açığa çıkarken birikim tökezliyor. Genişleyici dalga sürecinde yerleşen sermaye birikim modeline ait kurumlar ve modelin kendisi bunalıma giriyor. Bu son olguyu aşağıda ayrıntılı inceleyeceğiz.

Bu dönüşe neden olan belirleyici unsurlara bakalım.

"Dünya devriminin üç bileşeni, başta Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkeler olmak üzere, anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketleri ve kapitalist ülkeler işçi sınıfı hareketi (bu son ikisinin sırası konuşana göre değişiyordu)" tekerlemesini hepimiz biliriz, ya da duymuşuzdur. Bu tekerleme, "her ne pahasına olursa olsun barış içinde yan yana yaşama" politikasıyla birlikte ele alındığında, sınıf savaşını mantıksal sonucundan, yani iktidarı alma bağlamından kaçırmada kullanılan tekerlemelerden biriydi. Ama... Sovyetler Birliği'nin dünya devriminin önünü tıkayıcı oportünist tercihlerinden ve sonuçta işçi sınıfına burjuvaziyle uzlaşmayı dayatmasından bağımsız olarak, kendi içinde bir mantığı da vardı. İşçi sınıfının ve müttefiklerinin *nesnel* konumlarının bir önceki döneme göre göreceli olarak, dünya çapında güçlendiğine işaret ediyordu.

Önce, 1960'ların sonunda, soğuk savaşın 1950'ler ve 60'ların ilk yarısındaki şiddetini kaybetmesi olgusu var. Bu olgu, doğrudan Sov-

yetler Birliği ve sosyalist ülkelerin gücüyle ilgilidir. Ekonomik olarak gelişen Sovyetler Birliği o dönemde, emeğin sermayeye karşı konumunu güçlendiriyordu. Dünya komünist hareketinin, ne kadar geri ve sağ bir politik düzeyde olursa olsun bir bütünlüğü ve burjuvaziyle pazarlıkta önemli bir ağırlığı vardı.

Öte yandan, yüze yakın ülkede güçlenen ulusal kurtuluş hareketleri, anti-emperyalist bir karakter aldı ve emperyalizmin ucuz ve bol hammedde kaynaklarını tehlikeye soktu. Kapitalizm, bu kaynaklara bağımlılığını azaltana kadar geçen sürede, eski hızda birikimini sürdüremez hale geldi. Bu tür ülkeler, emperyalizm için potansiyel pazar özelliklerini de kaybettiler.

Kapitalizmin önceki genişleme döneminde oluşan yüksek düzeydeki birikim, dünya işçi sınıfının sermaye karşısındaki konumunu **nesnel olarak** güçlendirdi. İşçi sınıfı savaşının keskinleşmesini getirdi. Bu keskinleşme bazı ülkelerde, salt ekonomik düzeyde de olsa bir eylemliliğe yol açtı. Bazı ülkelerde ise devrimci durumlar ortaya çıktı, iktidar işçi sınıfının elinin ucuna kadar geldi, "metropol ülkelerde devrimci durum çıkmaz" savını çürüttü. 1968'de Fransa, daha az ölçüde de İtalya büyük politik bunalımlar yaşadılar. İngiltere, ABD, hatta Almanya'da işçi eylemleri yükseldi. Portekiz'de devrime giden bir süreç başladı. İspanya'da, Yunanistan'da işçi sınıfı hareketlendi. Türkiye işçi sınıfı bütün ağırlığıyla sahneye çıktı.

1970'lerin başında bütün metropollerde işçi sınıfı, ekonomik düzeyde savaşmaya başladı. Kavga asıl olarak ücretler üzerinde koptu. İşçi sınıfı, üretim sürecinin örgütleniş şekline, hem üretim temposuna hem de üretimin aşırı parçalanmışlığına başkaldırdı. Demokratik haklar için de daha geniş bir toplumsal mücadele başladı. İktidarı hedef almayan bu hareketlilik, sermaye için bir anlama geliyordu: Çalışma süresinin uzatılmasında ve üretimin hızlandırılmasında sosyal sınırlara ulaşılmış, işçi direnci başlamıştır.

İşgününün daha fazla uzatılamaması ve verili teknolojik koşullarda üretim temposunun daha fazla artırılamaması, mutlak artı-değer oranının artırılmasında kapitalist genişlemenin sağladığı iç olanakların tükendiği anlamına geliyor. Artı-değer oranının düşüşü kalıcılaştıkça, ortalama kâr oranının birikimli düşüşü başlıyor. Sömürünün şiddetini artırabilmek, ekonomik gelişmenin doğal akışı

içinde artık mümkün değildir, bundan böyle artan ölçüde politik müdahale gerektirecektir.

Mutlak artı-değer sömürüsünde durum böyleyken göreli artı-değerin durumunu görelim.

Gerilemeye geçiş noktasına yaklaşırken, göreli artı-değer oranındaki artış hızını sürdürebilecek teknolojik yenilikler de duraklıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın teknolojik itkisi tükeniyor. Emek üretkenliğini artırabilecek yeni eşiklerin yokluğunda, üretim sürecinin gelişmesinin önüne teknik sınırlar dikilmiş oluyor. Göreli artı-değer oranında artış yavaşlıyor ve ortalama kâr oranının düşüşüne birikimli bir özellik getiriyor.

Tablo 9, 'adam-saat' cinsinden işçi başına üretkenlikte yıllık artış (ya da azalış) oranlarının dönemsel ortalamalarını veriyor. İlk sütun genişleyici dalga dönemlerine, ikinci ve üçüncü sütunlar depresif dalga dönemlerine tekabül ediyor. Tabloya göre, istisnasız bütün bu ülkelerde ve EİKÖ bütününde emek üretkenliğinin artışında bir yavaşlama var. Hatta ABD'de depresif dalgaya geçildiğinde emek üretkenliğinin gelişimi duruyor. Şu anda içinde yaşadığımız kriz de dikkate alınsa, son sütundaki değerlerin hepsi, ikinci sütundakilerden de düşük olacak. Almanya, Fransa, İtalya ve diğer bazı ülkelerdeki düşüş eğilimine bağlı ve ona paralel olarak, EİKÖ üyesi Avrupa ülkeleri bütününde emek üretkenliğindeki artışın, 1973-79 ortalama değeri olan %2,6'dan 1979-88 değeri olan %2,0'a düşmesi bunu kanıtlıyor.

Tablo 9. Bazı kapitalist ülkelerde işletmeler düzeyinde emek üretkenliği (bir önceki döneme göre yüzde cinsinden yıllık ortalama değişim

	1960-73	1973-79	1979-88
ABD	2,2	0,0	0,8
İngiltere	**3,6**	**1,6**	**2,1**
Kanada	2,8	1,5	1,4
Japonya	**8,6**	**3,0**	**3,2**
Almanya	4,5	3,1	1,7
Fransa	**5,4**	**3,0**	**2,6**
İtalya	6,3	3,0	1,6
Hollanda	**4,8**	**2,7**	**1,6**
İspanya	6,0	3,5	3,3
İsveç	**4,1**	**1,5**	**1,8**
İsviçre	3,2	0,8	1,6
Avusturya	**5,8**	**3,2**	**2,1**
Avustralya	2,7	2,1	1,0
Yeni Zelanda	**1,8**	-1,5	**1,4**
EİKÖ Avrupa	5,0	2,6	2,0
EİKÖ	**4,1**	**1,4**	**1,6**

Not: Üretkenlik, işçi başına üretkenliktir.

Kaynak: *'Perspectives Economiques de l'OCDE'*, Aralık 1990, sayfa 134'teki Tablo 46'daki verilerden hazırlanmıştır.

Sonuçta, üretimin teknolojik koşullarında tıkanma, göreli artı-değer sömürüsünün artışında ciddi bir yavaşlama var.

Emek üretkenliğindeki yavaşlama, sabit sermayenin birim değerinin düşüşünü frenliyor. Yani sermayenin organik bileşimini (C/V) yükselterek sabit sermayenin üretkenliğini de düşürüyor.[30]

Bütün bu ekonomi içi ve dışı faktörlerin aynı yöndeki etkisi altında, yükseltilemeyen artı-değer oranının ve sermayenin efektif olarak artışı önlenemeyen organik bileşiminin baskısı altında, **her ülkede farklı zamanlarda ve oranlarda ortalama kâr oranı dönem boyunca birikimli olarak düşmeye başlıyor.**

1974-75 krizinden hemen önce kâr oranı bütün ülkelerde efektif bir düşüşe girdi. ABD'de, 1961-70 döneminde ortalama %13,5 olan kâr oranı, 1973'te %10,5'a; İngiltere'de 1955-64 arası %13,5 olan kâr oranı 1970'te %9,7'ye; Japonya'da 1968'de %14,7'den 1973'te %10,9'a düştü. Batı Almanya'da, 1960'ta özel sektörde birikimin yatırılan sermayeye oranı %12,5'tan 1974'te %7'ye indi.[31]

Kâr oranındaki bu düşüşün uzun dönem süreceği anlaşıldığından dolayıdır ki, 60'lı yılların sonundan itibaren devletlerin ana politikası, ücretlerin artışını durdurmak, gerektiğinde enflasyonist politikalardan işgücünün değerini düşürmek için faydalanmak, kazanılmış sosyal haklara saldırmak, sendikalarla savaşmak, işsizliğin sürekli bir tehdit unsur olduğu sosyal bir psikoz yaratmak vb. olmuştur.

Tabii, ücretlerle savaşmanın bir de tüketim sektöründe metaların gerçeklenmesini yavaşlatarak pazarları daraltmak şeklinde istenmeyen bir yan etkisi de olmuştur.

Bu alt bölümün başında, kapitalizmin genişleme döneminin sermaye birikim modeline ait *kurumların* ve birikim modelinin *kendisinin* bunalıma girdiğini söylemiştik. Önce kurumları görelim. Bunların en önemlisi, dolar hegemonyasında örgütlenen uluslararası para sistemidir.

---

30) Sermaye üretkenliği: Sabit sermayeden yaratılan katma değerin, sabit sermayenin değerine oranı.

31) Bu rakamların hepsi için kaynak: E. Mandel 'La crise 1974-1978', s. 24-27, Flammarion, Paris

Uluslararası ödemelerde, hegemon ekonomi başta olmak üzere, güçlü ekonomilerin parası kullanılır. Bu güçlü para, altına çevrilebilir ve altınla birlikte "değerin depolanması" işlevini görür. Uluslararası ticaretin para devresini düzenlemek için yaratılan ve doların altına çevrilebilirliğine dayanan bu sistem (Gold Exchange Standard), 1944'te Bretton-Woods anlaşmasıyla kabul edilen sistemdir.

1960'lı yılların sonundan itibaren ABD ekonomisinin göreceli olarak zayıflamasıyla ve ortalama kârın düşüşüne karşı koymak için pazarlarda rekabetin keskinleşmesiyle dolar, rezerv parası olarak gücünü yitirdi. Uluslararası para sisteminde kalıcı ve sürekli bir kriz doğdu. Bretton Woods anlaşması işe yaramaz oldu ve süreç içinde çöktü:

i. 1971'de ABD dış ticareti savaş sonrası ilk açığını verdi. Bu açık 1972 ve 1973'te büyüdü. Doların altına çevrilebilirliği askıya alındı ve ilk kez doların altına karşı değeri düşürüldü. Mark ve Yen'in değeri yükseltildi.

ii. 1973'te dolar bir devalüasyona daha uğradı. Önemli paralar arasında sabit kur kalktı.

iii. 1976'da Bretton Woods anlaşması nihayet tarihe karıştı. Hiçbir paranın altın karşılığı kalmadı. Dalgalı kurlar resmileşti. Avrupa Para Sistemi türünden, sorunlu alt sistemler oluşturuldu. Uluslararası eşdeğer sorunu da çözümsüzlüğüne terkedildi. **Bu çözümsüzlük, uluslararası para sistemindeki krizin hem göstergesi hem de besleyici unsurudur.** Bütün kapitalist ülkelerin tanıdığı bir uluslararası eşdeğerin yokluğu, yani ne altının ne de doların dünya ekonomosinde artık bir cetvel rolü oynayamadığı bugünkü durum, uluslarası para sistemindeki kalıcı krizin temelinde yatıyor. Bir yandan dolar uluslararası kredinin oluşması, yoğunlaşması ve merkezileşmesinde hâlâ ana araçtır, ama öte yandan artık altına çevrilebilirliği iptal edildiği için rezerv para rolünü oynayamıyor. Bu çelişkili durumun sonucunda, dünya kredi pazarında daima spekülatif bir unsur saklı duruyor ve uluslararası para sistemindeki istikrarsızlığı ve krizi besliyor.[32]

32) Burada altının parasal fonksiyonunun kaybolduğu anlamı çıkmamalıdır. Altının pazardaki değeri 1971'den itibaren hızla arttı. Merkez bankaları arasındaki çoğu işlemler yeniden altın cinsinden gerçekleştiriliyor. Merkez bankaları stoklarını yeniden altın cinsinden ifade etmeye başlıyorlar. Ama, altının o anki

Diğer önemli bir kurum, GATT (Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması)'dır. Savaştan sonra dünya ticaretini düzenlemek için oluşturulan GATT (Bkz. Dipnot 2), giderek ülkeler arası konsensusun oluştuğu bir platform olmaktan çıktı ve ticaret savaşlarının bir arenasına döndü. Bu kurum da bunalımda. Bu konuyu Bölüm I'de incelemiştik.

Yine başka bir kurum, Uluslararası Para Fonu, kapitalist gelişme yoluna girmiş ülkelere "yardım" etmekten çok, açık bir biçimde alacaklıların polisliğine başladı. Kredi verme/vermeme silahını kullanan bir "senet mafyasına" dönüştü. Borçluların uykularına girmeye başladı.

Bir de birikim modelinin ayrılmaz parçası olan unsurlar modele karşı işlemeye başlıyor. Bunların en önemlisi enflasyondur.

Bu depresif dalganın en önemli özelliği, enflasyonda hızlanma ve hem işletmeler hem de ülkeler düzeyinde aşırı bir borçlanmaya yönelinmesi olmuştur. Enflasyon, önceki genişleme döneminde de vardı. Ama borçlanmayla birlikte bu depresif dalga boyunca hızlanıyor ve birikim modelinin bir parçasıyken modelin kendisini tehdit eder hale geliyor. Yapısal bir özellik kazanıyor. 1960-1970 arasında, ileri kapitalist ülkeler ortalaması %3 iken, 1970-1980 ortalaması %7'ye çıktı. Tek tek bazı kapitalist ülkelerde çok daha yüksek oranlara vardı. Bankalar da borçlanıyor. ABD'nin ödemeler dengesindeki açıklarla finanse edilen, petrodolarlarla beslenen uluslararası bir kredi pazarı oluşuyor. Emperyalist ülke bankalarının elde ettikleri krediler, 1975-79 arasında %55 oranında artıyor.[33] Bu son depresif dalganın krizlerinde, kontrolden kaçan enflasyon olgusu, krizin etkilerini, bir önceki refah döneminin krizlerinden çok daha önemli bir hale getiriyor.

İçinde bulunduğumuz depresif dalganın bir diğer önemli özelliği, bu dalganın krizlerinde çok açık biçimde ifadesini bulan ayırdedici

---

pazar fiyatı üzerinden, Uluslararası Para Fonu'nun hayali altın kuru üzerinden değil. Bu durumda uluslararası para sisteminde altın, yine önemli ama pasif bir konuma iniyor. Bütün paraların üstünde bir eşdeğer olamadığı için, aktif konumunu, paraları birbirine çevirme kapasitesini kaybediyor. Para sisteminin istikrarsızlığı körüklenmiş oluyor.

33) Jacques Valier, 'Une critique de l'économie politique II', p.276, Maspero, Paris.

özelliği, işsizliğin de enflasyon gibi yapısal bir özellik kazanmasıdır.

1960'lı yılların sonunda, EİKÖ ülkeleri bütününde 7 milyon olan işsiz sayısı, 1980 yılında 17 milyona, 1981'de 25 milyona, 1982'de 30 milyona ulaştı. Görüldüğü gibi işsizlikte artış, çizgisel bir gelişme göstermedi, depresif dalga boyunca giderek hızlandı. İleri kapitalist ülkelerde çalışan aktif nüfusun ortalama %10'unu buldu.[34] Ortalama kâr oranı düşerken ve sermaye fazlası açığa çıkarken, "işsizlikle mücadele" burjuvazinin bilinçli bir demagojisi oluyor. Endüstrinin yeniden yapılanması, bazı sektörlerin terkedilmesi, bir bölümünün periferi ülkelere taşınması, üretim sürecinde gerçekleştirilen değişiklikler, hep metropolde düşen kâr oranına sermayenin nesnel tepkileri olarak görülebilir. Bu durumda işsizliğin yapısal bir özellik kazanması doğaldır. İşgücü üzerindeki baskıyı sürekli artırmak için bir araç oluyor.

Kısacası bu depresif dalganın bütün özellikleri, dönem boyunca ortaya çıkan ekonomik krizlerde dışa vurdu. Halen yaşadığımız üçüncü krizi inceledik. Şimdi bundan önceki iki krizi, 1974-75 ve 1979-81 krizlerini özetleyelim.

Depresif dalganın ilk somut habercisi, 1974-75 krizi oldu. 1969'dan itibaren yavaş yavaş daralmaya başlayan dünya kapitalist ekonomisi, 1973'teki petrol şokuyla birlikte krize girdi. Petrol şoku enflasyonu hızlandırarak bir katalizör işlevi gördü.

Bu krizin en büyük özelliği, 1970 öncesi krizlerine, yani genişleyici dalga sırasında ortaya çıkan krizlere hiç benzememesidir. Bütün sektörlerde ve bütün ülkelerde üretimde bir yavaşlamanın ötesinde, mutlak olarak da büyük bir daralma yaşandı. Tablo 10, bu olguyu gösteriyor.

34) Bu rakamlar, 'Dünyada neler oluyor? Ekonomik ve jeopolitik dünya yıllığı 1982'; ve ayrıca J. Valier 'Une critique de l'économie politique II', s. 285'ten alınmıştır.

Tablo 10. 1974-75 krizinde ağır sanayi yatırımlarının hacminde daralma

ABD	**- %10.4**
Japonya	**- %13.6**
Batı Almanya	**- %10.0**
Fransa	**- %2.5**
İngiltere	**- %4.3**

Kaynak: Critiques de l'économie politique, N° 7-8, s. 177

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen en şiddetli kriz olan 1974-75 krizi sırasında, üretim, dolayısıyla talep düşüşüne paralel olarak dünya pazarı bir yılda %7 oranında daraldı. 1969'dan itibaren yavaş yavaş artan işsizlik iki yılda ikiye katlanarak büyük bir sıçrama yaptı. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri görülmeyen bir düzeye ulaştı. Göçmen işçiler, kadın işçiler ve gençler yoğun bir biçimde işten atıldı.

Öte yandan, petrol dışında kalan hammaddeler ucuzladığı halde, enflasyon, salt petrol fiyatlarındaki artışların yaratabileceğinden çok daha fazla bir düzeyde seyretmeye başladı. Tekeller, atıl kapasiteden doğan kayıplarını kapatmak için devletlerin de yardımıyla enflasyonu körüklediler, kâr oranındaki düşüşü frenlemek için fiyatları artırmayı sürdürdüler. Üretkenliğin düştüğü bir ortamda reel ücretlere yönelik saldırılar sorunu tek başına çözemiyordu.

Kriz, sömürü oranını yeterince yükseltti ve kendisine dayanamayan tekil sermayeleri yeterince ayıkladı. Sermaye bütününün yoğunlaşma ve merkezileşmesi hızlandı. Devlet bu sürece her zamanki gibi yardım etti. Hem sermayenin değersizleştirilmesi hem de seçmeli biçimde merkezileşmesi sürecine katıldı. İflası bütün ekonomide öldürücü etki yapacak olan büyük tekelleri ve bankaları kurtardı.[35] Bu konumda olmayanların iflasına yardımcı oldu. İflaslar, yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en yüksek rakamlarına ulaştı. İki

35) Örneğin ABD yönetimi, Chrysler'i ve Lockheed'i, Fransız hükümeti Rhône-Poulenc'i kurtardı.

yılda ABD'de %30, İngiltere'de ise %60 arttı. Her şeye rağmen büyük boyutlu, örneğin bir savaşla sağlanabilecek ölçüde bir sermaye değersizleştirmesi, bir anlamda imhası gerçekleşmedi. Ortalama kâr oranı yeterince yukarı çekilemedi. Bu da, kriz sonrası dönemi günlük güneşlik bir döneme dönüştüremedi ve bir sonraki krizi yakınlaştırdı.

1974-75 krizinden kapitalizm, az gelişmiş ülkelere meta ve sermaye ihracını hızlandırarak, daha sonra başına bela olacak bir bütçe açıkları politikasını benimseyerek ve en önemlisi, istikrar politikalarıyla emeğe yoğun bir saldırı başlatarak çıktı. Böylece bu kriz, savaş öncesinin depresif dalgasında ortaya çıkan 1930'lardaki krizin şiddetine erişmedi. Ama savaş sonrası genişleyici dalganın yumuşak krizlerini de mumla arattı.

Krizden çıkış politikaları ve biçimi, kapitalizme kısa süreli bir nefes aldırdı. "Refah" döneminde, 1976-79 arasında, ekonomi yavaş büyüdü, atıl kapasite ortadan kalkmadı. Krizden çıkmak için 'bütçe açıklarını iç borçlanmayla finanse etme politikası'ndan vazgeçilemedi, hatta iç borçlanma giderek arttı. Enflasyon kontrol altına alındı ama yüksek ve ileride tehlikeli olabilecek düzeyini korudu. En önemlisi de, işsizlik artarak sürdü. Yapısal bir özellik kazandığı ve istense de gitmeyeceği iyice belli oldu.

Kısacası, krizden çıkıldığında, bu krize arka planı oluşturan depresif dalgadan çıkılmadığı anlaşıldı.

1979-1982 krizi, depresif dalganın ikinci krizidir. Bir önceki krizin ortalama kâr oranını fazla yukarı çekememesinden doğan sorunlar ve bu sorunlara bulunan ve kendileri sorun haline gelen çözümler nedeniyle, 1979'da yeni bir kriz doğurdu. Çünkü 1976-79 arasındaki yatırımları değerlendirecek ölçüde bir talep yaratılamadı. Ücretlere gözü dönmüş bir şekilde saldıran ve istikrar politikalarından vazgeçmeyen sermaye, 'ortalama kâr oranını depresif dalganın izin verebileceği düzeyin üzerine çıkarayım' derken, ürettiği metalara alıcı bulamaz oldu. 1976'da ulaştığı kâr oranından da oldu. Yine atıl kapasite, yine fazla sermaye ortaya çıktı. Üretim mutlak anlamda da düştü. İflaslar arttı, işsizlik tekrar arttı. Pazarlar daraldı vb. Yani yine bildiğimiz klasik kriz kendini gösterdi.

Bu iki kriz arasında özde bir fark yok. İkisi de bütün kapitalist dünyayı etkisi altına aldı. İkisinin de sonucunda, ortalama kâr oranında kalıcı ve büyük bir sıçrama ortaya çıkmadı. Çünkü sermaye değersizleştirmesi buna izin verecek boyutlarda gerçekleştirilemedi.

1983'ten itibaren, bu ikinci krizden çıkıldı. Bu çıkış, 1976'daki çıkıştan daha yavaş ve ürkek oldu. 1976-79 dönemine benzer ama daha da az "refah" getiren geçici bir "refah" dönemi yaşandı. Birkaç faktör bir araya gelip kapitalizme biraz soluk aldırdı. Hizmet sektörü dünya çapında hızlı bir gelişme gösterdi. Doların değeri yükseltilerek ve kredi hacmi genişletilerek ABD iç pazarı dışa açıldı. Japonya, bazı Avrupa ülkeleri ve petrol oligarşilerinin elinde biriken fazla sermayeye gidecek yer çıktı. 1984'ten sonra üretim sürecinin yapısındaki bazı önemli gelişmeler bugünkü krizi önleyemedi. Gelecekteki gelişmeler açısından önemli gördüğümüz bu konuya önümüzdeki bölümde kısaca değineceğiz.

1988'den itibaren dünya kapitalist ekonomisi tekrar gerilemeye girdi ve bu kriz, önceki bölümde gördüğümüz gibi halen sürüyor.

Bu son depresif dalga aynı zamanda, bir önceki dönemden başlayarak kapitalizmin geçirdiği büyük değişikliklerin ve köklü dönüşümlerin pekiştiği ve kapitalizme içsel bir olgu haline geldiği bir dönem oldu.[36]

Kitabın son bölümünde yakın gelecekteki olanak ve tehlikeler bağlamında kapitalizmin geçirdiği bu iç evrimin anlamı üzerinde de duracağız.

---

36) Michel Beaud içinde bulunduğumuz ve bizim son depresif dalga dediğimiz dönemi 'dünya krizi dönemi' olarak niteledikten sonra, geçen yüzyılın sonundaki 'Büyük Depresyon' dönemiyle (Yani 1874-1893 depresif dalgası) karşılaştırıyor. İki yüzyılın sonuna düşen bu iki dönem arasında önemli benzerlikler buluyor. İki dönemde de kapitalizmin evrimini 'uzun transformasyonlar' (dönüşümler) şeklinde adlandırıyor. Bu transformasyonların temel parametreleri: Sistemin egemen gücünün ve egemen parasının değişmesi, eski ekonomilerin boğulması, yeni ulusal kapitalizmlerin doğuşu, eski endüstrilerin gerilemesi, yeni teknolojilerin ve endüstrilerin doğuşu ve kapitalizmin uluslararasılaşması. Bu değerlendirmeden yola çıkarak, 20. yüzyıl sonundaki transformasyonlar sonucunda endüstriyel kapitalizmin, muhtemelen bir endüstri-ötesi kapitalizmine dönüştüğünü söylüyor. Beaud M., *'L'économie mondiale dans les années 80'*, s. 282-288, Edition La découverte, Paris, 1989.

BÖLÜM VI

OLANAKLAR VE TEHLİKELER

Önce yaşanan ekonomik krizi dar anlamında değerlendirelim. İçinde bulunduğu kriz dünya kapitalist ekonomisini nereye götürür? Ortadoğu kriziyle birlikte dünya kapitalist ekonomisinde ciddi bir güven krizinin başladığını, üretimin ve tüketimin yavaşladığını, ticaretin daraldığını ve en önemlisi yatırımların durduğunu biliyoruz. Ancak savaşı ABD ve müttefiklerinin kazanmasıyla sermayenin aradığı güven ortamının yeniden oluştuğunu da gözlüyoruz. Aşağıdaki iki şıkkı incelerken, Ortadoğu savaşının ekonomik etkisinin çok önemli olmadığını, ne dünyayı ekonomik krizden çıkarabilecek ne de krizi derinleştirebilecek çapta bir etki yaratamadığını da akılda tutalım.

ŞIK 1: Bu genel iyileşme süreci sürmeyebilir. 1992'deki iyileşme o kadar küçük bir iyileşme ki 1993'te pekâlâ aynı ölçüde yeni bir gerilemeye dönüşebilir. Kefeni yırtamayan bir ABD ekonomisi, bu genel gerilemeyi hızlandırır. Bir de üstelik Japonya-Almanya avantajlarını koruyup geliştirebilirse, bu olgu, dünya kapitalist sistemindeki hegemonya krizinin yeniden depreşmesi yönünde bir baskı oluşturur. O zaman 1992 bu süreçte, bir zigzagın yukarı kısmı olarak kalır. 1988'in sonundan itibaren süregelen ana gerileme eğilimi 1992'den sonra kendisini dayatır. Kriz derinleşmesine devam eder. Resesyon'dan depresyona dönüşür.

En başta krizin derinleşme hızına ve istikrarsızlık konjonktürünün devam edip etmemesine bağlı olarak ve daha birçok yan faktörün de etkisiyle bir kesin çözüm, mevzi mevzi er ya da geç gündeme gelir. Geçten ziyade er olma olasılığı daha yüksektir. Krizi müzminleştirici nedenler zayıfladığı için, krizin kesin çözümü uzun süre er-

telenemez. Kesin çözüm noktasından geriye baktığımızda ise bu kez bu şiddetli, derin ve belki de ölümcül krizin, 1990'ın ikinci yarısından itibaren şiddetlendiğini söyleyebileceğiz.

ŞIK 2: 1992'den itibaren kapitalist ekonomilerin büyüme hızlarında ve sanayi üretiminde görüleceği tahmin edilen küçük iyileşmeler gerçekleşir ve yavaş da olsa kalıcı bir süreç özelliği kazanırsa, dünya kapitalist ekonomisi 90'lı yılların ortasına kalmadan rayına oturur. Özellikle ABD ekonomisinde göreceli bir iyileşme bu yönde bir itki sağlar. Dünya kapitalist ekonomisi mevzi mevzi krizden çıkar. Aynı zamanda dünya kapitalist sistemin hegemonya sorunu ekonomik boyutunda bir süre için çözüme kavuşmuş olur.

O zaman geriye baktığımızda, 1988'den itibaren gerileyen dünya kapitalist ekonomisinin 1990'ın ikinci yarısından 1992 başlarına kadar süren düşük yoğunlukta bir kriz geçirdiğini söyleyebileceğiz. Kapitalizm, bir sonraki rutin krizine doğru yol alıyor olacak.

Bu iki şıktan hangisinin daha büyük bir olasılık taşıdığı üzerine spekülasyon yapmak yerine krizi daha geniş bir çerçevede ve olası tarihsel anlamıyla ele alalım.

Kapitalizmin tarihi boyunca sermaye birikim sürecinde periyodik inişler çıkışlar olması, bundan sonra da sürecin bu şekilde ilerleyeceği anlamına gelmiyor. Kahve falına inanmıyoruz. Ama salt tarihsel veriler düzeyinde gözlenen bir takvim de var. Şimdiye kadar uzun dalgaların süreleri 20-25 yıl arasında değişiyor. Kapitalizmin derin bir soluk alıp derin bir soluk vermesi arasında geçen ve takvimle ölçülen zaman bu. **İçinde bulunduğumuz depresif dalga da 25 yıla yaklaşıyor.**

Kapitalizmin yakında yeniden genişleyici bir dalgaya girmesi olasılığının nesnel olarak var olamayacağı teorik olarak kanıtlanıncaya kadar, böyle bir olasılığın varolduğunu kabul etmeliyiz.[37]

Tarihsel veriler çerçevesindeki böyle bir olasılığın reel bir olası-

37) E. Mandel böyle bir olasılığı reddediyor, ama bu reddini teorik olarak kanıtlayamadığı gibi, esas olarak dünyada yeni pazarların bulunamayacağı varsayımına dayandırıyor. Ayrıca böyle bir geçiş için insan uygarlığının ödeyeceği bedelden söz ederken apolitik bir konuma düşüyor. (*Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, s. 87-107, Yazın Yay, 1986).

lığa dönüşüp dönüşmemesi, uzun dalgaların dönüş noktalarıyla ilgili olarak önceki bölümde söylediklerimizin ışığında, bu dönüşü mümkün kılan nesnel önkoşulların oluşup oluşmadığına bağlıdır. Şimdi bu koşulların oluşup oluşmadığına, oluşuyorsa ne denli oluştuğuna bakalım.

Dönemeç noktaları, ortalama kâr oranının evrim eğrisinin toptan yukarı çıktığı, ya da aşağıya indiği tarihsel kesitlerdir. Bir depresif dalgadan çıkmak için de, ortalama kâr oranlarını büyük ölçüde ve kalıcı bir süre için yukarı çekmek gerekiyor. Genel düşme eğrisi niteliksel bir sıçrama yapacak ve yeniden düşmeye, yukarı bir noktadan, sıçradığı yüksek bir tepeden başlayacak. Bu yukarı çekiş, kapitalizme uzun süreli bir soluk aldıracak.

Okuru sıkmak pahasına da olsa yineleyelim. Depresif bir dalgadan genişleyici bir dalgaya geçilebilmesi için, dört faktörde -tümünde veya birkaçında eşzamanlı olarak- keskin bir değişmenin ortaya çıkması gerekiyor. Bu değişmelerin hepsinin yönü ortalama kârın düşüşüne karşıdır:

1- Artı-değer oranında keskin bir yükseliş,

2- Sermayenin organik bileşiminin büyüme hızında ani bir yavaşlama,

3- Sermaye rotasyonunda, yani devrinde ani bir hızlanma,

4- Sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu metropol dışı ülkelere sermaye akışında hızlanma.

Bu keskin değişiklikleri yaratan belirleyici etkenler *ekonomi dışı* (daha teknik tabiriyle, ekonomiye dışsal) etkenlerdir. Kâr oranını bir anda yukarı sıçratabilecek, aynı zamanda pazarı dünya çapında bir anda genişletebilecek **politik değişikliklerdir**. Çünkü kapitalist sistem, depresif dalga sonunda bozulan kendi iç dengesini durup dururken kuramaz, ancak dışardan bir müdahaleyle kurabilir. Ekonomi içi (ya da ekonomiye içsel) etkenler ikincildir.

Bugün tarihsel çapta böylesi önemli etkenler ortaya çıkıp kapitalizmi yine bir süre için kurtarabilir mi? Bizi asıl ilgilendiren soru budur. Bu asıl soruya yanıt aramadan önce bizi daha az ilgilendiren ikincil soruya, böyle bir dönüş için gerekli ekonomi içi etkenler var mıdır? sorusuna yanıt arayalım.

VI.1. Ekonomi İçi Etkenler

Ekonomi içi etkenlerde kapitalizm lehine işleyen, kapitalizmin yeni bir genişleme dönemi yaşamasına izin verebilecek bazı önemli değişiklikler vardır.

Bunların başında bilimsel teknolojik devrim geliyor. Bilimsel teknolojik devrimin 80'li yılların ortasında vardığı aşama, niteliksel dönüşümler taşıyan bir aşamadır. Bu niteliksel dönüşümler, emek üretkenliğine, yani göreli artı-değer oranının büyüme hızına, uzun süreli bir ivme verebilecek çapta ve yaygınlıktadır. Böylece göreli sömürü oranı artarken işsizliğin daha da yığınsallaşıp kalıcı, daha derin yapısal bir özellik kazanması da gündemdedir. İleri kapitalist ülkelerde gerçek ücretler uzun süredir düşüyor.

Bilimsel teknolojik devrim, endüstriyel dokuları altüst ediyor. Yeni teknolojiler üretime yığınsal bir biçimde sokuluyor. Bu durum en başta, endüstrilerin sektörel bileşimini değiştiriyor. Madencilik, demir-çelik, gemi yapım ve hatta yavaş yavaş otomobil sektörü geriliyor. Elektronik, bilgisayar ve telekomünikasyon sektörleri çok büyük bir hızla ilerliyor. On yıl önce çok az kişinin adını duyduğu biyoteknoloji, genetik mühendisliği vb. gibi yeni teknolojiler gelişiyor. Lazer teknolojisi, uzay teknolojisi, birkaç yıl öncesine kadar bilinmeyen hammaddeler devreye giriyor. Öte yandan bilgisayar sayesinde enformasyon metalaşıyor, hammadde, enerji gibi, üretimin **dolaysız** bir girdisi haline geliyor.

Bilgisayardaki gelişmenin ve bu gelişimin yatayda ve düşeyde yaygınlaşmasının hızı gerçekten inanılacak gibi değildir. Buna bağlı olarak da üretim fiyatları hızlı düşüşünü sürdürüyor.[38] Bilgisayardaki gelişmeler, mühendislerin uzun vadedeki öngörülerini çoktan aştı. IBM mühendislerinin, bilgiyi taşıyan "cips"lerde yüzyılın sonunda varılacağını düşündükleri kapasite 1986'da aşıldı. Üretimde

38) Bir örnek verelim. Çok değil 1978 yılında, İngiltere'de bir üniversitesinin mühendislik fakültesinde, yaklaşık 1400 araştırma öğrencisi ve öğretim üyesine belli bir listeyle sıralama yapılarak sağlanan bilgisayar olanağı, 1988'de bir ilkokul öğrencisine sunuluyor. Üniversite'nin bilgisayarı altı katlı bir binayı işgal ederken ve programın sonuçlarını saatler sonra, hatta ertesi gün verirken, ilkokul öğrencisinin bilgisayarı çantasına sığıyor ve aynı programın sonuçlarını bir iki saniyede veriyor.

bilgisayar kullanımı artık tornavida kullanmak gibi bir şey oluyor.

Bilgisayarlı entegre sistemler ve robotlaşma üretim sürecinin yapısını giderek daha fazla değiştiriyor, işçi sınıfının yapısını da değiştiriyor. İki kişi şehrin merkezindeki bir şirketin bir odasında endüstriyel üretim yapıyor, bilgisayar kullanarak bilgisayar imal ediyor. Aynı teknoloji düzeyindeki başka bir metanın üretim süreci ise çok küçük parsellere ve çok sayıda işçiye bölünebiliyor.

Burjuva ekonomistlerinin büyük çoğunluğu, bütün bu gelişmeler sonucunda, endüstriyel kapitalizmin sona erdiğini, kapitalizmin yeni bir çağının, bir endüstri sonrası kapitalizminin başladığını (post-industrial capitalism), bu arada işçi sınıfının da "ortadan kalktığını" düşünüyorlar. Bizim bu düşünceye *iki türlü tepkimiz* olabilir. Küfredebiliriz. Kolay, geleneklerimize uygun, ama daha çok şeytan kovmaya benzeyen yol budur. *İkincisi*, bu düşüncenin dayandığı gözlemleri kendi yöntemimizle kendi bilimimizin süzgecinden geçiririz. Önemliyi ve belirleyiciyi buluruz. Bu gözlemleri yeniden bir sıraya dizeriz ve yorumlarız. Kitabın kapsamının dışına çıkmamak için bu konuya daha fazla giremiyoruz. Ama bir şey kesin: **İşçi sınıfının ve üretim sürecinin yapısında derin ve çok önemli değişiklikler vardır.** "Bunlardan bize ne?" denemez. Üretim sürecinin yapısı ve işçinin neyi nasıl ürettiği, bilinçlenmeden örgütlenmeye, propagandadan partiye kadar her konuyla ilintilidir. Sözünü ettiğimiz değişikliklerin kesinliği kadar kesin bir şey daha var: İşçi sınıfının üretim araçları karşısındaki konumu değişmiyor. İşçi yine işgücü satıyor ürettiği değere yine el konuyor. Metanın hareketi üzerinde yine hiç bir söz hakkı yok. Kapitalizmin ismini değiştirmek isteyenler, özünü değiştiremiyor.

Yine bilimsel teknolojik devrime bağlı olarak, enformasyon ve komünikasyon sistemlerinde son on yılda gerçekleştirilen ilerlemeler, bir yandan da artı-değerin gerçeklenme hızını artırdığı için sermaye devrini hızlandırıyor, yine ortalama kâr oranına niteliksel bir sıçrama getiriyor.

Yeni ve ucuz enerji ve hammadde kaynakları sabit sermayenin değerini düşürür, böylece sermayenin organik bileşiminin artış hızı bir süre kalıcı biçimde düşer. Bu olguyu da gözlüyoruz. Nükleer enerjinin (ve güneş enerjisinin) endüstriyel kullanımı giderek artıyor.

Son olarak da, metropol ülkelerden sömürünün yüksek/sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu bazı çevre ülkelere sermaye akışı önemli boyutlar alıyor. Bazı metaların üretim süreci uluslararası bir yapı sergiliyor. Türkiye burjuvazisine "montaj burjuvazisi" diyerek çok burun kıvırırdık. Bugün ABD endüstrisinin toplam çıktısının %75'i montaj. Yani ABD endüstrisi, girdisinin %75'ini yarı-mamul olarak Doğu Pasifik ülkelerinden ithal ediyor, montajını ABD'de yapıyor ve mamul madde olarak satıyor. Hatta bu nedenle bazı Amerikalı ekonomistler ABD endüstrisine "Distribution Business" (Dağıtım Firması) adını takmış durumda. Yarın metropol kapitalizmi, kilit birkaç sektör elinde kalmak üzere endüstriyel üretiminin önemli bir bölümünü seçtiği çevre ülkelere taşırsa hiç şaşmamak lazım. Kapitalizmin giderek sıkıştığını gösterir.

Bilimsel teknolojik devrimin hızlanarak sürmesi, bunun getireceği emek üretkenliğinde hızlanarak sürecek artış, tüketim malları sektöründe giderek büyüyen bir meta kütlesi yaratacaktır. Bu da bizi, kapitalizmin yeni bir genişleyici dalgaya geçmesini mümkün kılacak olan ekonomi dışı etkenlerden birine, yani yeni pazarlar sorununa bağlıyor. Dünya pazarının bir anda genişlemesi olasılığı nedir?

VI.2. Yeni Pazarların Kapitalizme Soluk Aldırma Potansiyeli

Politik gelişmeler sonucunda pazarın genişlemesi, üretilen metaların değerlerinin gerçeklenebileceği yani sermayenin kârı düşürmeden gideceği yeni alanların açılması, aşırı sermaye birikiminin uzunca bir süre ertelenmesi demektir. Ortalama kârın uzun süre yükseklerde gezebileceği bir ortam doğmuş demektir. Bugün böyle büyük pazarlar var mı? Lafı dönüp dolaşıp nereye getirdiğimiz herhalde anlaşılıyor. Eski sosyalist ülkeler, emperyalizm için yeni pazarlardır. Sosyalist sistemin çöküşü, emperyalizm açısından 'politik mevzi kazanma' perspektifini çoktan geride bıraktıktan sonra 'yeni pazar' perspektifini getirdi. Bu pazarların "açılışı" tepeden politik müdahaleyle, yani karşı-devrimle yapıldı. Yani politik nedenlerle yeni pazarların açılması mümkünden öte şu anda fiilen yürüyen bir süreçtir. Ama ne kadar açıldı, kısa dönemde daha ne kadar açılabilir?

Bu yeni pazarlar sömürülmeye henüz elverişli değil. Üstelik Or-

tadoğu krizi ve savaşı, bu pazarların açılmasını geciktirici yönde bir etki yaptı. Kapitalizme geri dönüş hâlâ yavaştır. **Bir zamanlar sosyalizmin gelişmesinin önünde duran engeller, şimdi de kapitalizme dönüşün önünde duruyor.**[39]

Kâr mantığı açısından bu ülkelerin hepsinin az çok "adam edilmeye" ihtiyacı var. Bir kez, bu ülkelerde birikmiş değerin düzeyi -yani terim olarak, eski sosyal artık/yeni sermaye birikim düzeyi- endüstrinin yapısını metropol endüstrilerine eşdeğer kılacak dönüşümler için yetersizdir. Bunun için büyük çaplı dış kredi gerekiyor. Ortadoğu Savaşı'yla birlikte bu ülkelere dışarıdan sermaye girişi durakladı. Ardından emperyalizmin "parasal" gündemini Sovyetler Birliği tek başına işgal etmeye başladı. Dışardan sermaye beklerken, bu arada bu ülkelerdeki ekonomik bunalım derinleşiyor. Kapitalist ülkelerden daha derin bir krizi yaşıyorlar. Sorunlara uzun ya da orta vadeli "çözümler" kısa vadede karın doyurmuyor.

Avrupa ülkelerine kıyasla, bu ekonomilerin entegrasyon düzeyi düşüktür, yani altyapıları, enerji/ulaşım/telekomünikasyon olanakları geri ve yetersizdir. Ayrıca, Avrupa'da var olan altyapıya, özellikle telekomünikasyon şebekesine kolayca entegre edilebilecek standartlara sahip değiller.

Eski sosyalist ülkelerdeki ucuz işgücü bir avantajdır. Ama bu işgücünü hakkıyla sömürebilmek için, yani dünyadaki üretim fiyatlarına yakın, hatta onların altında meta üretebilmek için, endüstrinin teknolojik dokusunun yenilenmesi lâzım. Bütün bunlar, uzun yıllar kâr getirmeyecek büyük altyapı ve sanayi yatırımları gerektiriyor. Tek tek kapitalistler, bu tür geri dönüşü yavaş yatırımlara girmez. Ticaret daha çok işlerine geliyor. Ayrıca, bu ülkelerde işbirlikçi burjuvazinin doğması, örgütlenmesi, sınıflaşması ve kapitalizm deneyimi kazanması da bir süre alacak.

Emek tarafına bakarsak, sosyalist işçi, emperyalistlerin istediği düzeyde apolitik, disiplinli ve makina gibi çalıştırılmaya alıştırılmış bir işçi değildir. Bu ülkelerin işçileri, henüz kapitalizmle balayını yaşıyorlar. Batının tüketimi gözlerini kamaştırıyor. Kamaşan gözleriyle kapitalizmin sadece tüketim ucunu görüyorlar. Ötesini, bu tüketi-

39) Çekoslovakya ve Macaristan, bir ölçüde bu söylediğimizin dışında kalıyor. Onlar daha bir hazır.

min altında yatan insanı ezici üretim sürecini ve normlarını henüz görmüyorlar. Görünce bir fena olacaklar. Pazarı daraltan ve artık tarihselleşmiş diyebileceğimiz başka faktörler de var. Bu kadar yıl sosyalizmin altında yaşamış olmalarının kendilerine verdiği bir formasyon var. Belki de varlığının bile farkında olmadıkları bir sosyalist kültürleri var. Bu ülkelerin işçi sınıfları, ne kadar az bir şey uğruna ne kadar çok şey kaybettiklerini anladıkça, kapitalizmi yaşamda tanımaya, ilk elden öğrenmeye başladıkça, derinlere itilmiş sınıf bilinçleri yeniden uyanacak. Son tahlilde kapitalist sömürünün önündeki en zorlu engel de budur, son tahlilde pazarı daraltan da budur.

Bunlar iyi de, son tahlilin dışında ne olacak? Emperyalistlerin eski pazarları daraldığı ölçüde bu yeni pazarlar, tüm sorunlarına rağmen cazip hale gelecektir. Belli ölçüde ve belli dallarda gelişmişlikleri de inkâr edilemez. Kapitalizm için, Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinin her zaman için önündedirler. Kuyrukta onların yerini kaptılar.

Yine devlet devreye girecektir. Altyapı yatırımları, devletler arası ortak projeler ancak borçlandırma yoluyla gerçekleştirilebilir. Öte yandan emek/sermaye oranı yüksek, yani emek yoğun yatırımlara öncelikle başlanır.

Böylece emperyalizm, bir sorunu çözdüğü anda, çözümde saklı olan yeni sorunu ortaya çıkarır: Yeni pazar, her şeyden önce paylaşım demektir, paylaşım ise kavgadır. Doğu parçasını yutmakla gözü doymayan Almanya başta olmak üzere Avrupalı emperyalistler, eski sosyalist ülkelerin etrafında aç kurtlar gibi dönüyor.[40] ABD'nin ve Japonya'nın devreye girmesini hiç istemiyorlar. Sovyetler'in son derece belirsiz durumu ise, emperyalistler açısından hiç de iç gıcıklayıcı değil.

Yeni pazarlar deyince, sadece eski sosyalist ülkeleri de anlamamak gerekir. Sovyetler Birliği'nin süpergüç statüsünü yitirmesi, sosyalizmin genel politik çöküşü ve Gorbaçof'un ABD'yle işbirliği sonucunda hem Orta Amerika, Afrika ve Asya'daki devrimler geri

40) Örneğin, bir süre önce, Fransa'nın Renault'suyla Almanya'nın Volkswagen'i, Çekoslovakya'nın Skoda'sını yutmak için aç kurtlar gibi kapıştılar, Almanlar kazandı. Hem de araya bizzat F. Mitterand'ın girmesine rağmen. İşler bu kadar ciddi. Avrupalı emperyalistler bu ülkelerde tutunacak bir dalların peşinde.

devşirildi (Küba, Kuzey Kore, Vietnam, Çin hariç) hem de dünyanın dört bir tarafındaki anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketleri kaderlerine terkedildi ve giderek sönümlendi. Karşı-devrimin "Üçüncü Dünya"da da gerçekleşmesi, bu ülkelerde gerici bir politik istikrar oluşturuyor. Önceki dönemde gelmeye cesaret edemeyen sermaye için, en azından politik açıdan sorunu azalan cazip pazarlar haline geliyorlar. Elbette bu ülkelerin dünya pazarının genişlemesindeki payını, eski sosyalist ülkelerin, hele bir de işçi sınıfının iktidarı tümden verdiği bir Sovyetler Birliği ve ileride Çin'in olası katılımıyla ortaya çıkacak bir genişlemeyle kıyaslamamak lazım.

Sonuç olarak, eski sosyalist ülkeler başta olmak üzere yeni pazarlar açılmadıkça, kapitalizmin acil derdine deva bulunamıyor, global ekonomik gerilemenin de kalıcı biçimde önü kesilemiyor. Ama kısa vadeyi bir yana bırakırsak, açılacaklar ve açıldıkları oranda da emperyalistler arası paylaşım kavgasının boyutlarını büyütecekler.

Dünya kapitalist sisteminde hegemonya krizi, bir de bu yeni pazarlar yüzünden gündemden fazla uzaklaşamıyor.

VI.3. Kâr Oranını Yukarı Sıçratacak Temel Politik Etkenler

Emperyalistler arası savaşlar ve işçi sınıfının tarihsel yenilgisi, diğer ekonomi dışı iki etkendir.

Yeni pazarların açılması, eski pazarlardaki dengeleri de bozar ve yeni pazarların paylaşımı, eski pazarların da yeniden paylaşımını gündeme getirir. Paylaşım kavgası artık, dünya pazarının -hem de, geçmişteki kriz/savaş konjonktürlerindeki dünyalara göre- çok daha fazla bütünleşmiş bir dünya pazarının paylaşım kavgasıdır.

Kütle biçiminde sermaye değersizleştirmesinin, fazlalık nüfusu yok etmenin, sömürü oranını katlamanın ve böylece ortalama kâr oranında niteliksel bir sıçrama yaratmanın en kestirme yolu emperyalistler arası bir savaştır. Konjonktürdeki eğilim de o yöndedir. Ama bu eğilimin reel bir savaşa dönüşmesi henüz uzaktır. Emek güçleri o düzeyde teslim olmamıştır. Sistemin hegemonya krizi de o ölçüde derinleşmediği gibi, Ortadoğu Savaşı'yla bir süre için geriye de çekilmiştir. Bu olasılığı bugünlük geçiyoruz.

Ortalama kâr oranını, tüm iktisadi ortamı değiştirebilecek ölçüde, yani yeni bir genişleme dalgasına yol açacak şekilde yukarı çekmek için kapitalist sınıf her şeyden önce gelişmiş ve orta derecede gelişmiş ülkelerde işçi sınıfının örgütsel gücünü ve mücadeleciliğini belirleyici bir biçimde kırmak zorundadır. İşçi sınıfını uzun süre kalıcı olabilecek bir biçimde yenmesi gerekir.

Sermaye, metropollerdeki burjuva demokrasilerini daraltmakla başlamak isteyecektir. İstikrarsızlık konjonktürünü bu amaçla kullanacaktır. Devletin illegal eylemlerini legalleştirip kurumsallaştıracaktır. Böylece politik kontrolünü genişletecektir. Örneğin bazı ülkelerde elektronik fişlemeyi ve buna parmak izini eklemeyi yasallaştırmak istiyor. Bazı ülkelerde burjuvazi, herkese sürücü ehliyeti gibi ama bir kişinin yaşamıyla ilgili bütün verileri taşıyan kartlar vermek istiyor. Halen, bugün batıda herkeste olan bir kredi kartından devlet, seçtiği bir zaman kesitinde bir kişinin ne kazandığını, neyi nerede nasıl harcadığını, nereye nasıl gittiğini, dakikasına kadar bilebiliyor. Bunlar yeni politik kontrol mekanizmalarıdır.

Dünya işçi sınıfının çok büyük bir savaş kaybetmesi gerekiyor. Salt politik düzeyde dünya komünist hareketinin dağılıp gitmiş olması yetmiyor, sınıfın giderek apolitikleşmesi de yetmiyor. Ekonomik düzeyde de işçi sınıfının yenilmesi gerekiyor. Uzun vadede gerçek ücretlerin düşüşü sınıf güçlerini demoralize edeceği için sendikal hareketin yenilmesi, sendikaların "belinin kırılması" gerekiyor.

Sermayenin bu saldırısına karşılık, işçi sınıfı her türden örgütüne sahip çıkmak, akla hayale gelen gelmeyen bütün alanlarda savaşmak ve kazandığı her yeni konumdan karşı saldırıya geçmek zorundadır. Yoksa, yeni bir genişleme dönemi boyunca bir çeyrek yüzyıl, bugünkü geri mevzilerinden bile çok daha geri mevzilerden ve sosyal demokratlar eliyle sermayeye teslim olacaktır.

Genişleyen bir dalgaya geçebilmek için sermaye sosyal ve kültürel planda da bütün emekçi yığınlara çok yönlü bir saldırı başlatacaktır. Zaten apolitikleşmiş yığınları bu kez hepten ilkel yaratıklara dönüştürmek isteyecektir. Son yirmi yıldır burjuvazi, kapitalizmin mantığını, burjuva ideolojisinin geleneksel örtülerinden arındırılmış, en saf ve iğrenç biçimiyle propaganda edebildi. Şimdi bu gayretlerinin meyvelerini toplamak istiyor. Burjuva kültüründe giderek

yoğunlaşan irrasyonel şiddet unsurunun ve insanlık dışı "değerlerin" gece gündüz propagandasının bugünkü nesnel işlevi, insanların kafalarını muhtemel yeni bir döneme barbarca bir geçişi benimsemeye, ya da pasif bir hoşgörüyle karşılamaya hazırlamaktır.

Haberleriyle, yorumlarıyla, reklamlarıyla, filmleriyle televizyon yayınları artık bir çevre kirliliği boyutunu aldı. Çevreyi kirleterek insan vücuduna zarar veren kimyasal maddeler, nükleer artıklar, gürültü vb. gibi, basın tekellerinin kâr için ürettiği metalar da beyinlere giderek daha büyük ölçüde zarar veriyor. Hele televizyon, uydu yayınlarıyla çevreyi uzaydan bile kirletmeye başladı. Tekelci basın da aynı pisliği üretiyor. Politik düzeyleri ilkelleşerek iğrençleşiyor. Ormanlara musallat olan bu gazetelere boyalı basın demek artık çok hafif bir hakaret oluyor. Ürettikleri arasında öyle şeyler var ki, kanaryanın kafesinin altına sererken insan kanaryadan utanıyor.

Özetle, kapitalizmin yeni bir "refah" dönemine kavuşup kavuşmaması, geberip gitmeden önce bir uzun soluk daha alıp almaması, tamamen işçi sınıfının mücadelesine bağlıdır. Önümüzdeki yıllar büyük sınıf savaşlarına gebe yıllardır. **Bu savaşlarda başarı proletarya enternasyonalizmine bağlıdır**.

Buraya kadar konuyu genel çerçeve içinde ele aldık. Şimdi de, kapitalizm genel olarak yeni bir genişleyici dalgaya geçerken, bu geçişin tek tek ülkelerdeki izdüşümü nedir? sorusuna yanıt arayalım.

Bu tek tek ülkelerden bir tanesi bizi çok ilgilendiriyor. Türkiye gibi orta derecede gelişmiş kapitalist bir ülkede burjuvazi, baskı politikalarını yontup inceltiyor. Kendi düzenine payanda olacakları, işçi sınıfını reformist politikalar kanalıyla tekelci düzene bağlayacak araçları artık canciğer dostu, "ahret kardeşi" olarak görüyor. Ayrımı iktidarını almak isteyenlerle, iktidarını kabul edenler arasına koyuyor. Bir taraftan da bütün kartları eline topluyor. Dış politikada aktif ve cesur bir çizgi izliyor. Her tarafa aynı anda oynuyor. Belki neye hazırlandığını bile bilmeden, dünya kapitalizminin depresif dalgadan olası bir çıkışına hazırlanıyor. Bu çıkışla Osmanlı'nın kaybolan eski periferisinde emperyalistleşmek istiyor. Bu bölümün başlığı bu nedenle '**tehlikeler** ve olanaklar'.

Evet. Kapitalizmin dünya çapında yeni bir genişleme dönemine

girme olasılığı, daha doğrusu tehlikesi vardır. Bu tehlike, işçi sınıfının burjuvaziyi bir kez daha bir süre için elinden kaçırma tehlikesidir.

Ama kapitalizmin tarihsel evrimi, dönemeç noktalarıyla ilgili bir şeyi daha gösteriyor: **Bu dönemeç noktalarında mutlaka devrimci durumlar doğuyor, bu dönemeç noktalarında devrimler oluyor. Girilen dalganın türü ne olursa olsun.**

İkinci bölümün en sondan bir önceki paragrafında, tarihin devrimcilere üç üçlük değil, dört dörtlük bir olanak hazırladığını söylerken bunu kastediyorduk. Derinleşme olasılıkları düzeyinde, hegemonya krizi ve ekonomik kriz, önkoşullarının oluşmuş ya da oluşuyor olması bağlamında ise uzun dalganın dönüş noktası aynı kesitte buluşuyor. Bu üçlü buluşmada biz de hazır olursak altı altılık bir cümbüş kopuyor. Ki, burada devrimci durumu yaratan ve belirleyici olan iç koşullardan, Türkiye burjuvazisinin ve ekonomisinin kendi iç sorunlarından bahsetmiyoruz. Onlar hep bizden yana. Türkiye kapitalizmi, geciken kapitalizm, serbest rekabet dönemini kaçırmış kapitalizmdir. Burjuvazi bu gecikmenin cezasını ödeye ödeye bitiremiyor. Öyle bir "suç" ki tarih affetmiyor. Türkiye burjuvazisinin önüne sorun üstüne sorun dikiyor. Burjuvazi birini çözerken biri çıkıyor. Suç değişmediği halde ceza sürekli artıyor.

Neden devrimler dalgaların dönemeç noktalarında oluyor? Politik düzeyde dönemeç noktalarını, emek-sermaye güçlerinin sıcak temas halinde olmasından doğan bir istikrarsızlık konjonktürü tanımlıyor. Yani böyle bir istikrarsızlık konjonktürü, bugünkü emperyalistler arası çelişkilerden doğan istikrarsızlık konjonktürüne benzemiyor. Dalgaların karakteri ne olursa olsun, birinden diğerine geçildiği dönemeç kesitlerinde emek-sermaye dengeleri dünya çapında yeniden kurulurken, sınıf güçlerinin karşılıklı mevzileşmesi büyük bir akışkanlık arzediyor. Bir ya da birkaç mevzide devrimci durum çıkıyor, öznel öğe varsa zincir kopuyor, devrim oluyor. Genişleyici dalgadan depresif dalgaya geçerken bu söylediklerimiz çok doğal gözüküyor (1871 Paris Komünü, 1870'li yılların sonuna doğru Rusya'da devrimci durum, Ekim devrimi). Depresif dalgadan genişleyici dalgaya geçilirken neden aynı şekilde devrimci durumlar ve devrimler doğabiliyor? (Geçen yüzyıl ortalarında Avrupa devrimleri-Komünist Manifesto-1848, İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu Av-

rupa devrimleri, Çin devrimi) Çünkü, **burjuvaziyi dünya çapında bir süre rahatlatacak yeni bir döneme geçilmesinin önkoşulları arasında belirleyici olanlar, "ne yazık ki" aynı zamanda, bir ya da birkaç zayıf halkada devrimlerin yapılabilmesinin de önkoşuludur.** Zıtların birliği. Burjuvazi yeni bir soluk alabilmek için bıçağı kemiğe dayamalıdır, ama kendi kemiğine değil işçi sınıfının kemiğine. Bu ise, özellikle metropol hapşırınca nezle olan zayıf halkalar için devrimci durum demektir. Her burjuvazi kendi mevzisinde döğüştüğüne göre... Tabii ki, devrimci durumlar *sadece* dalgaların dönüş noktalarında ortaya çıkar, diye bir kural yok.

Bu ülkelerde devrimci durumu devrime çevirebilmek ve bunu işçi sınıfı başka mevzilerde kaybederken yapabilmek proletarya enternasyonalizmine sıkı sıkıya sarılmaktan geçiyor. Proletarya enternasyonalizmi ilkesinin hayata geçmesi, bugün Büyük Ekim Devrimi döneminde olduğundan bile daha önemlidir. Unutmayalım, Ekim devrimi olduğunda, kapitalizm genişleyici bir dalgadan depresif bir dalgaya geçiyordu, bütün Avrupa devrim ateşleri içindeydi, bütün dünya proletaryası ayaktaydı. Proletarya enternasyonalizmi ortada, kendiliğinden hayatın ve bilincin içindeydi. Lenin, bunu daha yaygın olarak bilince çıkarmaya büyük önem verdi. Doğu Avrupa devrimlerinde ise dünya kapitalizmi, depresif bir dalgadan genişleyici bir dalgaya geçiyordu. Yani genişleyici bir dalganın nesnel koşulları somutta oluşmuştu. Proletarya enternasyonalizmi kapitalist dünya işçi sınıfının bilincinde, tıpkı bugün olduğu gibi geri kayıyordu. Bir dizi ülkede devrimleri korumak Kızıl Ordu'yla mümkün oldu. Devrimci merkezin proletarya entenasyonalizmi, Kızıl Ordu biçimini aldı. Bugün böyle bir Kızıl Ordu da yok.

Kısacası, burjuvazinin dünya çapında elini bir süre rahatlatmasının bedeli, iktidarının zayıf olduğu ya da sallandığı ülkelerde mevzi kaybetmesidir. **Bu bedeli her zaman ödedi, yine mutlaka ödemelidir**. Türkiye, tarihsel kesitte de devrime yürüyor. Bu bölümün başlığı bu nedenle 'tehlikeler ve **olanaklar**'.

Vaktimiz var mı?

Bu soruya yanıt aramak için tekrar yaşanan krize dönelim. Çünkü takvim bugünkü krizin sonucuna bağlı. Bugünkü veriler ışığında krizin gelişmesiyle ilgili önümüzde iki şıkkın olduğunu söylemiştik.

Konuyu bu iki ayrı varsayım temelinde ele alalım.

Birinci şıkka göre krizden çıkış yok. Daha doğrusu krizden toptan bir kapitalist çıkış yok. Bu krizden çıkış yoksa, bu krizin arka planında duran depresif dalgadan da çıkış yok. Ya işçi sınıfı iktidara yürüyecek, kapitalizmi mevzi mevzi tasfiye edecek, ya da kriz her düzeyde çürümeye dönüşecek ve burjuvazi bu çürümeyi kendi içindeki güçler dengesine göre örgütleyerek *kütlesel şiddet tehdidi altında* yeni bir genişleme dönemine girmek isteyecek. Ya işçi sınıfı bu krizi düzünden çözerek yeni bir devrimler çağını açacak, ya da burjuvazi tersinden çözerek bugünü mumla aratacak bir karşı-devrimci geçiş yapacak. O zaman günümüzdeki kriz, kapitalizmin bu son depresif dalgasının son krizi olmuş olacak. Müzminleştirici etkenler de zayıfladığına göre, az bir vaktimiz var. Bu mühletin dolmasından sonra, yani Bor'un pazarı geçtikten sonra, sınıf güçlerinin en zayıf olduğu noktada "aklımızın başımıza gelmesi" işimizi çok ama çok zorlaştır.

Kapitalizmin krizden çıkamayacağını düşünmemizi haklı çıkaracak olgular var mı? Bizce var.

İçinde bulunduğumuz depresif dalganın krizlerinde açık ifadesini bulan en önemli iki ayırdedici özellik, işsizliğin ve enflasyonun yapısal bir özellik kazanmasıdır, demiştik. Yani depresif dalga boyunca ister kriz içinde olsun, ister kriz dışında olsun, ekonomik konjonktürden bağımsız olarak işsizlik ve enflasyon sürüyor. Bir diğer temel özellik de, bu depresif dalganın krizleri sırasında devlet, krizlerin etkilerini yumuşatmada giderek daha fazla zorlanıyor, demiştik. Bu da Devlet Tekelci Kapitalizmi işleyişinde bir bunalım yaratıyor. Böylece siyasal erkte bir bunalım ortaya çıkıyor. Kapitalizmin "güzel günlerinde" düşük enflasyon, yaygın tüketime dayalı birikim modelinin bir unsuruydu. Şimdi bu enflasyonu denetim altına almak şart oluyor. Ama bunun için yönetmede zorlanan devletin uyguladığı istikrar politikaları iki ucu kesen bıçak. Enflasyonu düşüreyim derken tüketimi kısıyor ve birikim modelinin özüne darbe vuruyor. Salt parasal düzeyde aranan çözümler, bu düzeyin altındaki ekonomide yatan sorunları ancak geçiştirebiliyor, erteleyebiliyor.

Sonuçta köklü çözümler kapitalizmin imdadına yetişinceye kadar palyatif çözümler ekonomileri kurtaramayabilir. Bu durumda ya

burjuvazi şiddet kullanarak zaman kazanmaya çalışacak, ya da işçi sınıfı iktidara yürüyecek. Bu son durumda, **proletarya enternasyonalizmi ne kadar hayata geçebiliyorsa o kadar büyük çapta ve geri dönüşsüz bir devrimler çağı açılır. Bu kriz, yeni bir devrimler çağını açan kriz olarak tarihe geçer.**

İkinci şıkka göre ise, kapitalizm bu krizden çıkıyor. O zaman kapitalizm olağanüstü uzunlukta bir depresif dalga yaşıyor demektir. Bugünkü bütün sorunlar, tentürdiyotla aspirinle geçiştiriliyor, yakın bir geleceğe *erteleniyor*. Bu erteleme sayesinde belki biraz daha zamana kavuşuyoruz.

Kapitalizmin bu krizden çıkmasıyla depresif dalganın giderek olağanüstü bir biçimde uzaması mümkün mü? Evet. İçinde bulunduğumuz depresif dalganın krizlerinin şiddeti böyle bir şeyin olabileceğini gösteriyor.

Bu dalganın, yaşadığımız krizle birlikte üç krizi içinde en şiddetlisi 1974-75 kriziydi. İkincisi de (1979-82) üçüncüsünden şiddetliydi. Tabii yaşadığımız bu üçüncü kriz sona ermediği için bunu tarihsel bir veri olarak ele alamıyoruz, bugün ulaştığı derinliğiyle ve krizin sonucuyla ilgili bu ikinci şıkkın varsayımına göre konuşuyoruz.

Ancak en şiddetli 1974-75 krizi bile bir önceki depresif dalganın (1914-1939) büyük kriziyle (1929-1932) karşılaştırıldığında yine de hafif kalıyor. Aşağıdaki Tablo 11'i, Bölüm V'teki Tablo 10'la karşılaştırdığımızda bu durumu gözleyebiliyoruz.

Tablo 11. 1929-1932 krizinde endüstriyel üretimde düşüş

ABD	**-%45**
Almanya	**-%40**
Fransa	**-%29**
İngiltere	**- % 18**

Kaynak: Le Nouvel Observateur: Faits et chiffres 1981, s.181

1930-1934 arasında dünya ticareti %35 küçüldü. Bu rakam 1974-75 krizi için %7'dir. İşsizlik 1932'de, o günün en büyük üç ekonomisinde bugünle kıyaslanamayacak boyutlar aldı. ABD'de aktif nüfusun %26'sını, Almanya'da %20'sini ve İngiltere'de %15'ini buldu. İşsizliğin biraz daha az olduğu Kaliforniya eyaletinin sınırını cebinde para olmadan geçmeye çalışanlara ateş açıldı.

ABD'de 1930'lu yıllarda 4500 banka ve 8500 işletme iflas etti.[41]

Bu durumda bu ikinci şıkta, içinde bulunduğumuz depresif dalganın krizlerinin şiddetinin hem kendi içinde giderek azalıyor olması hem de önceki depresif dalganınkilere göre daha düşük olması, bu depresif dalganın olağanüstü uzunlukta müzmin bir dalga olabileceğini gösteriyor.

İki depresif dalga arasındaki genişleme döneminde kapitalizmde önemli evrensel yapısal değişiklikler oldu. Bu değişiklikler, son depresif dalga boyunca kesinlikle geri dönüşsüz, kalıcı, tarihsel bir özellik kazandı. Dünya kapitalist sisteminde yeni bir uluslararası işbölümü ortaya çıktı. Endüstriyel doku yeniden yapılandı, endüstriler yer değiştirdi, sektörler baştan aşağı köklü dönüşümler geçirdi, bazı sektörler geriledi, bazıları çöktü ve nihayet, periferide sanayileşme yoluyla yeni birikim alanları açıldı. Birikim düzeyinde bunlara paralel olarak, sermayenin uluslararasılaşması, uluslararası planda yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreçleri hızlandı.

İşte bugünkü depresif dalgada krizlerin önceki depresif dalgadaki şiddetine ulaşmamasının önemli bir nedeni, sermayenin uluslararasılaşması ve birikimin uluslararası süreçlere taşınmasıdır. Sermayenin bileşiminde ve birikiminde uluslararasılaşma süreci hem krizi etkilerini yayarak hafifletiyor, hem de krizin kendisini uluslararasılaştırıyor. Bu yeni bir olgu değil.

Sermayenin uluslararasılaşma süreci hızlanarak devam edecektir. Hatta -tamamıyla kişisel görüşümdür, yanılıyor olabilirim- eğer kapitalizm yaşarsa, bir gün gelecek sermaye, dünya üzerindeki sabit mekanıyla değil, belli bir zaman kesitinde belli bir mekana ait olma olasılığına göre tanımlanacak. Sermayenin mülkiyeti, bir 'istatistiksel bulut' şeklinde ele alınacak. Küçük zaman aralıklarında bireysel

41) Valier J., 'Une critique de l'économie politique', Cilt II, s. 295, PCM, Paris, 1982.

kapitalistlerin kâr olasılıklarıyla ilgili öngörülerine ve tercihlerine göre basılan bilgisayar tuşlarıyla mülkiyet değiştirecek, "atmosferde bulut" gibi dolaşacak.

Burjuvazinin krizi mevziden mevziye kaydırarak dünya işçi sınıfını bölmesini önlemek gerekir. Çokuluslu tekeller bunun bir mekanizmasıdır. Sermayenin krizin tersinden çözümünde direnişle karşılaştığı bir mevziden kaçması için, direnişle karşılaşmayacağı başka mevzilerin bulunması gerekir. Ekonomik krizden çıkılabilirlik bağlamında da baktığımızda, **çözüm yine proletarya enternasyonalizmindedir. Proletarya enternasyonalizmi hayata geçtiği oranda sermayenin kaçacağı delikler tıkanır.**

Zaman azalıyor. Burjuvazi zamana karşı yarışıyor. Avrupa burjuvazisi kendi alt sistemini bir an önce entegre etmek ve eski sosyalist ülkeleri yörüngesine çekebilmek istiyor. Amerikan burjuvazisi Orta ve Güney Amerika'yı bir an önce etrafında örgütlemek istiyor. Japonya Doğu Pasifik'in sözcülüğünü üstleniyor.

Türkiye burjuvazisi ise dünya kapitalist sistemiyle entegrasyon düzeyini daha da derinleştirip bir an önce emperyalist bir ülke olmak, kendi iç sorunlarını başta Avrupa burjuvazisi olmak üzere dünya burjuvazisinin iç sorunları haline getirmek için çırpınıyor. Dünya kapitalizmi bir mevzi kaybedecekse bu mevzinin Türkiye olmamasını istiyor. ABD'ye açık kart veriyor, Avrupa Topluluğu'na koşuyor. Ortadoğu'da yeni işlevler üstleniyor. Bir gözünü Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine, öbür gözünü Balkanlara dikiyor.

Kısacası dünya burjuvazisi kendi hastalığını iyi biliyor. İşçi sınıfı da giderek daha büyük ölçüde zamana karşı yarışacak. Özellikle mevzi kazanma olasılığının yüksek olduğu ülkelerde.

Eski ve yeni sosyal demokratların reformist rüyaları ve her ne pahasına olursa olsun tekellere çalışma azmi, bir dönemeç noktasına yaklaşıldığını burjuva içgüdüleriyle hissettiklerine işarettir. "Yeni bir genişleme döneminde işçi sınıfını en iyi biz satarız", diyorlar.

Şimdi de sonuç yerine, kapitalizmin neden insanlık için artık bir baş belasından öte bir tehlike teşkil ettiğini, neden tasfiye edilmesinin tarihsel bir zorunluluktan öte bir aciliyet kazandığı üzerinde kısaca duralım. Kapitalizm çürüye çürüye, kokuşa kokuşa can çekiş-

tikçe, insanlık durumunu da çürütmektedir.

Devrim, tarihsel determinist açıdan varolan bir zorunluluğun üzerine gelen öznel nedenlerin yanısıra, sırf nesnel insanlık durumunu koruyabilmek için de bir gerekliliktir.

VI.4. Kapitalizm İnsanlık Dışıdır

Bu altbaşlığa okur, "evet biliyoruz" gibi bir tepki gösterebilir. Gerçekten de hepimizin günlük yaşamdan iyi bildiği bir saptamadır. Kapitalizmi ahlakî yönden yargılamak hakkımızdır. Ama sonuç yerine yazdığımız bu son bölümde, kapitalizmi kendi sosyalist değer yargılarımızla, kendi sosyalist ahlak anlayışımızla yargılamak yerine, özünü nesnel mantıksal bir düzeyde sergilemeye çalışacağız. Yani bu seferlik kapitalizme küfretmiyoruz bir nesnelliğine işaret ediyoruz.

Bu bağlamda, Afrika'da açlıktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olan 20 milyon insandan, kapitalizmin pençesinde kıvranan 100 milyondan fazla çocuk köleden bahsetmeyeceğiz. Kapitalizmin nesnel olarak insanlık durumunun dışında bir durum olduğunu ve dışarıda durup insanlık durumunu nasıl giderek daha geri ve ilkel düzeylere çektiğini ve bu nedenle de kendisinin insanlık dışı olduğunu gösteren ve çok çarpıcı bulduğumuz bazı olgulara işaret edeceğiz.

Brundtland Komisyonu'nun çevre ve gelişmeyle ilgili raporu[42] bir noktanın altını çiziyor: *"Dünyada bugün açlık çekenlerin sayısı, bütün insanlık tarihinde görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır ve bu sayı artmaktadır... 1980'de, 1970'e göre %14'lük bir artışla 340 milyona ulaşmıştır."* Demek ki kapitalizmin sefalet yaratmada çok büyük bir kapasitesi var ve bu kapasite büyüyor.

Üstelik bu kapasite kapitalizmin üretimde ve tüketimde çok büyük gelişmeler kaydettiği bir çağda büyüyor. 1975'teki doların değerine göre hesaplandığında, dünyanın toplam üretiminin değeri, 1900 yılında 580 milyar dolardı. 1 milyar 600 milyon nüfuslu bir dünyada bu, kişi başına **360** dolar ediyor. 1975'te dünyanın toplam üretimi 6 trilyon dolara ulaştı. 4 milyar nüfuslu bir dünyada bu, **1500** dolar ediyor. 1985 doları cinsinden 1985'te dünya üretimi 15 trilyon do-

42) World Commission on Environment and Development, 1987'den alıntıyı yapan M.Beaud (age, s.298)

lara, 5 milyar nüfus için kişi başına **3000** dolara ulaştı.[43] Yani 1900-1975 arasında artarak 1500 doları bulan kişi başına üretim, 1975-85 arasında kabaca ikiye katlandı. Sosyalist dünyanın üretimini aradan çıkarırsak, kapitalizmin zenginlik üretme kapasitesinin büyük bir hızla, çizgisel değil adeta "logaritmik" bir hızla büyüdüğü sonucuna varırız.

Kapitalizmin hem zenginlik hem de sefalet yaratma kapasitesi hızla büyüyor. Demek ki kapitalizmin eşitsizlik ve haksızlık yaratma kapasitesi büyüyor. İşte kapitalizmi dünyada ve tarihte sürükleyen dinamik budur. Bu dinamiği kalıcı kılan mantık kâr mantığıdır, sırf kâr etmek için kâr etmek mantığıdır. Kâr kendi içinde bir amaçtır, kendi içinde bir sondur. Bu çerçevede insanların varlığı, yokluğu, açlığı, tokluğu gibi sorunlar kendi içinde sorunlar değildir. Ancak kârın hareketine engel olduğu, bu hareketi zorlaştırdığı, ya da geciktirdiği zaman sorun olurlar. Yani sorun oldukları zaman da, insanlık için değil, kapitalizm için sorun olurlar. Bu şu anlama geliyor: Kâr ve insanlık durumu, ikincisi birincisine sorun teşkil ettiği zaman, tesadüfen karşılaşır. Kapitalizm, insanlık durumu dışında bir sistemdir. **Kapitalizm insanlık dışıdır.**

Bugün doğa çok ciddi bir biçimde kapitalizmin tehdidi altındadır. Kapitalizmin sözcüleri, suçu insanlığa atıyorlar, insanın doğayı mahvettiğini söylüyorlar. Oysa doğayı ve insanı beraberce mahveden, sözcülüklerini yaptıkları kapitalizmin kendisidir. Bütün canlılar doğayla uyum halinde yaşarken, nasıl oluyor da evrimdeki en ileri canlı, hareketin en yüksek biçimini, bilinci taşıyan canlı doğayı tahrip ediyor? Bunu ona yaptıran ya da onu buna mecbur eden kapitalizmdir. Kapitalizm açısından 'kendi içinde doğa' olgusu, kârın hareketine engel bir olgudur. Oysa insan, bu 'kendi içinde doğa' olgusunun bir uzantısıdır. Doğayla uyumu, insanlık durumunun tanımı içindedir. Kapitalizm ve insanlık durumu bu bağlamda da birbirini dışlar. **Kapitalizm insanlık dışıdır.**

Bugün tıp teknolojisi büyük bir hızla gelişirken sağlık hizmetleri de hızla metalaşıyor. Hastalar tüketici, doktorlar üretici, tıp aletleri

43) Perkins Edwin J., *'The World Economy in the Twentieth Century'* (Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi), s. 19-21, Schenkman, Cambridge, Massachusettes, 1983.

üretim araçlarına benzeşiyor. "Sağlığa yeniden kavuşma" şeklinde bir meta üretiliyor. Üstelik bu meta, aynen diğer metalar gibi ürün farklılaşması geçiriyor. Bu metalaşma sürecinin baskısı altında koruyucu tıp, sefalet içinde yaşayan yığınlardan her gün biraz daha uzaklaşıyor. Bu yığınların boş midesi gibi sağlığı da kapitalizmi ilgilendirmiyor. Bu ilgisizliği kapitalizmin mantığı istiyor. Bu durumda hastalık olgusu ve fakirlik olgusu giderek karşılıklı olarak birbirinin tanımının içine giriyor. Hastaysa fakirdir, fakirse hastadır. Oysa sağlık insanın varoluşunda doğal bir durumdur. Gelir dağılımındaki yeriyle ilgili bir durum değildir. İnsanın varoluşundaki doğal bir durumu, kâr güdüsü nedeniyle insan tanımının dışına çıkaran kapitalizm, kendisini insanlık durumunun dışına çıkarmış olur. **Kapitalizm insanlık dışıdır.**

Bugün ileri kapitalist ülkelerde bile sermaye yaşlılara saldırısını yoğunlaştırıyor. 'Yaşlıların hakları' diye bir kavram çıkıyor ve yaşlılar örgütlenme ihtiyacını duyuyor. Yaşlıların, sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde bir işlevi yok. O zaman kâr mantığının önünde bir engel oluyorlar. Burjuvazi emeklilik paralarına, kışın donup bir an önce ölsünler diye yakacak paralarına, müzmin hastalıklarla yaşayıp durmasınlar diye hastane masraflarına saldırıp duruyor. Böylece emekçi, çalıştığı yıllarda, alım gücü giderek azalan emeklilik parasıyla yetinemeyeceğini anlasın, emeklilik için ücretinden ayrıca bir tasarruf yapsın ve bu tasarrufu daha çalışırken sermayenin devresine soksun istiyor. Bunu yapmıyorsa kapitalizm onu yaşlılığında cezalandırıyor. Çalışma hayatı sona eren bir insanla ilgili, kapitalizmin en fazla işine yarayan durum, o insanın ölmesidir. Yani kapitalizm, insanı, "doğar, büyür, ölür" şeklinde değil, "doğar, büyür, çalışır, emekli olur" şeklinde tanımlıyor. İnsan yaşamının doğal bir devresi olan yaşlılığı insanlık durumu içinde görmüyor. Bu durumda kendisi insanlık durumu dışına çıkmış oluyor. Bu bağlamda da **kapitalizm insanlık dışına düşüyor.**

Dünya finans oligarşileri içinde lüks tüketim düzeyiyle en ön sıralarda yer alan Brezilya finans oligarşisinin kentlerinden ve dünya cennetlerinden Rio de Janeiro'da, yertsiz yurtsuz on binlerce çocuk sokaklarda yaşıyor, çöplüklerden besleniyor ve geceleri gazetelere sarınarak uyuyor. Hayırsever bazı kuruluşlar, belli merkezlerde bu çocuklara çorba dağıtıyor. Bu çocuklar şehrin günlük yaşamında giderek büyüyen bir sosyal sorun haline geliyor. Buraya kadar "nor-

mal". Son yıllarda, bazı asker-polis emeklileri ve de sivil faşistlerden kurulu silahlı örgütler, bu çocukları öldürmeye başladı. Hem de gündüz gözüyle. Seçtikleri birini kıstırıp ensesine bir kurşun sıkıyorlar. Ellerinden kaçmaya başaranları takibe alıyorlar, peşini asla bırakmıyorlar. Terrörize olan çocukların bir kısmı karton-tenekeden yapılma gecekondu mahallelerine sığınıyorlar. Bir kısmı ise öldürülme tehlikesine rağmen şehirde yaşamaya devam ediyor. Buraya kadar hâlâ olağanüstü bir durum "yok". Olağanüstü durum, bu grupların çocukları öldürme gerekçeleri. Enselerine sıktıkları tek kurşunla öldürdükleri çocukların üstüne iğneyle şu standart notu iliştiriyorlar: "Sana kişisel olarak karşı değiliz. Hıncımız yoktur. Ama senin hiçbir geleceğin yok. Seni bu nedenle öldürdük". Bıçağın çeliğinden daha soğuk, buz gibi bir mantık. Ve bir rasyonalitesi var. Yani aslında bu bir ceza infazı değil, hatta bu çocukları öldürmüş bile olmuyorlar, aynen belediyelerin başıboş köpekleri itlaf etmesi gibi, itlaf etmiş oluyorlar.

Bu çocuklara çorba dağıtanların da, kurşun sıkanların da ortak bir yönü var. İkisi de kapitalizmin yarattığı sosyal bir soruna kapitalizm çerçevesinde çözüm arıyorlar. Çocukluk döneminin ötesinde bir geleceği olmayan insanları, böyle bir gelecek vermeyi düşünmediği insanları insanlık durumu içinde görmeyen, bu nedenle de kendisi insanlık durumunun dışında duran bir sistemin, yani **insanlık dışı kapitalizmin** içinde kalarak çözüm arıyorlar. Bu nesnel çerçevede, birinin acıma duyguları uyandırması, öbürünün mide bulandırması hiç önemli değil.

Görüldüğü gibi marksizmin en küfür gibi görünen, sosyalist değer yargılarıyla en yüklü önermesinin altında bile bir nesnellik yatıyor. Kapitalizm **nesnel olarak** insanlık dışıdır. Sonuçta insanlık durumunu koruyabilmek, insanlık dışı kapitalizme karşı olmayı gerektiriyor.

Kapitalizmin metropollerdeki ekonomik, politik, sosyal görünümleriyle çevre ülkelerdeki görünümleri arasında farklar olduğu, bu ikisinin aynı kapta ele alınamayacağı söylenebilir. Ancak kapitalizm metropoldeki bugünkü düzeyine bu çevre ülkeler sayesinde ulaşmıştır. Emperyalizm yüzyıldır, görünen görünmeyen binlerce iplikle, ekonomik, politik, sosyal, kültürel iplikle bütün ülkeleri ka-

pitalist mantık etrafına örmüştür. İnsanlığı insanlık dışına itmede dünya kapitalizmi, bir bütün olarak suçludur. Bu sürecin her yerdeki her görünümünden sorumludur. Zaten kapitalizmin kendisi de bunu biliyor. Küçücük bir ülkede bile sosyalizmin varlığına tahammül edememesi, insanlığa kapitalizm dışında bir yol arama fırsatını tanımaması, devrimleri görüldüğü yerde ezmek için her an hazır olması bunu gösteriyor.

İnsanlık dışı kapitalizm, insanlığı insanlık durumu dışında tutmak için çok özel bir çaba sarfediyor. Hele şimdi giderek köşeye sıkıştığı bu tarihsel kesitte, insanlığın insanlık durumu dışında kalmasının kabul edilebilir doğal bir durum olduğunu bilince kazımak, bu bilinci yaygınlaştırmak istiyor. İnsanları olabildiğince ilkelleştirmek, bu ilkelliği doğal bir durummuş gibi kanıksatmak istiyor. Dünyadaki çok yönlü egemenliği, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel egemenliği bunu kolaylaştırıyor. Önce de değindiğimiz gibi, basın ve yayın tekelleri bu ilkelleştirmede çok önemli bir rol oynuyorlar.

Burjuva bilim adamları kapitalizmin yarattığı illetleri görüyorlar, ama bu illetlerin kaynağını, yani kapitalizmin kendisini görmüyorlar ya da görmek istemiyorlar. Onun için suçu genellikle "insanlığa" atıyorlar.

Politik düzeye indiğimiz zaman, insanlık denen soyut kategori buhar olup uçuyor. Geriye temel sınıflar kalıyor. Birisi tarihin kendisine tanıdığı süreyi aşırı biçimde suistimal etmiş, can çekişirken bir soluk daha alabilmek uğruna her şeyi yapmaya hazır görünen bir sınıf. Diğeri, tarihin kendisine biçtiği rolü oynamayı çoktan haketmiş, ama bunu henüz bilincine çıkaramamış bir sınıf.

Birisininki kalıcı bir durum, öbürününki geçici bir durum. Birisi ne kadar geçici görünürse görünsün, geçiciliği ne kadar ve kaç kez "kanıtlanırsa kanıtlansın", yine de kalıcı bir durum. Diğeri ne kadar kalıcı görünürse görünsün, kalıcılığı ne kadar ve kaç kez "kanıtlanırsa kanıtlansın", yine de geçici bir durum. Kapitalizmin düğümleri çözülecektir. Yumağın düğümlerini teker teker kimin çözeceği bellidir. Bu bölümde bunun inandığımız bir şey değil, bildiğimiz birşey olduğunu göstermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Arrighi G., *Bir Hegemonya Bunalımı*, Genel Bunalımın Dinamikleri içinde (Wallerstein, Arrighi, Frank, Amin). Belge Yayınları, İstanbul, 1984
- Barrere C., Kebabdjian G., Weinstein O., *Lire la crise* (Krizi Okumak), PUF, Paris, 1983
- Beaud M., *Système National/Mondial Hiérarchisé* (Ulusal/Dünya Hiyerarşik Sistemi), Editions La découverte, Paris, 1987
- Beaud M., *L'économie mondiale dans les années 80* (80'li yıllarda dünya ekonomisi), Editions La découverte, Paris, 1989
- Bertrand H., *Accumulation, Régulation, Crise: Un Modèle Sectionnel Théorique et Appliqué* (Birikim, Regulasyon, Kriz: Teorik ve uygulamalı bir kesimsel model), Revue Economique, Cilt 34, No 2, Mart 1983 içinde, Paris
- Boccara P. redaktörlüğünde kolektif, *Le Capitalisme Monopoliste d'Etat* (Devlet Tekelci Kapitalizmi), Cilt I/II, Editions Sociales, Paris, 1971
- Bouzouiev A., *Les sociétés transnationales et le militarisme* (Çokuluslu şirketler ve militarizm), Editions du Progrés, Moskova, 1984
- Boyer R, Coriat B., Marx, *La technique et la dynamique longue de l'accumulation* (Marx, teknik ve birikimin uzun dinamiği), CEPREMAP No: 8414, Paris, Mayıs 1984
- Destanne de Bernis G., *Régulation ou Equilibre dans l'analyse économique* (Ekonomik analizde regülasyon veya denge), L'idée de régulation dans les sciences içinde, Lichnerowicz, Ed Maloine, Paris, 1975
- Dobb M. *Studies in the development of capitalism* (Kapitalizmin gelişimiyle ilgili etüdler), Routledge&Kegan Paul Ltd, Londra, 1969
- Fröbel F. et al., *Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983

- Lenin V. İ., *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Fr Basım,
- Lenin V. İ., *Ekonomi Üzerine Yazıları*, Fr derleme, Editions Sociales ve 10/18 UGE, Paris, 1978
- Lipietz A., *Mirages et Miracles : Problèmes de l'industrialisation dans le tiers monde* (Seraplar ve mucizeler : Üçüncü Dünyada endüstrileşmenin sorunları), Editions La découverte, Paris, 1985
- Mandel E., *Le Troisième âge du Capitalisme* (Der Spätkapitalismus"--"Gecikmiş kapitalizm"in Fransızca çevirisi), Cilt 3, Union Générale d'Editions, Paris, 1976
- Mandel E., *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, Yazın Yay, 1986
- Marx K., *Kapital*, Fr. Basım, Cilt I, s. 528-532, "Bölüm XXII Ulusal Ücret Oranlarında Farklılık"
- MARX K., *Kapital*, Fr. Basım, Cilt III, s.33-155 , "Birinci Kesim: Artı-değerin kâra ve artı-değer oranının kâr oranına dönüşümü" s.156-224, "İkinci Kesim : Kârın ortalama kâra dönüşümü" s.225-282, "Üçüncü Kesim : Kâr oranının eğilimsel düşüş yasası"
- Marx K., *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, İng Basım, Lawrence & Wishart, Londra
- Marx/Engels, *Kriz Üzerine Yazılarından Derleme*, 10/18 UGE, Paris, 1978
- Mathias G., SALAMA P., *L'Etat surdéveloppé: Des métropoles au tiers monde* (Metropollerden Üçüncü Dünya'ya, aşırı büyümüş devlet)
- Perkins E.J., *The World Economy in the Twentieth Century* (Yirminci Yüzyılda Dünya Ekonomisi), Schenkman, Cambridge Massachusettes 1983
- Perroux F., *Le Capitalisme* (Kapitalizm), PUF, Paris, 1951
- Pevzner Y., *Le Capitalisme Monopoliste d'Etat et La Théorie de la Valeur-Travail* (Devlet Tekelci Kapitalizmi ve Emek-Değer Teorisi), Editions du Progrès, Moskova, 1983

• Rey P. P., *L'Amerique Latine à l'avant garde d'une sortie révolutionnaire de la crise?*, (Latin Amerika krizden devrimci çıkışın öncüsü mü?) Cahiers du CRAL No 3, Latin Amerika Araştırmalar Merkezi, Paris Üniversitesi VIII, 1987

• Valier J., *Une critique de l'économie politique* (Ekonomi Politiğin Bir Eleştirisi), Cilt II, PCM, Paris, 1982

• Wallerstein I., *Le capitalisme historique* (Tarihsel Kapitalizm), Editions La Découverte, Paris, 1987

• Yürükoğlu R., *Kankun Konferansı ve Düşündürdükleri*, İS Yayınları No: 24, Ocak 1982

* * *

RAPORLAR VE İSTATİSTİKLER

• *Perspectives Economiques de l'OCDE*, OCDE, décembre 1990 (EİKÖ Ekonomik Perspektifler-- EİKÖ Yıllık Rapor, Aralık 1990)

• *Statistiques de la Production industrielle*, INSEE, Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, 19 février 1991. (Endüstriyel Üretim istatistikleri, Fransa Devlet İstatistik Enstitüsü,19 Şubat 1991)

• *Note de Conjoncture Internationale*, Direction de La Prévision du Ministère de l'Economie et des Finances, Paris, Mars 1990. (Uluslararası Konjonktür Üzerine Not), Fransa Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Paris, Mart 1990

• 19-21 kasım 1990 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Paris Zirvesi'nde yapılan konuşmaların basına dağıtılan Fransızca/İngilizce metinleri.

• *Critiques de l'économie politique*, No: 14 Ocak-Mart 1981

• *Etat du Monde : Annuaire Economique et Géopolitique Mondial*, Ed. La Découverte, Paris (Dünya'nın Durumu : Dünya Ekonomik ve Jeopolitik Yıllığı)

• 1982/1983/1984/1985/1986/1987/1988/1989/1990/1991 Ciltleri

DİZİN

A

Abbas Chelak 37
AGİK 34
Avrupa Parlementosu 61
Avrupa Topluluğu 21, 60, 61, 157

B

Bağımsız Türkiye 52
bilimsel teknolojik devrim 144
Blagoje Adzic 36
Boris Yeltsin 23
Bretton-Woods 134
Brundtland Komisyonu 158
Büyük Depresyon 116, 139

C

Canlı emek 78
Çin Komünist Partisi 10, 11
COMECON 18

D

Depresif dalga 11, 116, 118, 119, 121, 129, 131, 135, 136, 139, 142, 143, 154, 155, 156
Distribution Business 146
Doğan Işık 115
Dünya Bankası 45, 58

E

Ekim Devrimi 19, 68, 119, 153
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü 44, 62, 94, 98
Ernest Mandel 115, 120
Eşitsiz değişim 47, 48
Eşitsiz gelişme yasası 65

F-G

F. Mitterand 148
GATT 20, 21, 22, 59, 60, 135
genişleyen dalga 116
Gorbaçof 23, 24, 28, 35, 59, 148

H

H. Dietrich Genscher 63
Hegemonya Krizi 7, 60
Helmut Kohl 61

I

IMF 45
işbirlikçi burjuvazi 49
işbirlikçi tekelci burjuvazi 49

J

Joszef Antall 35
J. Valier 136

K-L

Kapitalizmin genel krizi 68
kâr oranlarının eğilimsel eşitlenme yasası 82
Kondratieff dalgaları 115
Lenin 75, 76, 119, 153, 164

M

MacArthur 63
Margaret Thatcher 34
Marshall Planı 94
Marx 11, 41, 47, 48, 67, 74, 85, 163, 164
Michel Beaud 139
Mitterand 26, 148

N

NATO 24, 33, 34, 35, 44, 59, 62, 63, 95
NEP 10, 11

O

OECD 44, 62, 94, 95
ölü emek 85, 88
ortalama kâr oranı 73, 81, 101, 117, 126, 133

P

Paris Zirvesi 165
Perkins Edwin J. 159
post-industrial capitalism 145
proletarya enternasyonalizmi 155

R-S

Reagan 28
SBKP 9, 23, 27
Sovyetler Birliği 9, 10, 11, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 27, 28, 32, 34, 35, 52, 56, 59, 119, 126, 129, 130, 147, 148, 149, 157
Stalin 119
START anlaşması 27

T

Tadeusz Mazowiecki 34
tekelci aşırı kâr 83, 124
ticaret burjuvazisi 48, 49

V

Vaclav Havel 34
Varşova Paktı 18, 28, 33, 34
Veljko Kadijevic 35

Y

Yıldız Savaşları 26, 27, 28, 32

GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİ VE DEVLETİ ÜZERİNE

★

COŞKUN ADALI

Basıma Hazırlanıyor

Bu kitap iki tarihsel krizin, dünya kapitalist sisteminin hegemonya krizinin ve kapitalizmin ekonomik krizinin yıllar önce çekilmiş bir fotoğrafıdır. Makine fotoğrafı iyi mi çekmiş, kötü mü çekmiş söyleyemeyiz, okurun takdirine kalmıştır. Ama bu kadar yıl sonra yeni basımı yapıldığına göre en azından bu yeni basımı hak etmiş bir fotoğraf gibi görünüyor.

Kitap hegemonya krizinin dünya çapında somut bir biçime ilk kez büründüğü anı yakalamaya çalıştı. Yıllar yılı içten içe demlenen ve henüz dünya çapında somut biçimler almamış olan hegemonya krizi, Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist sistemin çöküşünün son anlarında iki kutuplu dünyanın yok oluşuyla patladı. ABD'nin Ortadoğu'ya müdahalesiyle, yani sistemin hegemonu ABD'nin bu krizi geçici bir süre için ve acilen tersinden çözme niyetiyle, dünya çapında somut bir biçim aldı. ABD her ne yolla olursa olsun krizin başlarında hegemonyasını kurtarmak ve pekiştirmek istedi. O gün Çin "yoktu". ABD, AB ve Japonya liderliğinde Doğu Pasifik, hegemonya savaşının üç tarafını oluşturmaya başlamıştı. Ancak ilginç bir NEP uygulaması üzerinden otuz yılda emperyalistleşen Çin sahneye çıktı ve klasik tek hegemonlu sistemi olanaksız kıldı.

Bugün artık çok kutuplu bir dünya kapitalist sistemi vardır. ABD, AB ve Çin arasındaki değişen güçler dengesi ve her birinin alt-sistem müttefikleriyle ilişkileri başka bir dünya yaratıyor. Bu durum büyük olasılıkla 'kalıcı ve kontrollü istikrarsızlık' diyebileceğimiz bir durumdur.

İkinci tarihsel krize, ekonomik krize gelince, kitap kriz sözcüğünün popüler anlamlarını bir kenara koyup teorik anlamını ayrıntılı bir biçimde ele aldı. Krizi, olağanüstü uzun süren depresif dalgada, o günün verileri çerçevesinde incelemeye çalıştı.

Kitaptaki spekülatif öngörülerden biri kapitalizmin bu depresif dalgadan çıkabileceğiydi ve kapitalizm gerçekten de çok kısa bir süre için bu depresif dalgadan çıktı. Ancak bu çıkış, hızla geriye dönüşün tohumlarını içinde taşıyordu ve nitekim kara bulutlar yeniden toplanmaya başladı ve 2008'de dünya kapitalizmi bugünkü depresif dalgaya ve onunla birlikte tarihsel çapta bir ekonomik krize girdi.

Kitapta sözü edilen olanaklar ve tehlikeler üstelik boyutlanarak önümüzde duruyor. Kitabın hem bugünün hem 30 yıl öncesinin gözlükleriyle okunmasının yararlı olacağını düşünüyoruz.

Coşkun Adalı

www.elyayinlari.com

15₺

9 789758 674886

THG
0115105
NLD